

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Povilas Žielys

DEMOKRATIJOS GYNIMO POLITIKOS POVEIKIS DEMOKRATIJOS
KONSOLIDAVIMUI: JAV POLITIKA RUSIJOJE,
GRUZIJOJE IR UKRAINOJE

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007–2011 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
politikos mokslai – 02S)

Konsultantas:

Doc. dr. Vladas Sirutavičius (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
politikos mokslai – 02S)

TURINYS

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS.....	5
LENTELIŲ IR PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	6
IVADAS	7
1. SĄVOKŲ APIBRĖŽIMAS	25
1.1. Demokratija.....	25
1.2. Demokratinis proveržis	27
1.3. Demokratijos konsolidavimas.....	28
1.4. Demokratijos gynimas	30
2. IŠORĖS VEIKSNIŲ TYRIMAS REŽIMŲ KAITOS STUDIJOSE.....	31
2.1. Režimų kaitos studijos ir jų raida.....	32
2.2. Dėmesys išorės veiksniams.....	33
2.3. Išorės poveikis konsolidavimo etape	37
3. „DVEJŲ SVARSTYKLIŲ“ MODELIS.....	39
3.1. Išorės veiksnys kaip nepriklausomas kintamasis	39
3.2. Išorės poveikio mechanizmai	42
3.3. Pirmosios „svarstyklės“	47
3.4. Antrosios „svarstyklės“	50
3.5. Ryšys tarp kintamųjų.....	54
4. PRAGMATINĖ DEMOKRATIJOS GYNIMO POLITIKA	56
4.1. Saugumo interesai ir parama demokratijai.....	56
4.2. Idealistinė ir pragmatinė demokratijos gynimo politika	59
4.3. Du demokratijos gynimo lygmenys ir hipotezės detalizavimas	63
5. JAV DEMOKRATIJOS GYNIMO POLITIKA	
RUSIJOJE (1991–1996 M.).....	71
5.1. JAV saugumo interesai ir Rusija.....	72
5.2. Sąlygiškumo principas dvišaliuose santykiuose	74
5.3. Parama rinkimų procesui	77
5.4. Politinių partijų stiprinimas.....	80
5.5. Pagalba rašant konstituciją.....	82

5.6. Parlamento stiprinimas.....	83
5.7. Nevyriausybinių organizacijų stiprinimas	85
5.8. Žiniasklaidos stiprinimas	86
5.9. Poveikis demokratijos konsolidavimui	87
6. JAV DEMOKRATIJOS GYNIMO POLITIKA	
GRUZIJOJE (2003–2008 M.)	89
6.1. JAV saugumo interesai ir Gruzija.....	90
6.2. Sąlygiškumo principas dvišaliuose santykiuose	93
6.3. Parama rinkimų procesui	101
6.4. Politinių partijų stiprinimas.....	109
6.5. Pagalba rašant konstituciją.....	114
6.6. Nevyriausybinių organizacijų stiprinimas	119
6.7. Žiniasklaidos stiprinimas	128
6.8. Poveikis demokratijos konsolidavimui	134
7. JAV DEMOKRATIJOS GYNIMO POLITIKA	
UKRAINOJE (2004–2009 M.).....	137
7.1. JAV saugumo interesai ir Ukraina.....	137
7.2. Sąlygiškumo principas dvišaliuose santykiuose	140
7.3. Parama rinkimų procesui	147
7.4. Politinių partijų stiprinimas.....	154
7.5. Parlamento stiprinimas.....	157
7.6. Nevyriausybinių organizacijų stiprinimas	162
7.7. Žiniasklaidos stiprinimas	170
7.8. Poveikis demokratijos konsolidavimui	174
IŠVADOS	177
NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS	183
PRIEDAI	203
AUTORIAUS PADĖKA	206

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

BTI	„Bertelsmanno“ transformacijos indeksas
CRK	Centrinė rinkimų komisija
DIF	Demokratinų iniciatyvų fondas
EIU	„Ekonomisto“ informacijos padalinys
ENEMO	Europos rinkimų stebėjimo organizacijų tinklas
ES	Europos Sąjunga
ESBO	Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija
IFES	Tarptautinis rinkimų sistemų fondas
IREX	Tarptautinė tyrimų ir mainų taryba
IRI	Tarptautinis respublikonų institutas (JAV)
ISFED	Tarptautinė visuomenė už sąžiningus rinkimus ir demokratiją
JAV	Jungtinės Amerikos Valstijos
LDT	Liaudies deputatų taryba
MDF	Žiniasklaidos vystymo fondas
NDI	Nacionalinis demokratų institutas (JAV)
NED	Nacionalinis demokratijos fondas
nGnI	Nauja karta – nauja iniciatyva
NVO	Nevyriausybinių organizacija
PDP	Parlamento vystymo programa
SDI	Demokratinų institucijų stiprinimo projektas
UKP	Ukrainos komunistų partija
USAID	Jungtinių Valstijų tarptautinio vystymosi agentūra
VNJ	Vieningasis nacionalinis judėjimas
VRE	Vidurio ir Rytų Europa

LENTELIŲ IR PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

Paveikslai

1 paveikslas. „Dvejų svarstyklių“ modelis

2 paveikslas. Idealistinė ir pragmatinė demokratijos gynimo politika

Lentelės

1 lentelė. Įprastinis JAV paramos demokratijai programų paketas

2 lentelė. Demokratijos būklės Gruzijoje vertinimas pagal įvairius demokratijos indeksus

3 lentelė. JAV parama Gruzijai pagal biudžeto eilutę „Teisingas ir demokratiškas valdymas“ 2000–2008 m.

4 lentelė. USAID parama demokratijai Gruzijoje ir Gruzijos NVO sektoriaus būklė

5 lentelė. Gruzijos žiniasklaidos sektoriaus raida 2003–2008 m.

6 lentelė. Demokratijos būklės Ukrainoje vertinimas pagal įvairius demokratijos indeksus

7 lentelė. USAID parama demokratijai Ukrainoje ir Ukrainos NVO sektoriaus būklė

8 lentelė. JAV ambasados Ukrainoje parama demokratijai 2003–2009 m.

9 lentelė. Užsienio donorų parama Ukrainos nevyriausybinėms organizacijoms 2002–2009 m.

10 lentelė. JAV ambasados Ukrainoje parama žiniasklaidai 2004–2009 m.

11 lentelė. JAV vykdytos demokratijos gynimo politikos poveikis demokratijos konsolidavimui Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje

IVADAS

Darbo aktualumas ir tiriamoji problema

Egzistuoja tam tikras mitas, esą demokratinė santvarka daro stebuklus: prisideda prie tarptautinės sistemos ir vidaus politikos stabilumo, skatina tarptautinę ir vidaus ekonominę plėtrą, stiprina žmogaus teisių apsaugą ir mažina socialinę nelygybę¹. Šis idealistinis vaizdinys skatina demokratines Šiaurės Amerikos ir Vakarų Europos valstybes skleisti demokratiją visame pasaulyje. Tačiau dažnai demokratijos skleidėjų nacionalinio saugumo interesai ir realistinė politika viską apverčia aukštyn kojomis ir, pavyzdžiui, tarptautinis stabilumas, tarsi turėjęs būti demokratizacijos pasekme, sureikšminamas labiau už pačią demokratiją. H. Kissingerio teigimu, giliausias demokratijos skleidimo tradicijas turinčių Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) užsienio politiką nuo XX a. pradžios formavo dvi konkuruojančios filosofijos: pragmatinis realizmas ir demokratinis idealizmas. Pirmoji filosofija remiasi nacionalinių interesų ir galios pusiausvyros sąvokomis, o antroji teikia pirmenybę moralinei misijai skleisti demokratiją į užsienio šalis. Pasak H. Kissingerio, visos JAV vyriausybės nuolat susidurdavo su iššūkiu, kaip praktinėje politikoje suderinti šias dvi filosofijas.²

Prieštaravimai tarp globalios demokratizacijos ir nacionalinio saugumo tikslų yra aktuali ir nemažai tyrinėta tema tarptautinių santykių disciplinoje. Tačiau daugiausia šiame kontekste buvo nagrinėjami demokratijos skleidimo (angl. *promotion*) atvejai ir palyginti mažai dėmesio skirta demokratijos gynimo (angl. *protection*) atvejams. Iki šiol tyrėjus labiau domino, kaip nacionaliniai interesai veikia išorės veikėjo motyvaciją inicijuoti demokratines permainas diktatoriškuose režimuose. Šioje disertacijoje laikomasi požiūrio, kad išorės veikėjo vykdomą demokratijos gynimo politiką iš autokratinio

¹ Peter J. Schraeder, "The State of the Art in International Democracy Promotion: Results of a Joint European-North American Research Network". *Democratization*, vol. 10, no. 2, summer 2003, 31.

² Henry Kissinger, *Diplomacy*. New York: Simon & Shuster, 1995, 29–55.

režimo ką tik išėjusiose valstybėse (kitai – naujosiose demokratijose) taip pat prasminga tirti per dilemos „demokratizacija ar saugumas“ prizmę.

JAV politika posovietinėje erdvėje yra idealus atvejis tokio pobūdžio tyrimams dėl dviejų priežasčių: regiono valstybių svarbos JAV saugumo interesams ir nesėkmingo naujųjų demokratijų konsolidavimo pavyzdžių. Šaltojo karo metais Sovietų Sąjunga, kartu su JAV, buvo vienintelės supervalstybės. Todėl Sovietų Sąjungos žlugimas ir jos teritorijoje susikūrusių nepriklausomų valstybių raida Amerikai turėjo strateginę reikšmę. JAV užsienio politikos formuotojai nuo pat pradžių neslėpė, kad yra pasirengę atsakyti griežtų demokratizavimo, ekonomikos liberalizavimo ir žmogaus teisių užtikrinimo kriterijų santykiuose su posovietinėmis respublikomis. JAV vyriausybės teikiamą pirmenybę nacionalinio saugumo interesams vienas aukštas amerikiečių pareigūnas tuo metu paaiškino taip: „[posovietinės respublikos] bus išsidalintos ir mes turime užtikrinti, kad jos žvelgs į Šiaurę ir Vakarus, o ne į Pietus ir Rytus“.³

Posovietinė erdvė tyrėjui teikia ir pakankamai nesėkmingo naujųjų demokratijų konsolidavimo atvejų. Iš penkiolikos posovietinių valstybių tik trims Baltijos šalims pavyko sklandžiai įveikti tris politologų išskirtus demokratizavimo etapus: autoritarinio režimo liberalizavimą, perėjimą į demokratiją ir demokratijos konsolidavimą.⁴ Likusios posovietinės valstybės po ilgesnio ar trumpesnio eksperimento su demokratine santvarka sugrįžo prie autoritarinio valdymo. Didžiausio tyrėjų dėmesio, žinoma, sulaukė Rusijos raida. Svarbu pabrėžti tai, kad tirdami nepavykusį Rusijos bandymą 1991–1999 m. įtvirtinti demokratinę santvarką kai kurie politologai atkreipė dėmesį į prieštarinę JAV vykdytos politikos poveikį. Jų tyrimai atskleidė, kad JAV administracija neišvengė klaidingų pasirinkimų sprendama dilemą

³ Sara Steinmetz, *Democratic Transition and Human Rights: Perspectives on U.S. Foreign Policy*. Albany: State University of New York Press, 1994, 2.

⁴ Tris perėjimo iš autoritarinio į demokratinį režimą etapus politologai analitiškai išskyrė tirdami demokratizavimo procesus Pietų Amerikos šalyse XX a. 9-ajame dešimtmetyje. Šis nuopelnas priskiriamas G. O'Donnelliui ir P. C. Schmitteriui; žr. Abraham F. Lowenthal, „Foreword“. Kn. Guillermo O'Donnell ir Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1986, ix.

„demokratizacija ar saugumas“ – besąlygiška JAV parama provakarietiškam Rusijos prezidentui Borisui Jelcinui nepasiteisino ir nepadėjo įtvirtinti demokratijos šioje šalyje.⁵

Du naujesni atvejai, irgi sukėlę didelį tyrėjų susidomėjimą, buvo 2003 m. Rožių revoliucija Gruzijoje ir 2004 m. Oranžinė revoliucija Ukrainoje.⁶ Išėjusios iš autoritarinio režimo, Gruzija ir Ukraina netrukus susidūrė su rimtais demokratijos konsolidavimo sunkumais. Įdomiausia tai, kad nepagarbą demokratinėms žaidimo taisyklėms neretai demonstravo ne kokios nors antisisteminės politinės jėgos, o JAV remiami spalvotųjų revoliucijų lyderiai – prezidentais išrinkti Michailas Saakašvilis ir Viktoras Juščenka. Tokia padėtis kėlė asociacijas su B. Jelcino Rusija. Abiem atvejais naujųjų demokratijų lyderiai buvo provakarietiški ir vykdė JAV interesus atitinkančią užsienio politiką. Abiem atvejais JAV nepaisydavo kai kurių nedemokratiškų šių lyderių veiksmų ar apsiribodavo pakankamai švelnia kritika. Abiem atvejais naujosios demokratijos patyrė rimtų konsolidavimo sunkumų. Apibendrinant empirinius stebėjimus, kyla esminis klausimas: ar JAV nuolaidžiavimas naujųjų demokratijų lyderiams nedarė žalos pačiam demokratijos konsolidavimo procesui? Aptariami atvejai skatina formuluoti mokslinę **problemą**: koks yra ryšys tarp išorės veikėjo saugumo interesų naujojoje demokratijoje, jo vykdomos demokratijos gynimo politikos ir naujosios demokratijos konsolidavimo perspektyvų.

Nepaisant čia išvardintų paralelių tarp Rusijos ir Gruzijos/Ukrainos atvejų, tyrėjai beveik nebandė pažvelgti į JAV politiką Gruzijoje ir Ukrainoje per dilemos „demokratizacija ar saugumas“ prizmę. Todėl, kaip teigiama šioje disertacijoje, nebuvo tinkamai išanalizuotas vienas iš veiksnių, galimai prisidėjusių prie stebimos naujųjų Gruzijos ir Ukrainos demokratijų erozijos. Ši

⁵ Žr. visų pirma dvi knygas: James M. Goldgeier ir Michael McFaul, *Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia after the Cold War*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2003 ir Lee Marsden, *Lessons from Russia: Clinton and US Democracy Promotion*. Aldershot and Burlington: Ashgate, 2005.

⁶ Nors 2005 m. Kirgizijoje vykusio Tulpių revoliucija irgi priskiriama spalvotosioms revoliucijoms, į disertacijoje atliekamą tyrimą šis atvejis neįtrauktas. Viena vertus, Kirgizijos atveju yra daugiau abejonių, ar tai iš tiesų buvęs demokratinis proveržis. Kita vertus, Kirgizijos reikšmė JAV saugumo interesams yra žymiai mažesnė už Gruzijos ir Ukrainos.

ir kitos spragos naujausiuose akademiniuose tyrimuose bus išryškinta išsamioje literatūros apžvalgoje.

Ankstesnių tyrimų apžvalga

Apžvelgus 2004–2009 m. laikotarpiu demokratizacijos ir pokomunistinio regiono studijoms skirtuose mokslo žurnaluose (*Journal of Democracy*, *Democratization*, *Communist and Post-Communist Studies*, *Post-Soviet Affairs* ir kituose) paskelbtus straipsnius, galima pastebėti, kad spalvotųjų revoliucijų tyrimai vyko trimis etapais.

Pirmoji akademinės bendruomenės reakcija į spalvotąsias revoliucijas buvo straipsniai, primenantys faktais perkrautas įvykių Gruzijoje ir Ukrainoje suvestines. Jų autoriai gilinosi į Gruzijos ir Ukrainos politinių sistemų raidą iki spalvotųjų revoliucijų, aprašė masinius protestus Tbilisio ir Kijevo gatvėse bei darė spekuliatyvias išvadas apie šių įvykių reikšmę viso regiono raidai.⁷ Kai kurios įvykių suvestinės išsiskyrė tuo, kad jose, atpasakojant spalvotųjų revoliucijų eigą, daugiausia dėmesio skirta kuriam nors vienam aspektui: opozicijos vienijimuisi⁸, autokratinio režimo dezintegracijai⁹ ar geopolitiniam įvykių kontekstui¹⁰. Retais atvejais suvestinės pabaigoje buvo apibendrinamos konkrečios revoliucijos sėkmę lėmusios priežastys.¹¹

⁷ Žr. Jaba Devdariani, “Georgia: Rise and Fall of the Façade Democracy”. *Demokratizatsiya*, vol. 12, no. 1, winter 2004, 79–115; Adrian Karatnycky, “Ukraine's Orange Revolution”. *Foreign Affairs*, vol. 84, issue 2, March/April 2005, 35–52; Taras Kuzio, “From Kuchma to Yushchenko: Ukraine's 2004 Presidential Elections and the Orange Revolution”. *Problems of Post-Communism*, vol. 52, no. 2, March/April 2005, 29–44.

⁸ Taras Kuzio, “The Opposition's Road to Success”. *Journal of Democracy*, vol. 16, No. 2, April 2005, 117–130.

⁹ Lucan A. Way, “Kuchma's Failed Authoritarianism”. *Journal of Democracy*, vol. 16, no. 2, April 2005, 131–145.

¹⁰ Eric A. Miller, “Smelling the Roses: Eduard Shevardnadze's End and Georgia's Future”. *Problems of Post-Communism*, vol. 51, no. 2, March/April 2004, 12–21.

¹¹ Lincoln Mitchell, “Georgia's Rose Revolution”. *Current History*, vol. 103, issue 675, October 2004, 342–348.

Antrasis tyrimų etapas¹² pasižymi tuo, kad politologai perėjo nuo aprašomojo pobūdžio atvejo studijų prie lyginamosios analizės. Vieni autoriai siekė identifikuoti visoms spalvotosioms revoliucijoms būdingų požymių rinkinį.¹³ Kiti mėgino įvardinti svarbiausius veiksnius, lėmusius spalvotųjų revoliucijų sėkmę, t. y. taikų valdžios perėjimą iš autoritarų į demokratinės opozicijos rankas.¹⁴ Pastarieji tikėjosi prisidėti prie naujų revoliucijų prognozavimo. Tarp antrojo etapo tyrimų jau galima aptikti ir keletą darbų, kuriuose analizuojama *išorės* veiksnių įtaka spalvotųjų revoliucijų sėkmei (režimo pasikeitimui).¹⁵

Šiuo metu spalvotųjų revoliucijų studijos yra įžengusios į trečiąjį etapą. Jeigu anksčiau akademikai mėgino atsakyti į klausimus, kas įvyko ir kodėl tai įvyko, tai dabar ieškoma atsakymo į klausimą, kas *iš tikrųjų* įvyko ir kas dėl to atsakingas. Pasikeitusią tyrimų kryptį lėmė akademinės bendruomenės suvokimas, kad tai, kas *iš tikrųjų* įvyko Gruzijoje ir Ukrainoje, stipriai skyrėsi nuo entuziastingų viso pasaulio demokratų lūkesčių. Praėjus penkeriems metams po spalvotųjų revoliucijų tapo aišku, kad demokratinės reformos

¹² Antrasis (ir trečiasis) spalvotųjų revoliucijų studijų etapas šioje apžvalgoje išskiriamas pagal straipsnių turinį, o ne pagal jų publikavimo chronologiją. Tik pirmajam etapui priskirtini straipsniai pasirodė daugmaž tuo pačiu metu, t. y. 2004–2005 metais, iškart po atitinkamai Rožių arba Oranžinės revoliucijos.

¹³ Taras Kuzio, “Democratic Breakthroughs and Revolutions in Five Postcommunist Countries: Comparative Perspectives on the Fourth Wave”. *Demokratizatsiya*, vol. 16, no. 1, winter 2008, 97–109.

¹⁴ Žr. Michael McFaul, “Transitions from Postcommunism”. *Journal of Democracy*, vol. 16, no. 3, July 2005, 5–19; Valerie J. Bunce ir Sharon L. Wolchik, “Postcommunist Ambiguities”. *Journal of Democracy*, vol. 20, no. 3, July 2009, 93–107; Lucan Way, “The Real Causes of the Color Revolutions”. *Journal of Democracy*, vol. 19, no. 3, July 2008, 55–69; Paul D’Anieri, “Explaining the success and failure of post-communist revolutions”. *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, issue 3, September 2006, 331–350; Henry E. Hale, “Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia”. *World Politics*, vol. 58, no. 1, October 2005, 133–65.

¹⁵ Andrew Wilson, “Ukraine’s Orange Revolution, NGOs and the Role of the West”. *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 19, no. 1, March 2006, 21–32; Valerie J. Bunce and Sharon L. Wolchik, “International diffusion and postcommunist electoral revolutions”. *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, issue 3, September 2006, 283–304; Menno Fenger, “The Diffusion of Revolutions: Comparing Recent Regime Turnovers in Five Post-Communist Countries”. *Demokratizatsiya*, vol. 15, no. 1, winter 2007, 5–28; Michael McFaul, “Ukraine Imports Democracy: External Influences on the Orange Revolution”. *International Security*, vol. 32, no. 2, fall 2007, 45–83; Steven Levitsky and Lucan A. Way, “International Linkage and Democratization”. *Journal of Democracy*, vol. 16, no. 3, July 2005, 20–34.

nevyksta taip sparčiai, kaip tikėtasi. Naujųjų demokratijų konsolidacija ne tik užsitęsė, bet ir pasirodė tam tikrų demokratijos erozijos ženklų. Be to, ši daug vilčių teikusi demokratizacijos banga nepersirito į kitas regiono valstybes (Baltarusiją, Armėniją, Azerbaidžaną). Todėl trečiojo etapo tyrimuose politologai ėmė ieškoti priežasčių, kodėl spalvotosios revoliucijos buvo palyginti nesėkmingos.

Akademikų abejonės dėl demokratijos konsolidavimo perspektyvų spalvotąsias revoliucijas patyrusiose posovietinėse valstybėse pirmąkart buvo išsakytos pakankamai anksti.¹⁶ Vėliau akademiniai žurnalai spausdino vis daugiau straipsnių, atskleidžiančių naujųjų demokratijų Gruzijoje ir Ukrainoje ydas. Siekiant paaiškinti spalvotųjų revoliucijų nesėkmę, didžiausias dėmesys buvo tradiciškai skiriamas valstybių vidaus veiksniams: naujam politiniam elitui¹⁷, pilietinei visuomenei¹⁸ ir objektyvioms istorinėms aplinkybėms¹⁹. Galiausiai atsirado akademikų, kurie išreiškė abejonę, ar spalvotąsias revoliucijas apskritai galima traktuoti kaip reikšmingą demokratinį pokytį. Pastarieji autoriai buvo linkę spalvotąsias revoliucijas vertinti kaip eilinį nedemokratinį režimų raidos epizodą.²⁰

¹⁶ Žr., pavyzdžiui, Charles H. Fairbanks, Jr., "Georgia's Rose Revolution". *Journal of Democracy*, vol. 15, no. 2, April 2004, 110–124.

¹⁷ Katya Kalandadze and Mitchell A. Orenstein, "Electoral Protests and Democratization: Beyond the Color Revolutions". *Comparative Political Studies*, vol. 42, no. 11, November 2009, 1403–1425; Vicken Cheterian, "Georgia's Rose Revolution: Change or Repetition? Tension between State-Building and Modernization Projects". *Nationalities Papers*, vol. 36, no. 4, September 2008, 689–712; Dominique Arel, "Is the Orange Revolution Fading?" *Current History*, vol. 104, issue 684, October 2005, 325–330.

¹⁸ Theodor Tudoroiu, "Rose, Orange, and Tulip: The Failed Post-Soviet Revolutions". *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 40, issue 3, September 2007, pp. 315–342; Nicklaus Laverty, "The Problem of Lasting Change: Civil Society and the Colored Revolutions in Georgia and Ukraine". *Demokratizatsiya*, vol. 16, no. 2, spring 2008, 143–162.

¹⁹ Paul Kubicek, "Problems of Post-Post-Communism: Ukraine after the Orange Revolution". *Democratization*, vol. 16, no. 2, April 2009, 323–343; Stephen F. Jones, "The Rose Revolution: A Revolution without Revolutionaries?" *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 19, no. 1, March 2006, 33–48; Miriam Lansky and Giorgi Areshidze, "Georgia's Year of Turmoil". *Journal of Democracy*, vol. 19, no. 4, October 2008, 154–168.

²⁰ Henry E. Hale, "Democracy or Autocracy on the March? The Colored Revolutions as Normal Dynamics of Patronal Presidentialism". *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, issue 3, September 2006, 305–329; David Lane, "The Orange Revolution: 'People's Revolution' or Revolutionary Coup?" *British Journal of Politics and International Relations*, vol. 10, issue 4, November 2008, 525–549; Ivan Katchanovski, "The Orange Revolution? The

Svarstydami, kas atsakingas už santykinę spalvotųjų revoliucijų nesėkmę, kai kurie politologai atkreipė dėmesį į *išorės* veikėjus. T. Ambrosio ir J. Tolstrupas pagrindinį dėmesį skyrė Rusijai ir jos neigiamai įtakai demokratizavimo procesams posovietinėje erdvėje.²¹ A. Basora atkreipė dėmesį į tai, kad neigiamą įtaką demokratijos posovietinėje erdvėje perspektyvoms daro Europos Sąjungos (ES) „plėtros nuovargis“, dėl kurio Europa negali pasiūlyti naujosioms demokratijoms narystės ES perspektyvos.²² Sąlygiškumo principo, kurį ES sėkmingai taikė Vidurio ir Rytų Europos (VRE) regione, svarbą naujųjų demokratijų konsolidavimui pabrėžė ir keletas kitų autorių.²³ Daktaro disertaciją Vilniaus universitete apgynęs L. Jonavičius savo darbe sujungė Rusijos ir ES poveikio tyrimą, į Gruzijos ir Ukrainos politinių režimų transformaciją pažvelgęs kaip į persidengiančių Rusijos ir ES „struktūrų“ rezultatą.²⁴

Minėtasis A. Basora įvardino ir dar vieną galimą spalvotųjų revoliucijų nesėkmės priežastį – vis mažėjantį JAV dėmesį posovietinei erdvei. Esą įsivėlę į karus Afganistane ir Irake bei nesėkmingai bandydami demokratizuoti šias šalis, amerikiečiai sukompromitavo pačią demokratijos skleidimo idėją, be to,

“Orange Revolution” and Political Changes in Ukraine”. *Post-Soviet Affairs*, vol. 24, no. 4, October-December 2008, 351–382.

²¹ Thomas Ambrosio, “Insulating Russia from a Colour Revolution: How the Kremlin Resists Regional Democratic Trends”. *Democratization*, vol. 14, no. 2, April 2007, 232–252; Jakob Tolstrup, “Studying a Negative External Actor: Russia’s Management of Stability and Instability in the ‘Near Abroad’”. *Democratization*, vol. 16, no. 5, October 2009, 922–944.

²² Adrian A. Basora, “Must Democracy Continue to Retreat in Postcommunist Europe and Eurasia?” *Orbis*, vol. 52, issue 1, winter 2008, 9–12.

²³ Žr. Iryna Solonenko, “External Democracy Promotion in Ukraine: the Role of the European Union”. *Democratization*, vol. 16, no. 4, August 2009, pp. 709–731; David R. Cameron, “Post-Communist Democracy: The Impact of the European Union”. *Post-Soviet Affairs*, vol. 23, no. 3, July-September 2007, 185–217; Grigore Pop-Eleches, “Between Historical Legacies and the Promise of Western Integration: Democratic Conditionality after Communism”. *East European Politics and Societies*, vol. 21, no. 1, February 2007, 142–161; Frank Schimmelfennig, “European Regional Organizations, Political Conditionality, and Democratic Transformation in Eastern Europe”. *East European Politics and Societies*, vol. 21, no. 1, February 2007, 126–141; Paul Kubicek, “The European Union and Democratization in Ukraine”. *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 38, issue 2, June 2005, 269–292.

²⁴ Laurynas Jonavičius, „Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai“. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2010.

nemažą dalį su demokratizacija susijusių išteklių (tiek žmogiškųjų, tiek finansinių) nukreipė iš VRE regiono į Vidurio Rytus.²⁵

Galiausiai pavieniai autoriai atkreipė dėmesį į galimai kontrproduktyvias amerikiečių pastangas stiprinti demokratiją spalvotąsias revoliucijas patyrusiose šalyse. L. Mitchellas kritikavo besąlygišką JAV vyriausybės paramą porevoliucinei Gruzijos valdžiai ir nesugebėjimą griežtai reaguoti į demokratinių taisyklių pažeidimus.²⁶ M. Muskhelishvili su G. Jorjoliani atkreipė dėmesį į tai, kad JAV (ir kiti Vakarų) donorai prieš Rožių revoliuciją negailėjo paramos Gruzijos trečiajam sektoriui ir buvo sukūrus stiprią NVO bendruomenę, kuri stebėjo ir kritikavo vyriausybės politiką. Autorių teigimu, po revoliucijos donorų prioritetai pasikeitė – jie ėmė finansuoti tik provyriausybines NVO, o vyriausybę kritikavusios NVO paramos nebesulaukė.²⁷

Apžvelgus ankstesnius tyrimus, galima identifikuoti tokias žinių spragas ir kartu gaires šioje disertacijoje atliekamam tyrimui:

- Retuose tyrimuose, kurie analizavo išorės veiksnių įtaką spalvotųjų revoliucijų nesėkmei, dažniausiai nagrinėtas ES ir Rusijos vaidmuo. Tai kelia nuostabą vien todėl, kad būtent JAV laikytinos didžiausiu demokratijos rėmėju tiek Gruzijoje, tiek Ukrainoje. Pavyzdžiui, per 2004–2006 m. laikotarpį su pilietine visuomene ir žmogaus teisėmis susijusioms programoms ES kasmet vidutiniškai išleisdavo po 4,4 mln. JAV dolerių Gruzijoje ir 6,3 mln. JAV dolerių Ukrainoje. JAV per tą patį laikotarpį kasmet vidutiniškai skirdavo po 10,7 mln. JAV dolerių Gruzijai ir po 33,1 mln. JAV dolerių Ukrainai.²⁸

²⁵ Basora, 8–9.

²⁶ Lincoln A. Mitchell, “Democracy in Georgia since the Rose Revolution”. *Orbis*, vol. 50, issue 4, autumn 2006, 669–676.

²⁷ Marina Muskhelishvili and Gia Jorjoliani, “Georgia's Ongoing Struggle for a Better Future Continued: Democracy Promotion through Civil Society Development”. *Democratization*, vol. 16, no. 4, August 2009, 682–708; taip pat žr.

²⁸ Apskaičiuota autoriaus pagal viešai skelbiamus Europos Komisijos ir JAV Valstybės departamento duomenis; žr. European Commission, “Tacis National Indicative Programme 2004-2006. Georgia”, <http://eeas.europa.eu/georgia/csp/03_06_en.pdf> [žiūrėta 2011 12 04]; European Commission, “European Neighbourhood and Partnership Instrument. Georgia. Country Strategy Paper 2007-2013”,

- Ankstesniuose tyrimuose nebuvo apimti abu paramos demokratijai lygmenys: diplomatinis ir programinis. Išorės veikėjo parama demokratijai – tai ne tik aukščiausių politikų žodžiai ir veiksmai (diplomatinis lygmuo), bet ir daugybė paramos programų, kurias administruoja įvairios vyriausybės ir nevyriausybės organizacijos (programinis lygmuo). Ankstesnių tyrimų didesnę dėmesį diplomatiniam lygmeniui galima iš dalies paaiškinti tuo, kad jį tirti paprasčiau, nes programinio lygmens tyrimas susijęs su didžiuliu informacijos kiekiu ir reikalauja lauko tyrimo.
- Išskyrus epizodines užuominas²⁹, kiti autoriai nemėgino išsamiai palyginti išorės veikėjų (visų pirma JAV) poveikio demokratijos konsolidavimui B. Jelcino Rusijoje su jų įtaka porevoliucinėms Gruzijai ir Ukrainai. Tai stebina, nes JAV politiką Rusijoje per dilemos „demokratizacija ar saugumas“ prizmę analizavę politologai sugebėjo įtikinamai paaiškinti neigiamą JAV politikos poveikį Rusijos naujosios demokratijos konsolidavimui. Tiriant porevoliucinių Gruzijos ir Ukrainos atvejus, minėtos tarptautinių santykių disciplinos išvalgos, deja, buvo ignoruojamos. Nepanaudodami sukaupėtų mokslinių žinių šiandieninėje akademinėje diskusijoje, politologai rizikuoja skirti per daug pastangų atrasti tam, kas jau buvo atrasta.

Siekiant užpildyti identifikuotas akademinių tyrimų spragas, šioje disertacijoje tiriami ir tarpusavyje lyginami trys JAV demokratijos gynimo

<http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_georgia_en.pdf> [žiūrėta 2011 12 04]; European Commission, “Takis National Indicative Programme 2004-2006. Ukraine”, <http://eeas.europa.eu/ukraine/csp/nip_04_06_en.pdf> [žiūrėta 2011 12 04]; European Commission, “European Neighbourhood and Partnership Instrument. Ukraine. Country Strategy Paper 2007-2013”, <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf> [žiūrėta 2011 12 04]; Bureau of European and Eurasian Affairs of the U.S. Department of State, “U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities with Eurasia”, <<http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt>> [žiūrėta 2009 11 21].

²⁹ Žr., pavyzdžiui, Susan Stewart, “The Interplay of Domestic Contexts and External Democracy Promotion: Lessons from Eastern Europe and the South Caucasus”. *Democratization*, vol. 16, no. 4, August 2009, 810–811.

politikos atvejai: B. Jelcino Rusijoje, M. Saakašvilio Gruzijoje ir V. Juščenkos Ukrainoje. Analizuojant JAV politiką, ypatingas dėmesys skiriamas jos programiniam lygmeniui, t. y. įvairioms iš JAV valstybės biudžeto finansuojamoms paramos demokratijai programoms.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Disertacijoje atliekamo *tyrimo objektas* yra po demokratinių proveržių JAV vykdyta politika, kuria siekta prisidėti prie demokratijos konsolidavimo Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje. Ši politika darbe vadinama demokratijos gynimo politika. Tyrimo laikotarpis apima 5 metus po demokratinių proveržių: pirmųjų tiesioginių prezidento rinkimų Rusijoje ir spalvotųjų revoliucijų Gruzijoje ir Ukrainoje. Rusijos atveju šis laikotarpis apima 1991–1996 m., Gruzijos atveju – 2003–2008 m., o Ukrainos atveju – 2004–2009 metus. Pasirinktas laikotarpis patogiausiai sutampa su pirmosiomis prezidentų B. Jelcino, M. Saakašvilio ir V. Juščenkos kadencijomis. Jis taip pat didžiąja dalimi sutampa su JAV prezidentų Billo Clintono ir George'o W. Busho valdymu. Reikšminga tai, kad Gruzijos atveju tiriamasis laikotarpis neapima Rusijos ir Gruzijos karinio konflikto. Po karo JAV stipriai padidino finansinę paramą Gruzijai, todėl pokario laikotarpio įtraukimas būtų iškreipęs tyrimo rezultatus.

Darbo tikslas – ištirti, kaip JAV saugumo interesai veikė jų vykdytą demokratijos gynimo politiką posovietinėse šalyse bei kokį poveikį tai turėjo demokratijos konsolidavimui Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje. Atsižvelgiant į darbo tikslą, keliama *hipotezė*, kad JAV saugumo interesai iškreipė jų vykdytą demokratijos gynimo politiką taip, kad ši ne didino, bet mažino demokratijos konsolidavimo tikimybę (4.3 poskyryje ši hipotezė yra detalizuojama ir išskaidoma į keletą smulkesnių).

Siekiant išsikelti tikslo darbe įgyvendinami šie *uždaviniai*:

- teoriškai išnagrinėti išorės veikėjų poveikio režimų kaitai mechanizmus;

- konceptualizuoti išorės veikėjų vaidmenį demokratijos konsolidavimo procese ir sukonstruoti atitinkamą tyrimo modelį;
- konceptualizuoti išorės veikėjo saugumo interesų poveikį jo pastangoms ginti demokratiją;
- ištirti JAV saugumo interesų įtaką Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje vykdytai demokratijos gynimo politikai;
- įvertinti JAV demokratijos gynimo politikos poveikį demokratijos konsolidavimui Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje.

Tyrimo metodas ir darbo ribos

Disertacijoje atliekamas tyrimas laikytinas tarpdisciplininiu, nes jame susiejamos dvi disciplinų – lyginamosios politikos ir tarptautinių santykių – įžvalgos. Lyginamosios politikos tyrimai ir juose sukauptos žinios padėjo išspręsti pirmąjį metodologinį šio darbo iššūkį – konceptualizuoti išorės veiksnį, kaip vieną iš demokratijos konsolidavimą lemiančių nepriklausomų kintamųjų. Tarptautinių santykių disciplina pravertė sprendžiant antrąjį metodologinį iššūkį, t. y. aiškinant ryšį tarp valstybės nacionalinio saugumo interesų ir jos vykdomos demokratijos gynimo politikos. Išsprendus abu metodologinius iššūkius, buvo sukonstruoti originalūs tyrimo modeliai: atitinkamai „dvejų svarstyklių“ modelis (tirti išorės veikėjo įtaką demokratijos konsolidavimui) ir „pragmatinės demokratijos gynimo politikos“ koncepcija (tirti, kaip valstybės saugumo interesai veikia jos vykdomą demokratijos gynimo politiką).

Taikant režimų kaitos teorijas, darbe laikomasi *voliuntaristinės* prieigos ir manoma, kad demokratizaciją lemia valstybės vidaus veikėjų pasirinkimai. Išorės veikėjai gali daryti įtaką demokratizacijai tik netiesiogiai, paveikdami atitinkamus vidaus veikėjų sprendimus. Tiek į vidaus, tiek į išorės veikėjų pasirinkimus žvelgiama iš *racionalistinės/materialistinės* perspektyvos, t. y.

tikima, kad jų pasirinkimai priklauso nuo materialių interesų ir yra pagrįsti racionalių apskaičiavimu.³⁰

Empirinėje darbo dalyje atliekamos trys atvejo studijos (Rusijos, Gruzijos ir Ukrainos), kurios lyginamos tarpusavyje ir daromi teoriniai apibendrinimai. Kaip pirmoji atvejo studija, buvo pasirinktas chrestomatinis B. Jelcino Rusijos atvejis. Šio atvejo pasirinkimas leido pasinaudoti iki šiol sukauptomis žiniomis apie JAV demokratijos gynimo politikos ypatybes ir jų poveikį demokratijos konsolidavimui. Rusijos atvejo studija yra papildoma dar dviem atvejais: porevoliucinėmis Gruzija ir Ukraina. Šių atvejų pasirinkimas leido atlikti savarankišką lauko tyrimą (angl. *field research*), nes dominantys įvykiai abiejose valstybėse vyko palyginti neseniai. Pasirinktas trijų atvejų rinkinys atvėrė galimybę patikrinti darbe iškeltas hipotezes skirtingais laikotarpiais (XX a. paskutiniajame dešimtmetyje ir XXI a. pirmajame dešimtmetyje), taip pat valdžioje esant skirtingoms išorės veikėjo vyriausybėms (B. Clintono ir G. W. Busho administracijoms) bei dominuojant skirtingiems vidaus veikėjams (B. Jelcinui, M. Saakašviliui ir V. Juščenkai). Tokia įvairovė didina tikimybę, kad disertacijoje atlikto tyrimo rezultatai būtų aktualūs ir kitais panašiais atvejais.

Atliekant atvejo studijas buvo naudojamas procesų atsekimo (angl. *process-tracing*) metodas, kuris leidžia identifikuoti priežastinę grandinę tarp nepriklausomo kintamojo ir priklausomo kintamojo.³¹ Taikant šį metodą, hipotezė „B priežastis buvo A“ patvirtinama arba paneigiama renkant duomenis, detaliai nušviečiančius procesą, kurio dėka iš A atsirado B.³²

³⁰ Apie racionalistinės/materialistinės ir konstruktyvistinės tradicijų taikymą išorės veiksnių įtakos demokratizavimui tyrimuose žr. Mitchell A. Orenstein, Stephen Bloom ir Nicole Lindstrom, „A Fourth Dimension of Transition“. Kn. Mitchell A. Orenstein, Stephen Bloom ir Nicole Lindstrom (sud.), *Transnational Actors in Central and East European Transitions*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2008, 9–13.

³¹ Alexander L. George ir Andrew Benet, *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: The MIT Press, 2004, 206.

³² Zenonas Norkus, Vaidas Morkevičius ir Ligita Šarkutė, „Lyginamieji tyrimai su TOSMANA ir FS/QCA“,

<http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/qca/qca.html&course_file=qca_II_7.html> [žiūrėta 2012 01 08]. Autoriai pateikia šmaikštų procesų atsekimo pavyzdį: „abejones dėl priežastinio ryšio tarp Jono persišaldymo ir mirties gali išsklaidyti detali atvejo analizė (ligos istorija), valandos ar net minutės tikslumu rekonstruojanti įvykius tarp to šeštadienio

Disertacijoje einama tokiu pat keliu – siekiama atsekti nepriklausomo kintamojo (demokratijos gynimo politikos) vaidmenį procese, vedančiame į tam tikrą priklausomo kintamojo (demokratijos konsolidavimo) rezultatą. Jeigu surinkti duomenys leidžia sujungti nepriklausomą ir priklausomą kintamuosius į pagrįstą ir logišką priežastinę grandinę, vadinasi nepriklausomas kintamasis yra reikšmingas.

Atliekant tyrimą buvo naudoti įvairūs duomenys: giluminių interviu medžiaga, statistinė informacija, oficialūs pareiškimai, kalbos ir dokumentai, žiniasklaidos pranešimai bei anksčiau atlikti kitų autorių tyrimai. Siekiant ištirti JAV politikos programinį lygmenį, 2010–2011 m. Tbilisyje ir Kijeve buvo atlikta per trisdešimt giluminių interviu su JAV paramos demokratijai teikėjais ir gavėjais. Dėl ribotų laiko ir finansinių išteklių respondentų atranka nebuvo tikimybinė. Atrenkant respondentus svarbiausi buvo trys kriterijai: respondento užimamos aukštos pareigos JAV paramą demokratijai teikiančioje ar gaunančioje organizacijoje, pakankama darbo toje organizacijoje patirtis ir pastebima respondento atstovaujamos organizacijos veikla vienoje iš tirtų paramos demokratijai sričių. Ieškant respondentų, buvo svarbu įsitikinti, kad jų atstovaujama organizacija tiriamuoju laikotarpiu buvo bent iš dalies priklausoma nuo JAV valstybinio finansavimo. Taip pat siekta identifikuoti tas organizacijas, kurios buvo tarp didžiausių ar aktyviausių atitinkamuose paramos demokratijai sektoriuose. Atrinkus organizacijas, tartasi dėl susitikimo su jų vadovais ar kitais aukštas pareigas užimančiais atstovais, galinčiais atsakyti į klausimus, susijusius, be kita ko, ir su organizacijos finansais. Visais atvejais siekta atrinkti tokius respondentus, kurie būtų dirbę dominančioje organizacijoje ir prieš spalvotąją revoliuciją, ir po jos, taigi būtų pajėgūs palyginti šiuos du laikotarpius.

Tbilisyje ir Kijeve buvo atliekami pusiau struktūruoti interviu. Visiems respondentams buvo pateikiama ta pati klausimų grupė, susijusi su JAV vykdytų programų finansavimu ir prioritetų pokyčiais po spalvotosios

vakaro, kai Jonas išgėręs užmigo ant suoliuko parke, ir kitos savaitės penktadienio ryto, kai dėl vis naujų peršalimo komplikacijų užgeso jo gyvybė“.

revoliucijos. Tačiau tuo pat metu respondentams buvo paliekama laisvė patiems pabrėžti, jų nuomone, svarbiausius dalykus. Siekiant galimybės naudoti darbe tikslias citatas, pokalbiai su respondentais buvo įrašinėjami. Keletas pokalbių, respondentams nesutikus kalbėti į diktofoną, buvo detaliai sukonspektuoti. Respondentams pareiškus pageidavimą, jiems buvo garantuotas anonimiškumas. Interviu vyko anglų arba rusų kalbomis, todėl visos darbe pateikiamos citatos yra disertacijos autoriaus vertimai.

Interviu metu surinkta medžiaga leido atlikti išsamų JAV demokratijos gynimo politikos programinio lygmens tyrimą. Vis dėlto reikia pripažinti ir keletą tokio duomenų rinkimo metodo trūkumų. *Pirma*, respondentų imtis negali būti laikoma reprezentatyvia, nes organizacijų ir jų atstovų atranka buvo netikimybinė. Tikimybinė atranka nebuvo įmanoma, nes neegzistuoja išsamūs JAV paramą teikiančių/gaunančių organizacijų ir jų narių sąrašai. *Antra*, tam tikrais klausimais respondentai išsakė tarpusavyje prieštaraujančias nuomones. Dažniausiai skyrėsi paramos teikėjų ir paramos gavėjų pateikiamos versijos. Disertacijoje bandyta sušvelninti šį trūkumą pristatant visas, net tarpusavyje prieštaraujančias nuomones ir gretinant jas su kitų šaltinių (dokumentų, žiniasklaidos pranešimų, mokslinių tyrimų) informacija. *Trečia*, ne visais atvejais pavyko rasti respondentus, kurie galėtų palyginti savo atstovaujamos organizacijos patirtį prieš ir po spalvotųjų revoliucijų. Ypač didelė yra vadovų rotacija JAV paramą teikiančiose organizacijose, todėl kai kuriais atvejais jie suteikė duomenų tik apie laikotarpį po spalvotosios revoliucijos. Laimei, vietinio personalo rotacija paramą gaunančiose Gruzijos ir Ukrainos organizacijose yra kur kas mažesnė, tad jų institucinė atmintis apima ir ikirevoliucinį laikotarpį.

Pasirinkta tyrimo strategija ir metodai lėmė šias darbo ribas:

- darbe taikomas procesų atsekimo metodas padeda konstatuoti tiriamo nepriklausomo kintamojo reikšmingumą, tačiau neleidžia išmatuoti to reikšmingumo ir palyginti jo su kitų nepriklausomų kintamųjų galimu poveikiu. Todėl net įrodžius ir paaiškinus JAV demokratijos gynimo poveikį demokratijos konsolidavimui

posovietinėse šalyse, liks neaišku, kiek tas poveikis yra svarbus, palyginti su kitų išorės veikėjų įtaka arba vidiniais veiksniais;

- darbe daroma prielaida, kad globali demokratizacija yra vienas iš JAV užsienio politikos tikslų ir nediskutuojama dėl šio tikslo vietos bendroje tikslų hierarchijoje. Demokratijos gynimo politika vertinama kaip produktyvi arba kontrproduktyvi būtent demokratizacijos tikslo atžvilgiu ir nesigilinama į tai, ar kontrproduktyvi demokratijos gynimo politika gali būti racionalus JAV pasirinkimas siekiant kitų užsienio politikos tikslų;
- darbe priimama tranzitologinė režimų kaitos samprata, nors ji pastaruoju metu kritikuojama kaip pernelyg teleologinė ir siūloma apie režimų transformaciją mąstyti ne kaip apie artėjimą prie tam tikro tikslo, o kaip apie tolimą nuo pradinės būklės.³³ Vis dėlto net ir tranzitologijos kritikai pripažįsta, kad tranzitologinė samprata yra įsitvirtinusi JAV užsienio politikos formuotojų mąstyme ir veikloje.³⁴ Todėl vertinant JAV politiką patogiausia vartoti tuos pačius terminus. Be to, šio darbo išvados labai nepasikeistų, jei, tarkime, būtų teigiama, kad JAV politika darė teigiamą/neigiamą poveikį posovietinių šalių išėjimui iš autoritarizmo, užuot kalbėjus apie poveikį demokratijos konsolidavimui.

Ginamieji teiginiai

Remiantis atliktu tyrimu, disertacijoje ginami šie teiginiai:

1. Išorės veikėjų įtaka demokratijos konsolidavimui pasireiškia ne tiesiogiai, o per atitinkamus vidaus veikėjų sprendimus. Todėl

³³ Žr., pavyzdžiui, Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 317, 336–337.

³⁴ Thomas Carothers, “The End of the Transition Paradigm”. *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 1, January 2002, 6.

nepriklausomu kintamuoju tokiuose tyrimuose turi būti laikoma išorės ir vidaus veikėjų sąveika.

2. Veiksminga demokratijos gynimo politika reikalauja iš išorės veikėjo orientuotis į demokratinį procesą ir veikti dviem kryptimis: varžyti demokratizuojamos valstybės politinę valdžią bei įgalinti opoziciją ir pilietinę visuomenę.
3. JAV saugumo interesai darė iškreipiantį poveikį jų vykdytai demokratijos gynimo politikai visose tirtose posovietinėse šalyse: Rusijoje, Gruzijoje ir, mažesniu mastu, Ukrainoje. JAV labiau stengėsi ginti ne demokratinį procesą, o parankių lyderių pozicijas naujųjų demokratijų valdžioje.
4. JAV vykdė kontrproduktyvią demokratijos gynimo politiką, kuri netiesiogiai skatino Rusijos, Gruzijos ir Ukrainos politinę valdžią pažeidinėti demokratines taisykles. Be to, tirtose posovietinėse šalyse (išskyrus Ukrainą) JAV finansuotos paramos demokratijai programos didino politinio žaidimo lauko asimetriškumą ir ribojo pilietinės visuomenės galimybes kontroliuoti valdžią. Tokia JAV politika mažino posovietinių demokratijų konsolidavimo tikimybę.

Darbo naujumas ir reikšmė

Demokratizacijos tema politikos moksle yra viena iš tų, kurios reikalauja peržengti ribą tarp lyginamosios politikos ir tarptautinių santykių bei pasitelkti tyrimams abiejų disciplinų įžvalgas. Tačiau, kaip pastebėjo H. P. Schmitzas, šią ribą dažnai bandyta ištrinti tik žodžiais, taip ir nesukuriant dviejų disciplinų žinias integruojančio tyrimo modelio.³⁵ Tam ilgą laiką kliudė atsieta išorinių ir vidinių demokratizacijos veiksmų analizė. Rasti išeitį politologams pavyko visai neseniai, kai M. McFaulas pasiūlė tyrimą pradėti nuo režimų kaitos teorijų, identifikuoti demokratinius pokyčius

³⁵ Hans Peter Schmitz, "Domestic and Transnational Perspectives on Democratization". *International Studies Review*, vol. 6, no. 3, September 2004, 403.

skatinančius/stabdančius nepriklausomus kintamuosius ir tada tirti išorės veikėjų poveikį šiems kintamiesiems.³⁶

Disertacijoje atliekamas tyrimas yra organizuojamas pagal M. McFaulo pasiūlytą inovatyvią tyrimo strategiją. Nors, be paties M. McFaulo, tokį kelią pastaruoju metu rinkosi ir keletas kitų autorių³⁷, jie visgi nepasinaudojo svarbiomis tarptautinių santykių disciplinos išvalgomis. Nė viename tyrime nebuvo nagrinėjama išorės veikėjo *motyvacija* vykdyti demokratijos skleidimo/gynimo politiką, nebuvo skiriama dėmesio konkurencijai tarp demokratizacijos ir kitų išorės veikėjo tikslų. Implicitiškai buvo daroma tikrovę supaprastinanti prielaida, kad Vakarų valstybės ir jų dominuojamos tarptautinės organizacijos daro tik teigiamą įtaką kitų šalių demokratizacijai arba, nepavykus pageidaujama linkme paveikti vidaus veikėjų pasirinkimų, neturi jokios įtakos. Atidarius vieną „juodąją dėžę“ (demokratizacijai reikšmingi vidaus veikėjų pasirinkimai paramą gaunančioje šalyje), kita „juodoji dėžė“ (demokratizacijai reikšmingi išorės veikėjų pasirinkimai paramą teikiančioje šalyje) liko uždaryta. Disertacijoje siūlomas „dvejų svarstyklių“ modelio ir „pragmatinės demokratijos gynimo politikos“ koncepcijos derinys leidžia išspręsti šią problemą ir pilnai išnaudoti lyginamosios politikos ir tarptautinių santykių disciplinų sukauptas žinias.

Darbo struktūra

Darbą sudaro septyni skyriai. Pirmame skyriuje apibrėžiamos svarbiausios sąvokos, nes tokios sąvokos kaip demokratija turi daugybę skirtingų apibrėžimų ir gali įnešti painiavos į bet kurį tyrimą. Antrame skyriuje apžvelgiama režimų kaitos studijų raida ir pateisinamas išorės veiksmų

³⁶ Michael McFaul, “Ukraine Imports Democracy: External Influences on the Orange Revolution”. *International Security*, vol. 32, no. 2, fall 2007, 47.

³⁷ Žr. Amichai Magen ir Leonardo Morlino (sud.), *International Actors, Democratization and the Rule of Law: Anchoring Democracy?* London ir New York: Routledge, 2009 ir Ecaterina McDonagh, “Import of Democracy in the ‘Grey’ Post-Soviet Space? Evaluating Experiences of Democracy Promotion in Belarus, Moldova and Ukraine, 1990-2002”. *Working Papers in International Studies*, no. 10, October 2010, <<http://doras.dcu.ie/15436/1/10.pdf>> [žiūrėta 2012 01 09].

tyrimas. Trečiame skyriuje konstruojamas tyrimo modelis, atskleidžiantis ryšį tarp demokratijos gynimo politikos ir demokratijos konsolidavimo. Ketvirtasis skyrius pristato analitinį įrankį, skirtą analizuoti valstybės saugumo interesų poveikį jos vykdomai demokratijos gynimo politikai. Taip pat jame suformuluojamos detalios hipotezės empiriniam tyrimui. Pirmieji keturi skyriai sudaro darbo teorinę dalį.

Šeštajame skyriuje, remiantis daugiausia antriniais šaltiniais, atliekama Rusijos atvejo studija ir tikrinamos iškeltos hipotezės. Rusijos atvejo tyrimas leidžia patikrinti, ar kitų autorių sukauptos žinios suderinamos su šioje disertacijoje sukonstruotu ir taikomu tyrimo modeliu. Šeštajame ir septintajame skyriuose atliekamos likusios dvi – Gruzijos ir Ukrainos – atvejų studijos. Šiuose tyrimuose hipotezės tikrinamos remiantis daugiausia pirminiais šaltiniais. Išvadose pateikiami ne tik tyrimo rezultatai, bet ir keletas jais paremtų bendresnių išvalgų.

1. SĄVOKŲ APIBRĖŽIMAS

1.1. Demokratija

Demokratija yra labai prieštaringa sąvoka politikos moksluose. Dėl jos turinio nesutaria ne tik politikos filosofai, bet ir vadinamieji „empirikai“, pvz., lyginamosios politikos atstovai. Kad galėtų susikalbėti tarpusavyje, politologai yra prigalvoję įvairiausių būdvardžių, patikslinančių, apie kokią demokratiją yra kalbama.

Šios disertacijos kontekste yra svarbūs du demokratinį režimą apibūdinantys terminai: procedūrinė demokratija ir liberalioji demokratija. **Procedūrinė demokratija** yra minimalistinis demokratijos apibrėžimas, akcentuojantis rinkimų procedūros svarbą. Šį apibrėžimą dar 1942 m. pirmasis suformulavo J. Schumpeteris. Anot jo, demokratija yra „tokia institucinė santvarka, kurioje individai įgyja galią priimti politinius sprendimus per konkurencinę kovą dėl rinkėjų balsų“.³⁸ Būtent konkurencingi rinkimai ir atstovaujamoji valdžia buvo tie bruožai, kurie, J.Schumpeterio manymu, darė demokratinę santvarką išskirtine. Svarų indėlį plėtojant procedūrinį demokratijos apibrėžimą 1971 m. įnešė R. Dahlis. Kaip ir J. Schumpeteris, jis akcentavo, kad demokratinėje santvarkoje turi vykti laisvi ir sąžiningi rinkimai, o individams turi būti garantuota balsavimo teisė ir teisė balotiruotis į renkamus postus. Be to, R. Dahlis į demokratijos apibrėžimą įtraukė ir keletą naujų laisvės ir pliuralizmo elementų: žodžio laisvę, alternatyvios informacijos egzistavimą bei teisę kurti ir jungtis į asociacijas.³⁹ Šioje disertacijoje bus naudojamas būtent R. Dahlio išplėstasis procedūrinės demokratijos apibrėžimas.

Vis dėlto procedūrinio demokratijos apibrėžimo šių dienų demokratizavimo studijose nebepakanka. J. Schumpeterio ir R. Dahlio laikais demokratinės valstybės iš tiesų galima buvo atskirti pagal rinkimų instituto

³⁸ Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*. 6 leid. New York ir London: Routledge, 1994, 269.

³⁹ Robert A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press, 1971, 3.

egzistavimą. Bet baigiantis XX a. radosi daug vadinamųjų hibridinių režimų, kuriuose daugiau ar mažiau laisvi rinkimai derėjo su autoritarizmo elementais. Nors 1974 m. pasaulyje buvo tik 39 demokratinės valstybės, jos visos pateko į „laisvų“ kategoriją pagal JAV organizacijos „Freedom House“ sudaromą demokratijos reitingą. 2003 m. demokratijoms buvo priskiriama jau 117 pasaulio valstybių, bet net 29 iš jų pateko į „pusiau laisvų“ kategoriją.⁴⁰ Taigi XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje, jei kas ir darė demokratinę santvarką išskirtine, tai nebebuvo vien rinkimų procedūra. Politologai netruko atsakyti į empirinės tikrovės mestą iššūkį. Reguliarių rinkimų laikymas pakankama demokratijos sąlyga imtas vadinti „paklydimu“.⁴¹ Kartu pradėtas peržiūrėti ir plėsti tikrajai (angl. *substantive*) demokratijai būdingų bruožų sąrašas.

Nesiveliant į tolesnius debatus, pakaks pažymėti, kad be minimalistinio procedūrinės demokratijos termino šioje disertacijoje vartojamas ir „sodresnis“ liberaliosios demokratijos terminas. Remiantis L. Diamondu, ***liberalioji demokratija*** apibrėžiama kaip režimas, kuriam būdingi ne tik reguliarūs laisvi ir sąžiningi rinkimai, aktyvioji ir pasyvioji rinkimų teisė, žodžio ir asociacijos laisvė, bet taip pat užtikrinama vykdomosios valdžios horizontali atskaitomybė kitoms valdžios šakoms, gerbiama teisės viršenybė ir suteikiama galimybė kiekvienai mažumai dalyvauti politiniame procese. Be to, liberalioje demokratijoje politinė galia (jokia jos dalis) negali priklausyti nerenkamoms ir neatskaitingoms grupuotėms, tokioms kaip kariuomenė.⁴²

Baigiant reikėtų trumpai aptarti, kaip šioje disertacijoje suvokiamas santykis tarp procedūrinės ir liberaliosios demokratijos. Sekant G. Pridhamo pavyzdžiu, procedūrinės demokratijos sukūrimas laikomas etapu kelyje į liberaliosios demokratijos įtvirtinimą. Procedūrinės demokratijos sukūrimas paprastai žymi perėjimo iš nedemokratinio režimo į demokratinį pabaigą, kai

⁴⁰ Amichai Magen, “Evaluating External Influence on Democratic Development: Transition”. *CDDRL Working Papers*, no. 111, March 2009, 4, <http://iis-db.stanford.edu/pubs/22474/No_111_Magen_Evaluating_external_influence.pdf> [žiūrėta 2010 11 15].

⁴¹ Philippe C. Schmitter ir Terry L. Karl, “What Democracy Is... and Is Not”. *Journal of Democracy*, vol. 2, no. 3, summer 1991, 78.

⁴² Larry Diamond, “Is the Third Wave Over?” *Journal of Democracy*, vol. 7, no. 3, July 1996, 23–24.

nustatomos konstitucinės normos ir kitos demokratinio žaidimo taisyklės. Vėliau, išlaikydama procedūrinės demokratijos bruožus ir palaipsniui įgydama liberaliosios demokratijos savybių naujoji demokratija yra konsoliduojama.⁴³

1.2. Demokratinis proveržis

Akademiniėje literatūroje, tiriant spalvotąsias (ar elektoralines) revoliucijas pokomunistinėse šalyse, labai dažnai vartojama sąvoka demokratinis proveržis (angl. *democratic breakthrough*).⁴⁴ Tačiau net tarp pačių tranzitologų nėra sutarimo, ką šis terminas reiškia ir kada reikėtų jį vartoti. Studijuojant literatūrą, teko matyti kitus autorius vartojant demokratinio proveržio sąvoką trijuose skirtinguose kontekstuose.

Pavyzdžiui, Ch. Fairbanksas proveržio terminą vartoja norėdamas pabrėžti revoliucinį perėjimo iš vieno režimo į kitą pobūdį. Pasak jo, klasikinė revoliucijos idėja neatsiejama nuo perėjimo spartos, nes revoliucijų išskirtinis bruožas – staigus proveržis. Terminą proveržis sinonimu Ch. Fairbanksas laiko ispanišką žodį „ruptura“, reiškiantį lūžį, protrūkį, sproginimą.⁴⁵ Kitas proveržio sąvokos vartojimo kontekstas – tai perėjimo iš nedemokratinio režimo į demokratinį etapai. Paprastai, kalbant apie tris perėjimo etapus, vartojami terminai liberalizavimas, perėjimas ir konsolidavimas. Bet, pavyzdžiui, T. Carothersas pasirenka vartoti kitą terminų triadą: atsivėrimas, proveržis ir konsolidavimas. Anot jo, proveržio etape žlunga senasis režimas ir vietoj jo sparčiai iškyla nauja, demokratinė sistema. Į valdžią išrenkama nauja vyriausybė ir įtvirtinama demokratinė institucinė struktūra, dažnai paskelbiant naują konstituciją.⁴⁶

⁴³ Geoffrey Pridham, *The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach*. London ir New York: Continuum, 2000, 4–5.

⁴⁴ Pvz., Anders Åslund ir Michael McFaul, *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2006.

⁴⁵ Charles H. Fairbanks, Jr., “Revolution Reconsidered”. *Journal of Democracy*, vol. 18, no. 1, January 2007, 50.

⁴⁶ Carothers, “The End of the Transition Paradigm”, 7.

Skirtingai nei T. Carothersas, M. McFaulas ir jo kolegos demokratinį proveržį ne tapatina su perėjimo etapu, bet laiko jį vienu iš šio etapo epizodų. Perėjimą M. McFaulas apibrėžia plačiai, kaip „laikotarpį tarp vieno politinio režimo ir kito“. O *demokratinio proveržio* vadinamas „lemiamas momentas ar eilė įvykių, kurie kokybiškai transformuoja režimą iš nedemokratinio į bent jau minimalią elektoralinę demokratiją“.⁴⁷ Būtent toks demokratinio proveržio apibrėžimas yra tinkamiausias šiai disertacijai. Sovietų Sąjungos žlugimas ir pirmieji laisvi prezidento rinkimai Rusijos atveju bei spalvotosios revoliucijos Gruzijos ir Ukrainos atvejais tikrai „kokybiškai transformavo“ šių šalių režimus: iš nedemokratinio režimo buvo pereita į procedūrinę demokratiją. Žymų demokratiškumo rodiklių pagerėjimą Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje po demokratinio proveržio atspindi įvairūs demokratijos reitingai..

1.3. Demokratijos konsolidavimas

Kaip demokratijos, taip ir demokratijos konsolidavimo sąvoka yra stipriai „iššampyta“, t. y. politologai linkę suteikti jai kuo įvairiausią turinį. Mėginant sisteminti šią reikšmių įvairovę, demokratijos konsolidavimo sąvokas galima skirstyti į dvi grupes: negatyvųjį ir pozityvųjį konsolidavimą. Negatyvusis konsolidavimas pabrėžia išliekančių grėsmių demokratijai šalinimą, bandymą užkirsti kelią grįžimui prie nedemokratinio valdymo. Pozityvusis konsolidavimas sutelkia dėmesį ne tiek į veikėjų elgesį, kiek į nuostatas, akcentuoja demokratinę vertybių perėmimą ir internalizavimą. Kitais žodžiais tariant, negatyvusis konsolidavimas reikštų bent procedūrinės demokratijos išsaugojimą, o pozityvusis – evoliuciją liberaliosios demokratijos link. Akivaizdu, kad pozityvusis demokratijos konsolidavimas yra ilgojo laikotarpio uždavinys. Kadangi šioje disertacijoje tiriamas tik 5 metų

⁴⁷ Michael McFaul, Amichai Magen ir Kathryn Stoner-Weiss, „Evaluating International Influences on Democratic Transitions: Research Guide for Case Study Authors“. Stanford, 2008, <http://iis-db.stanford.edu/res/2278/Evaluating_International_Influences_-_Transition_-_Research_Guide.pdf> [žiūrėta 2011 01 23].

laikotarpis po demokratinio proveržio, demokratijos konsolidavimas bus traktuojamas daugiau negatyviaja prasme.

Kaip minėta, demokratijos konsolidavimas gali būti suvokiamas kaip procesas, kai naujoji demokratija, išlaikydama procedūrinės demokratijos bruožus, įgyja ir vis daugiau liberaliosios demokratijos savybių. Tačiau praktikoje šis procesas gali nebūti tolygus ir sklandus. Dėl įvairių priežasčių naujosios demokratijos politiniai veikėjai gali imtis antidemokratiškų veiksmų, lemiančių procedūrinės demokratijos eroziją ir darančių neįmanomu liberaliosios demokratijos savybių perėmimą. A. Schedleris yra pateikęs įvairių tokio antidemokratiško elgesio pavyzdžių. Vienas jų – rinkimų procedūros pažeidimai ir balsavimo rezultatų nepripažinimas.⁴⁸ Toks elgesys rodytų procedūrinės demokratijos eroziją, nes keltų grėsmę vienam iš jau įtvirtintų demokratijos elementų – laisviems ir sąžiningiems rinkimams bei atstovavimui. Kitas A. Schedlerio minimas pavyzdys – konstitucijos, įstatymų ir teismų nutarimų nesilaikymas bei įgaliojimų viršijimas.⁴⁹ Toks elgesys atskleistų egzistuojančias kliūtis perimti tokius liberaliosios demokratijos bruožus kaip teisės viršenybė ir horizontali valdžios institucijų atskaitomybė viena kitai.

Svarbu atkreipti dėmesį į skirtumą tarp dviejų grėsmių demokratijai: erozijos ir žlugimo. Kai politologai kalba apie galimą demokratijos žlugimą (angl. *breakdown*), dažniausiai jie vertina valstybinio perversmo tikimybę. Tokiu atveju dėmesys sutelkiamas į antisisisteminius vidaus veikėjus, tokius kaip kariuomenė ar oligarchai. Vykstant erozijai, demokratijos neištinka staigi mirtis. Ji gali ilgai merdėti, kol palaipsniui regresuoja į kokį nors pusiau autoritarinį režimą. Tiriant demokratijos eroziją, dėmesys turi būti skiriamas ne antisisisteminiams veikėjams, bet valdžios (ypač vykdomosios) veiksmams. Nes

⁴⁸ Andreas Schedler, "Measuring Democratic Consolidation". *Studies in International Development*, vol. 36, no. 1, spring 2001, 71.

⁴⁹ Ten pat, 71–72.

būtent antidemokratiški valdžios veiksmai gali lemti valstybės grįžimą prie kokios nors pusiau autoritarinio valdymo formos.⁵⁰

Siekiant operacionalizuoti demokratijos konsolidavimo kintamąjį, disertacijoje bus naudojamas C. Schneiderio pateiktas apibrėžimas. Pagal jį **demokratijos konsolidavimas** yra “liberalios demokratijos išlikimo tikimybė”⁵¹. Tuo, žinoma, nenorima pasakyti, kad Rusija, Gruzija ir Ukraina iškart po demokratinio proveržio tapo liberaliosiomis demokratijomis ir reikia tik užtikrinti jų išlikimą. Į liberalios demokratijos išlikimą čia žiūrima kaip į ilgojo laikotarpio uždavinį. Bet tikimybę, kad toks uždavinys ateityje bus pasiektas, galima vertinti dar procedūrinės demokratijos stadijoje. Jei yra pastebima procedūrinės demokratijos erozija, jei nesistengiama perimti liberaliosios demokratijos savybių, tai tėra maža tikimybė, jog liberalioji demokratija bus (sukurta ir) išsaugota.

1.4. Demokratijos gynimas

Kalbant apie išorės veikėjų veiksmus naujųjų demokratijų atžvilgiu šioje disertacijoje vartojamos trys sąvokos: demokratijos skleidimas, demokratijos gynimas ir parama demokratijai. Pirmosios dvi sąvokos skiriasi pagal tai, kuriuo perėjimo į demokratiją etapu fiksuojamas išorės veikėjo įsikišimas. Remiantis P. Schmitteriu ir I. Broweriu, demokratijos skleidimo politika (angl. *democracy promotion policy*) apibrėžiama kaip visi išorės vyriausybinių ir nevyriausybinių veikėjų veiksmai, sumanyti ir atliekami siekiant prisidėti prie autokratinio režimo liberalizavimo ir jo paskesnio

⁵⁰ Išsamiau apie skirtumus tarp demokratijos žlugimo ir erozijos žr. Andreas Schedler, “Concepts of Democratic Consolidation”. Pranešimas Lotynų Amerikos studijų asociacijos konferencijoje, Guadalajara, 1997 m. balandžio 17–19 d., <<http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/lasa97/schedler.pdf>> [žiūrėta 2008 11 10].

⁵¹ Angl. *expected persistence of liberal democracy*; žr. Carsten Q. Schneider, *The Consolidation of Democracy: Comparing Europe and Latin Americas*. London ir New York: Routledge, 2009, 10.

demokratizavimo.⁵² Kaip matyti, demokratijos skleidimas susijęs su dviem pirmaisiais perėjimo į demokratiją etapais: autokratinio režimo liberalizavimu ir perėjimu iš autokratinio į demokratinį režimą. Demokratijos skleidimo politiką vykdančios išorės veikėjos siekia paveikti nedemokratinį režimą ir inicijuoti jame demokratinius pokyčius.

Demokratijos gynimo politika (angl. *democracy protection policy*) atitinkamai apibrėžiama kaip visi išorės vyriausybinių ir nevyriausybinių veikėjų veiksmai, sumanyti ir atliekami siekiant prisidėti prie demokratijos konsolidavimo konkrečioje valstybėje.⁵³ Demokratijos gynimas vykdomas bent procedūrinės demokratijos apibrėžimą atitinkančios valstybės atžvilgiu, remiant demokratijos konsolidavimo procesą. Taigi išorės veikėjos turi du pagrindinius uždavinius: užkirsti kelią naujosios demokratijos erozijai ir skatinti liberaliajai demokratijai būdingų savybių perėmimą.

Sąvoka parama demokratijai (angl. *democracy assistance*) darbe vartojama kaip bendresnis žodis, apimantis tiek demokratijos skleidimą, tiek jos gynimą.

2. IŠORĖS VEIKSNIŲ TYRIMAS REŽIMŲ KAITOS STUDIJOSE

Šioje disertacijoje atliekamo tyrimo objektas – JAV vykdyta demokratijos gynimo politika, kuria siekta prisidėti prie demokratijos konsolidavimo Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje. Demokratijos konsolidavimas yra, kaip minėta, vienas iš valstybės demokratizavimo etapų. Taigi, norint tirti išorės veikėjo vaidmenį šiame etape, išeities taško reikia ieškoti režimų kaitos teorijose. Teorinė darbo dalis turėtų atsakyti į keletą svarbių klausimų. *Pirma*, ar išorės veiksniai yra reikšmingi tiriant demokratijos konsolidavimo procesus? *Antra*, kaip konceptualizuoti išorės veiksnį, kad šis galėtų būti tiriamas kaip nepriklausomas kintamasis? *Trečia*, koks analitinis modelis leistų tirti ryšį tarp

⁵² Philippe C. Schmitter ir Imco Brouwer, "Conceptualizing, Researching and Evaluating Democracy Promotion and Protection". *EUI Working Paper*, no. 9, 1999, <http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/309/1/sps99_9.pdf> [žiūrėta 2008 11 10].

⁵³ Ten pat.

išorės veikėjo įtakos (nepriklausomo kintamojo) ir demokratijos konsolidavimo (priklausomo kintamojo)?

2.1. Režimų kaitos studijos ir jų raida

Režimų kaitos studijos, kaip lyginamosios politikos disciplinos dalis, ėmė formuotis XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje. 1959 m. pasirodė S. M. Lipseto straipsnis, kuriame autorius atkreipė dėmesį į tendenciją, kad demokratinė valdymo forma labiau tikėtina ekonomiškai išsivysčiusiose valstybėse.⁵⁴ Iš šių S. M. Lipseto išvalgų režimų kaitos studijose išsirutuliojo **struktūralistinė prieiga**. Jos atstovų teigimu, demokratinis režimas dažniausiai susikuria tose valstybėse, kuriose egzistuoja tam tikros struktūrinės prielaidos – palankios socialinės, ekonominės ir kultūrinės sąlygos. Struktūralistinė prieiga rėmęsi darbai vadinami pirmąja režimų kaitos tyrimų karta.

Antrosios tyrimų kartos pradžia laikomas 1970 m. paskelbtas D. Rustow straipsnis, pasiūlęs naują požiūrį į demokratijų susikūrimą. Pasak šio autoriaus, S. M. Lipsetas ir jo pasekėjai domėjosi, kokios sąlygos yra palankiausios stiprinti ir išsaugoti demokratinį valdymą. Pats D. Rustow kėlė kitą klausimą – kaip autoritariniai režimai tampa demokratiniais. Jo manymu, perėjimą iš vieno režimo tipo į kitą lemia valstybės politinio elito susitarimai.⁵⁵ Ši D. Rustow tezė režimų kaitos studijose išsiplėtojo į **voliuntaristinę prieigą**, o pats autorius šiandien vadinamas “tranzitologijos”⁵⁶ tėvu”. Voliuntaristų tvirtinimu, režimų kaitos rezultatai lemia ne struktūra, o veikėjai, ne išankstinės socialinės, ekonominės ir kultūrinės sąlygos, o pereinamojo laikotarpio įvykiai. Ypač

⁵⁴ Seymour Martin Lipset, “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”. *American Political Science Review*, vol. 53, no. 1, March 1959, 69–105.

⁵⁵ Dankwart A. Rustow, “Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model”. *Comparative Politics*, vol. 2, no. 3, April 1970, 337–363.

⁵⁶ Tranzitologijos terminas kilo iš angliško žodžio “perėjimas” (*transition*) ir taikomas tiems politologų darbams, kuriuose tiriama perėjimas iš vieno režimo tipo į kitą, dažniausiai – iš autoritarinio į demokratinį. Dauguma autorių linkę tranzitologijos terminą taikyti tik voliuntaristine prieiga paremtiems tyrimams, bet kai kurie tranzitologais vadina ir struktūralistinės prieigos šalininkus, įskaitant ir patį S. M. Lipsetą.

svarbūs, pasak jų, yra režimų kaitą patiriančios valstybės politinio elito pasirinkimai ir veiksmai.

Struktūralistinė prieiga režimų kaitos studijose dominavo XX a. 7-ąjį dešimtmetį ir didžiąją dalį 8-ojo dešimtmečio. Bet nuo 9-ojo dešimtmečio šioje tyrimų srityje išgalėjo voliuntaristų darbai. Struktūralistams buvo sunku paaiškinti spartų demokratijų kūrimąsi palyginti neturtinguose pasaulio regionuose, kuriuose, regis, nebuvo demokratijai būtinų socioekonominių sąlygų. O voliuntaristų tyrimo objektas – politinis elitas – susidurdavo su panašiomis dilemomis ir priimdavo panašius sprendimus tiek Europoje, tiek Amerikoje, Azijoje ir Afrikoje.

Trumpai apžvelgus režimų kaitos studijų raidą ir pagrindines prieigas, reikia grįžti prie šios disertacijos temos. Pirmasis klausimas, kuris keliamas teorinėje darbo dalyje: ar apskritai verta tyrinėti išorės veiksnius, kai kalbama apie režimų kaitą?

2.2. Dėmesys išorės veiksniams

Maždaug tris pirmuosius tranzitologijos gyvavimo dešimtmečius išorės veiksniai buvo ignoruojami tiek struktūralistų, tiek voliuntaristų tyrimuose. Pasak L. Morlino ir A. Mageno, nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio, kai prasidėjo režimų kaitos tyrimai, iki pat 9-ojo dešimtmečio pabaigos tranzitologai vidinio politinio proceso rezultatą suvokė kaip priklausantį nuo nacionalinių jėgų ir išskaičiavimų bei nemėgino ieškoti demokratizavimo priežasčių už tiriamo demoso ribų.⁵⁷

Pastarąjį teiginį reikia kiek patikslinti, nes ne visi politologai ignoravo tai, kas vyko už tiriamos visuomenės ribų. Kai kuriuose struktūralistinė prieiga paremtuose darbuose buvo analizuojama, kokią vietą tiriama valstybė užima kapitalistinėje pasaulio sistemoje: ar ji priklauso branduoliui, ar pusiau

⁵⁷ Leonardo Morlino ir Amichai Magen, “Methods of Influence, Layers of Impact, Cycles of Change: A Framework for Analysis”. Kn. Amichai Magen ir Leonardo Morlino (sud.), *International Actors, Democratization and the Rule of Law: Anchoring Democracy?* London ir New York: Routledge, 2009, 26.

periferijai, ar periferijai. Valstybės vieta pasaulio sistemoje, kaip ir nacionalinės ekonomikos išsivystymas arba nacionalinė kultūra, buvo laikomi makro lygmens kintamaisiais (struktūromis), kurie determinuoja politinio režimo tipą.⁵⁸ Taigi struktūralistų stovykla domėjosi išorės veiksnium, kuris (kaip ir kitos struktūros) buvo suvokiamas kaip darantis tiesioginę įtaką režimo tipui, nes vidaus veikėjų tapatybę ir interesus esą nulemia jų vieta bendroje socioekonominėje struktūroje.

Šioje vietoje būtina pabrėžti, kad struktūralistai pripažino išorės veiksmių, kaip struktūros, svarbą, bet jokių būdu ne išorės veikėjų vaidmenį režimų kaitoje. Jeigu išorės veiksnį suprantame kaip demokratiją remiančių užsienio donorų veiksmus, tokiam išorės veiksmiui struktūralistų teorijose vietos nebuvo. P. C. Schmitteris žaismingai pastebi, kad demokratijos rėmimo praktikas, perskaitęs 9-ojo dešimtmečio struktūralistų veikalus, būtų turėjęs prieiti prie labai pesimistinių išvadų. Struktūralistai nerekomendavo kištis į tuo metu besikūrusių demokratijų vidaus reikalus, nes visose jose esą nėra tinkamų struktūrinių prielaidų demokratijai įsitvirtinti ir bet kokios pastangos jas remti būsiančios bergždžios. Užsienio valstybės naujosioms demokratijoms esą galėtų pagelbėti tik netiesiogiai – gerindamos socialines, ekonomines ir kultūrines sąlygas tose šalyse.⁵⁹

Tas pats P. C. Schmitteris mano, kad 9-ojo dešimtmečio voliuntaristų išvados būtų turėjusios nuteikti potencialius donorus šiek tiek optimistiškiau, nes nepaneigė demokratizavimo galimybės struktūriškai prastesnę starto poziciją turėjusiose valstybėse.⁶⁰ Iš tiesų voliuntaristų darbai didžiausią dėmesį skyrė racionaliam vidaus politinio elito pasirinkimui, todėl įtraukti į tyrimą išorės veikėjus ir ištirti galimą jų poveikį priimamiems sprendimams būtų buvę, regis, visai natūralu. Tačiau taip neatsitiko iki pat Šaltojo karo pabaigos.

⁵⁸ James Mahoney ir Richard Snyder, "Rethinking Agency and Structure in the Study of Regime Change". *Studies in Comparative International Development*, vol. 34, no. 2, summer 1999, 9.

⁵⁹ Philippe C. Schmitter, "International Democracy Promotion and Protection: Theory and Impact". Kn. Nuno Severiano Teixeira (sud.), *The International Politics of Democratization: Comparative Perspectives*. London ir New York: Routledge, 2008, 28.

⁶⁰ Ten pat, 29.

A. Mageno nuomone, užsitęsusiame išorės veiksnių ignoravimui tranzitologinėje literatūroje įtakos turėjo voliuntaristų „intelektualinis maištas“ prieš kapitalistinės pasaulio sistemos teoriją.⁶¹ Kaip minėta, struktūralistai buvo pasitelkę šios teorijos įžvalgas aiškindami, kodėl tam tikrose valstybėse (visų pirma priklausančiose periferijai) nėra įmanomas demokratinis režimas. Nesutikdami su tokiu struktūriniu determinizmu, voliuntaristai, vaizdžiai tariant, išpylė iš vonelės vandenį su visu kūdikiu, t. y. atkakliai neigė *bet kokią* išorės veiksnių įtaką demokratizavimo procesui.

Situacija režimų kaitos studijose radikaliai pasikeitė pasibaigus Šaltajam karui. Nuo XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžios išorės veiksniams imta skirti vis daugiau dėmesio. Labiausiai tai lėmė empirinė tikrovė. Pasak G. Pridhamo, po Šaltojo karo išaugusią tarptautinių veiksnių svarbą demokratizavimo procese sąlygojo keletas tendencijų: platesnis sąlygiškumo principo taikymas tarptautinių organizacijų veikloje, demokratijos skleidimo intereso prilyginimas kitiems nacionaliniams interesams ir tarptautinio žmogaus teisių diskurso įsigalėjimas.⁶²

Siūlydama narystę mainais už demokratines ir rinkos reformas, ES svariai prisidėjo prie naujų demokratijų konsolidavimo Vidurio ir Rytų Europoje. JAV vyriausybė, nebejausdama ideologinės ir geopolitinės komunizmo grėsmės, pasaulinį demokratijos skleidimą ėmė laikyti vienu svarbiausių savo užsienio politikos tikslų. Padidėjęs senųjų Šiaurės Amerikos ir Vakarų Europos demokratijų dėmesys demokratijos skleidimui ir gynimui puikiai atsispindėjo statistikoje. Demokratinėms reformoms skiriama vystomosios pagalbos dalis per dešimtmetį išaugo net dešimt kartų: nuo 0,5 proc. 1991-aisiais iki 5 proc. 2000 metais.⁶³

⁶¹ Magen, „Evaluating External Influence“, 14–15.

⁶² Geoffrey Pridham, „International Factors in Democratization, Their Scope and Limitations: European Comparative Perspectives on the post-Cold War World“. Kn. Nuno Severiano Teixeira (sud.), *The International Politics of Democratization: Comparative Perspectives*. London ir New York: Routledge, 2008, 54.

⁶³ World Bank, „World Development Report 2004“. Washington, D.C., 2003, 210, <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2003/10/07/000090341_20031007150121/Rendered/PDF/268950PAPER0WDR02004.pdf> [žiūrėta 2010 11 16].

Demokratijos skleidimo principai pamažu ėmė skverbtis ir į tarptautinę viešąją teisę. Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komisija 1999 m. priėmė rezoliuciją, kurioje jau kalbama apie “teisės į demokratiją” rėmimą.⁶⁴ P. Burnellio manymu, jei paramos demokratijai praktika ir toliau vystysis dabartine linkme, “teisė į demokratiją” bus prilyginta pagrindinėms žmogaus teisėms ir bus įteisinta karinė intervencija liberaliai demokratijai apginti.⁶⁵ Kaip ten bebūtų, tarptautinės bendruomenės spaudimas valstybei dėl režimo tipo šiandien jau yra tapęs norma.

Nenuostabu, kad pakitusi empirinė tikrovė lėmė pokyčius ir moksliniuose tyrimuose. Augantis išorės veikėjų vaidmuo įvairių pasaulio valstybių demokratizavime lėmė didesnę dėmesį išorės veiksniams režimų kaitos studijose. Šią transformaciją gerai iliustruoja kardinaliai pasikeitęs vieno iš garsiausių demokratizavimo tyrėjų P. C. Schmitterio požiūris į išorės veiksnį. 1986 m., išanalizavęs demokratizavimo procesus Lotynų Amerikoje, jis dar užtikrintai tvirtino, kad “dominuojantį vaidmenį perėjime į demokratiją vaidina vidaus veiksniai”.⁶⁶ Praėjus dešimtmečiui, matydamas didžiulę ES ir kitų išorės veikėjų įtaką demokratizavimo procesams VRE regione, P. C. Schmitteris jau atvirai pripažino, kad “galbūt atėjo metas iš naujo apsvarstyti tarptautinio konteksto poveikį režimų kaitai”, nes jis “galėjo būti reikšmingesnis nei manyta iš pradžių”.⁶⁷

Beje, tas pats P. C. Schmitteris vėliau ėmėsi labai įdomaus tyrimo – kiekybiniais metodais išmatuoti įvairiose teorijose minimų kintamųjų įtaką

⁶⁴ United Nations Commission on Human Rights resolution 1999/57 “Promotion of the right to democracy”,
<[http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(symbol\)/e.cn.4.res.1999.57.en?opendocument](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(symbol)/e.cn.4.res.1999.57.en?opendocument)> [žiūrėta 2010 11 16].

⁶⁵ Peter Burnell, “Democracy Assistance: The State of the Discourse”. Kn. Peter Burnell (sud.), *Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization*. London ir Portland: Frank Cass Publishers, 2000, 19.

⁶⁶ Guillermo O'Donnell ir Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1986, 19.

⁶⁷ Philippe C. Schmitter, “The Influence of the International Context upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies”. Kn. Laurence Whitehead (sud.), *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*. 2 leid. Oxford: Oxford University Press, 2002, 27–28.

Vidurio Rytų ir Šiaurės Afrikos režimų liberalizavimui bei VRE demokratijų konsolidavimui. Apskaičiavęs tarpinius rezultatus, jis nustatė, kad užsienio donorų parama demokratijai turi įtakos didesniai demokratijos laipsniui. Dar daugiau, šis kintamasis reikšmingumu prilygsta struktūriniam ekonominio išsivystymo kintamajam, kai tuo tarpu kiti kintamieji (socioekonominiai, kultūriniai, geostrateginiai) yra statistiškai nereikšmingi.⁶⁸ Beveik tuo pat metu grupė mokslininkų atliko kitą kiekybinį tyrimą, kuris irgi patvirtino, kad parama demokratijai yra statistiškai reikšmingas nepriklausomas kintamasis. Šie mokslininkai nustatė, kad 1990–2003 m. laikotarpiu Jungtinių Valstijų tarptautinio vystymo agentūros (angl. *United States Agency for International Development*; USAID) skirtos lėšos įvairių pasaulio šalių demokratizavimui reikšmingai padidino demokratijos lygį paramą gavusiose šalyse.⁶⁹ Taigi akademinėje literatūroje daugėja įrodymų, kad išorės veiksnių įtakos demokratizavimui tyrimas yra ne mados reikalas, bet objektyvi būtinybė.

2.3. Išorės poveikis konsolidavimo etape

Ankstesniame disertacijos poskyryje paaiškinta, kodėl verta tirti išorės veiksnių įtaką režimų kaitai. Prielaidas tokiems tyrimams sudaro po Šaltojo karo pasikeitusi empirinė tikrovė, be to, ir pirmieji politologų bandymai palyginti įvairių kintamųjų įtaką demokratizavimui rodo, jog išorės veiksnio tyrimai yra perspektyvūs. Tačiau reikia atsakyti į dar vieną, konkretesnę klausimą: ar išorės veiksniai reikšmingi tiriant būtent demokratijos konsolidavimo etapą?

Geriausią atsakymą vėlgi pateikia empirinė tikrovė. Nesena istorija rodo, kad išorės veikėjai, net ir neprisidėję prie valstybės perėjimo į demokratiją, gali tapti lemiamai svarbūs demokratijos konsolidavimo etape. Pvz., Vakarų Europos politika neturėjo didesnės įtakos socialistinio bloko Rytų

⁶⁸ Schmitter, “International Democracy Promotion and Protection”, 26–51.

⁶⁹ Steven E. Finkel, Anibal Pérez-Liñán ir Mitchell A. Seligson, “The Effects of U.S. Foreign Assistance on Democracy Building, 1990-2003”. *World Politics*, vol. 59, no. 3, April, 2007, 404–440.

Europoje subyrėjimui 1989–1991 m., bet vėliau ES tapo galingu demokratijos konsolidavimo varikliu šiame regione. Apie tai yra parašyta ne viena knyga.⁷⁰

Didesnį išorės veikėjų vaidmenį konsolidavimo etape galima paaiškinti ir iš teorinės perspektyvos. Kai naujoji demokratija pasiekia konsolidavimo fazę, galimybės užsienio donorams teikti paramą gerokai padidėja. *Pirma*, į valdžią atėjus reformatoriams, išorės veikėjai įgyja stabilų poveikio kanalų. Režimo liberalizavimo etape užsienio donorų kontaktai su remiama visuomene gali būti ribojami ir net persekiojami, o konsolidavimo etape demokratiškai išrinkta vyriausybė donorų paramą priima entuziastingai. *Antra*, po dažnai audringo perėjimo į demokratiją išorės veikėjams atsiveria ilgesnė laiko perspektyva, leidžianti geriau planuoti veiksmus. Perėjimo etape įvykiai rutuliojasi labai greitai, todėl išorės veikėjams trūksta ir patikimos informacijos, ir paprasčiausiai laiko, kad galėtų priimti sprendimus dėl paramos.⁷¹ Konsolidavimo etape tokių problemų nelieka.

Taigi į pirmąją teorinę disertacijos dalyje keliamą klausimą, ar išorės veiksniai yra reikšmingi tiriant demokratijos konsolidavimo procesus, galima atsakyti teigiamai. Nuo XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžios režimų kaitos tyrinėtojai jau nebekvestionuoja išorės veiksmų svarbos. Įrodymų, kad demokratizuojamos valstybės politinis procesas yra veikiamas iš išorės, daugėja sulig kiekviena nauja publikacija šia tema. Išorės veiksmų įtaka konkrečiai demokratijos konsolidavimui laikytina legitimiu tyrimo objektu, nes šis demokratizavimo etapas teoriškai yra palankiausias metas užsienio donorų pastangoms paveikti valstybės demokratizavimo tempą ir galutinį rezultatą. Tai tarus, belieka apsispręsti dėl tyrimo modelio.

⁷⁰ Žr., pavyzdžiui, Geoffrey Pridham, *Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*. New York ir Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005; Frank Schimmelfennig ir Ulrich Sedelmeier (sud.), *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. New York: Cornell University Press, 2005; Milada A. Vachudova, *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

⁷¹ Schmitter, "The Influence of the International Context", 40.

3. „DVEJŲ SVARSTYKLIŲ“ MODELIS

3.1. Išorės veiksnys kaip nepriklausomas kintamasis

Kiekvieno pozityvistinė epistemologija paremta tyrimo tikslas yra nustatyti ir paaiškinti priežastinį ryšį tarp nepriklausomo kintamojo ir priklausomo kintamojo. Šioje disertacijoje priklausomas kintamasis yra demokratijos konsolidavimas Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje. Darbe pasitelkiamas C. Q. Schneiderio pasiūlytas apibrėžimas, pagal kurį demokratijos konsolidavimas yra liberalios demokratijos išlikimo tikimybė.⁷² Kitaip tariant, tai yra tikimybė, kad naujoji demokratija nepatirs demokratijos erozijos ir nevirs hibridiniu režimu. Didžiausias dėmesys darbe skiriamas nepriklausomam kintamajam ir jo poveikio mechanizmams. Todėl tyrime visiškai pakanka tokių priklausomo kintamojo reikšmių kaip didesnė ir mažesnė liberalios demokratijos išlikimo tikimybė.

Nepriklausomas kintamasis šioje disertacijoje yra problemiškesnis. Žvelgiant į tyrimo tikslą atrodytų, kad nepriklausomas kintamasis aiškus – JAV vykdyta demokratijos gynimo politika. Tačiau ar toks kintamasis yra tinkamas? Įsivaizduokime hipotetinę situaciją, kad JAV vykdo aktyvią demokratijos gynimo politiką šalyje A, meta ten didžiulius politinius ir finansinius išteklius, bet demokratinių reformų įgyvendinimas stringa ir net atsiranda tam tikrų demokratijos erozijos ženklų. Tyrėjui, kurį domina ryšys tarp demokratijos gynimo politikos ir demokratijos konsolidavimo tektų konstatuoti, jog didesnė nepriklausomo kintamojo reikšmė – demokratijos gynimo politikos stiprinimas – daro neigiamą įtaką priklausomam kintamajam – demokratijos konsolidavimui.

Bet ar tokia išvada būtų pagrįsta? Ar nustatytas ryšys tarp kintamųjų išliktų nepakitęs ištyrus keletą atvejų? Turbūt ne, net ir kontroliuojant visų kitų nepriklausomų kintamųjų poveikį. Nesunku įsivaizduoti situaciją, kad šalyje B, amerikiečiams stiprinant demokratijos gynimo politiką, reformos vyktų sklandžiai ir būtų griežtai laikomasi demokratinių procedūrų. Tad kur padarė

⁷² Angl. *expected persistence of liberal democracy*; žr. Schneider, 10.

klaidą hipotetinis tyrėjas, konstruodamas savo tyrimo modelį? Iš pateikto pavyzdžio matyti, kad skirtingos nepriklausomo kintamojo reikšmės nebūtinai lemia priklausomo kintamojo pokyčius. Tai lyg ir turėtų reikšti, jog tyrėjas pasirinko netinkamą nepriklausomą kintamąjį.

Vis dėlto nereikėtų skubėti atsisakyti JAV vykdomos demokratijos gynimo politikos kaip nereikšmingo veiksnio. Išspręsti šią problemą padeda kitų demokratizavimo teoretikų pastebėjimas, kad išorės veiksnys nelaikytinas nepriklausomu kintamuoju. Perėjimas į demokratinį režimą ir ypač jo konsolidavimas yra procesai, vykstantys tautinės valstybės viduje. Šie procesai neatsiejami nuo *vidaus* veikėjų pasirinkimo. Kad demokratija veiktų, jos taisyklės turi būti ne tik įteisintos įstatymais, bet ir pripažintos legitimomis valstybės piliečių. Tam tikrais atvejais (pvz., įvykdžius okupaciją) išorės veikėjai gali užtikrinti demokratinę institucijų ir procedūrų sukūrimą bei formalų veikimą. Bet tokios pastangos niekada nebus sėkmingos, jei nesulauks demokratizuojamos valstybės piliečių (elito ir visuomenės) paramos. Naujausia to iliustracija – abejotini JAV pasiekimai kuriant demokratiją Afganistane ir Irake. Pasak L. Morlino ir A. Mageno, “sunku žvelgti į išorės veiksnius kaip į tikrai nepriklausomus kintamuosius, nes demokratizavimo procesai [...] visuomet vykdomi per vidaus veikėjus, institucijas ir procedūras”. Šių autorių teigimu, vidinių demokratizavimo procesų rezultatą lemia ne tiek išorės veiksniai, kiek išorės ir vidaus veiksmų sąveika.⁷³

Kalbėti apie *tiesioginę* išorės veiksmų įtaką demokratizavimui galima tik griežtai vadovaujantis struktūralistine prieiga. Šiai prieigai būdinga tai, kad veikėjų identitetas ir interesai laikomi duotybe, nustatyta tų veikėjų užimamos vietos socialinėje struktūroje, o visi veikėjų pasirinkimai ir veiksmai suvokiami kaip veikėjų vietos struktūroje rezultatas.⁷⁴ Todėl, jei nepriklausomu kintamuoju laiktume tokį išorės veiksmą kaip valstybės vieta pasaulinėje sistemoje, galėtume spekuliuoti apie tiesioginį ryšį tarp tos valstybės valdymo formos ir jos priklausomybės tam tikrai valstybių “klasei”. Tokiu atveju

⁷³ Morlino ir Magen, “Methods of Influence”, 29.

⁷⁴ Mahoney ir Snyder, 5.

tiriamos valstybės visuomenė būtų ignoruojama kaip nereikšmingas tarpinis kintamasis, nes jos tapatybę, tad ir visus pasirinkimus, esą determinuoja struktūra – valstybės vieta pasaulinėje sistemoje. Vis dėlto tyrimo objektu pasirinkus demokratijos gynimo politiką struktūralistinė prieiga netinka. Bandymas įrodinėti, kad JAV politika determinuoja remiamos valstybės piliečių identitetą ir interesus, tikrai nebūtų įtikinamas.

Tam tikrais atvejais *tiesioginę* išorės veiksnių įtaką demokratizavimui įžvelgia ir voliuntaristai. Bet tik tuomet, kai išorės poveikis susijęs su valstybės suvereniteto apribojimu (pvz., okupacija ar tarptautinio protektorato sukūrimu), t. y. kai išorės veikėjai stengiasi įtvirtinti demokratines procedūras, neieškodami pritarimo valstybės viduje. Tačiau tokie išskirtiniai atvejai nesuteikia pakankamo pagrindo pripažinti išorės veiksnį tinkamu nepriklausomu kintamuoju režimų kaitos studijose. Kaip pastebi W. Jacoby, tai neperspektyvu dėl dviejų priežasčių. *Pirma*, praktiniai pavyzdžiai rodo, kad demokratijos įtvirtinimu suinteresuoti išorės veikėjai neišvengiamai ima ieškoti sąjungininkų tarp vidaus veikėjų. *Antra*, mėginant konceptualizuoti tuos retus atvejus, kai išorės veikėjai siekia daryti tiesioginę įtaką demokratizavimui, kyla pavojus prikurti *ad hoc* „teorijų”.⁷⁵ Šiame darbe toks pavojus negresia, nes demokratijos gynimo politika, kaip išorės veikėjų taikoma poveikio priemonė, nėra susijusi su valstybės suvereniteto ribojimu.

Taigi akivaizdu, kad demokratijos gynimo politika negali būti laikoma nepriklausomu kintamuoju. Į tyrimo modelį būtina įtraukti ir kokius nors vidaus veiksnius. Grįžkime prie minėto šalies A pavyzdžio, kur suaktyvinus JAV demokratijos gynimo politiką buvo stebimas ne spartesnis demokratijos konsolidavimas, o erozija. Šiuo atveju hipotetinis tyrėjas privalėtų sukonstruoti tokį tyrimo modelį, kuris leistų analizuoti išorės ir vidaus veiksnių sąveiką ir taip paaiškinti demokratijos gynimo politikos neefektyvumą. Pasak W. Jacoby, valstybės demokratizavimu suinteresuotų išorės veikėjų tikslas yra visų pirma

⁷⁵ Wade Jacoby, “Inspiration, Coalition, and Substitution: External Influences on Postcommunist Transformations”. *World Politics*, vol. 58, no. 4, July 2006, 626.

paveikti tos valstybės vidaus veikėjų pasirinkimus.⁷⁶ Vadinasi, jei šalyje A demokratinė reformų įgyvendinimas stringa, tai, net ir suaktyvinusios demokratijos gynimo politiką, JAV nesugebėjo pageidaujama linkme paveikti šios šalies politinio elito sprendimų. Toliau konstruojant šioje disertacijoje atliekamo tyrimo modelį, būtina konceptualizuoti ir, kiek įmanoma, operacionalizuoti, nepriklausomą kintamąjį – išorės ir vidaus veikėjų sąveiką. Norint tai padaryti, visų pirma reikia išsiaiškinti, kokie mechanizmai slypi už gana abstrakčios frazės “išorės poveikis”.

3.2. Išorės poveikio mechanizmai

Dėl išorės veiksnių svarbos režimų kaitai akademinių nesutarimų beveik nebekyla. Tačiau bandymų konceptualizuoti, kaip išorės veiksniai daro įtaką vidiniams procesams, esama labai įvairių. Ir joks universalus modelis, kuris būtų skirtas tirti išorės poveikio mechanizmus, teorinėje literatūroje neegzistuoja.

Analitinio modelio paiešką galima pradėti įvardijant, kokiais būdais išorės veiksniai daro įtaką demokratizavimui. L. Diamondas šiuos būdus skirsto į keturias grupes: 1) difuzija ir demonstravimas, 2) taikus spaudimas (diplomacija, sąlygiškumo principu paremta pagalba, sankcijos), 3) parama demokratijai ir 4) demokratizavimas panaudojant jėgą.⁷⁷ Trys paskutinės grupės didesnių klausimų nekelia – tai šiuolaikinėje užsienio politikoje įprastos poveikio priemonės, siekiant demokratizavimo tikslų. Joms būdingas motyvuotas, į tam tikrą rezultatą orientuotas išorės veikėjų veiksmas. Tiriant šių priemonių įtaką demokratizavimui veikiausiai būtų daroma voliuntaristinė prielaida, kad vidaus veikėjai patys renkasi, kaip reaguoti į išorės spaudimą.

Difuzijos ir demonstravimo reiškinių prigimtis kiek kita, todėl ir jo tyrimo prielaidos turėtų skirtis. Difuzija ir demonstravimas – tai ne tiek išorės veikėjų veiksmai, kiek savaiminiai procesai, kuriuos išorės veikėjai gali nebent

⁷⁶ Ten pat, 625.

⁷⁷ Larry Diamond, *The Spirit of Democracy: The Struggle to Build Free Societies throughout the World*. York: Times Books, 2008, 106–134.

paskatinti. S. Huntingtonas buvo pirmasis iš žymių režimų kaitos teoretikų, skyres šiems procesams pakankamai didelį dėmesį. Pakrikštijęs difuziją ir demonstravimą “sniego gniūžtės efektu”, jis siejo šiuos procesus su XX a. 2-oje pusėje vykusia ryšių ir transporto technologijų pažanga. Pasak S. Huntingtono, globali komunikacija sudarė sąlygas laisvai sklirti žinioms apie demokratinį perėjimą vienoje ar kitoje pasaulio šalyje. Informacija apie kitų šalių demokratizavimą padėjo autoritarinių valstybių piliečiams suvokti tris dalykus: kad demokratinis perėjimas yra įmanomas, kaip reikėtų jo siekti ir kokių pavojų derėtų vengti. Veikiant “sniego gniūžtės efektui”, pats žinojimas apie demokratizavimo pavyzdžius tapo demokratijai palankių socioekonominių sąlygų pakaitalu.⁷⁸ Difuzijos ir demonstravimo įtakos demokratizavimui tyrimas gali reikalauti struktūralistinės prieigos, nes vidaus veikėjai nesirenka, žinoti jiems ar nežinoti apie demokratinį perėjimą kitose šalyse. Tad žinojimas veikia labiau kaip struktūra, lemianti vidaus veikėjų interesus ir pasirinkimus. Būtina pažymėti, kad kartais nelengva atskirti savaiminį “sniego gniūžtės efektą” nuo išorės veikėjų sąmoningai teikiamos paramos demokratijai, kai kitų šalių patirtis kryptingai perduodama remiamai visuomenei.

Išvardijus praktikoje pasireiškiančius išorės veiksnių įtakos demokratizavimui būdus, reikia sutelkti dėmesį į teorinius apibendrinimus apie išorės poveikio mechanizmus. Pirmuoju populiariausiu bandymu konceptualizuoti išorės ir vidaus veiksnių sąveiką laikytina L. Whiteheado klasifikacija, pirmąkart paskelbta 1996 metais. Jis išskyrė tris perspektyvas, kaip galima analizuoti išorės veiksnių įtaką demokratizavimui: 1) plitimo, 2) kontrolės ir 3) sutikimo.⁷⁹ Plitimo perspektyva atkreipia dėmesį į istorinius ir geografinius demokratizavimo dėsningumus. Ji padeda tyrėjui identifikuoti demokratizavimo “bangas”, bet nieko nepasako apie procesų priežastingumą. Kontrolės perspektyva sutelkia dėmesį į išorės veikėjų motyvus skatinti arba

⁷⁸ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: Oklahoma University Press, 1991, 100–106.

⁷⁹ Laurence Whitehead, “Three International Dimensions of Democratization”. Kn. Laurence Whitehead (sud.), *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*. 2 leid. Oxford: Oxford University Press, 2002, 3–25.

trukdyti demokratizavimui. Vadovaudamasi realizmo prielaidomis, ji daugiausia nagrinėja didžiųjų valstybių elgesį jų įtakos sferose. Apie sąveiką tarp išorės ir vidaus veiksmų ši perspektyva taip pat nekalba.

Vienintelė, kuri bent iš dalies imasi šio klausimo, yra sutikimo perspektyva. Ji akcentuoja tai, kad demokratizuojamos valstybės vidaus veikėjams dažnai tenka iš naujo apibrėžti nacionalinius interesus ir priimti sprendimus dėl svarbių saugumo klausimų, tokių kaip, pvz., valstybės sienų nustatymas ar prisijungimas prie regioninių organizacijų. Šie sprendimai susipina su sprendimais dėl demokratinių reformų įgyvendinimo ir tokiu būdu demokratizavimo procesas įgyja tarptautinę dimensiją. Norint įtvirtinti demokratinį režimą, tampa reikalingas ne tik demokratizuojamos valstybės piliečių, bet ir išorės veikėjų sutikimas. Nors sutikimo perspektyva suteikia pagrindą kalbėti apie išorės ir vidaus veikėjų sąveiką, L. Whiteheadas nedetalizuoja šios sąveikos mechanizmų. Jis tik užsimena apie sąlygiškumo principą, kurį gali taikyti naujosios demokratijos likimu susirūpinę išorės veikėjai.

Panašių klasifikacijų vėliau buvo sukurta labai daug. Bandydami konceptualizuoti išorės poveikio mechanizmus, įvairūs autoriai vartojo tokias sąvokas kaip difuzija, plitimas, demonstravimo efektas, inkorporavimas, sutikimas, adaptacija, tarpusavio priklausomybė, *zeitgeist*, konvergencija, mėgdžiojimas, socializacija, mokymasis ir sąlygiškumas. Šį sąrašą pateikęs P. J. Kubicekas pastebėjo, kad dalis išvardintų mechanizmų žymi sąmoningą veiksmą ir kryptingą politiką, kitas dalis – beasmenes jėgas.⁸⁰ Kitaip tariant, vienuose tyrimuose išorės veiksnys suvokiamas kaip veikėjas, kituose – kaip tam tikra sąlyga, aplinkybė, kontekstas. Ši skirtis yra labai svarbi ir į ją privalo būti deramai atsižvelgta konstruojant analitinį modelį išorės poveikio mechanizmams tirti. Deja, dauguma ligšiolinių klasifikacijų tam pakankamo dėmesio neskyrė.

⁸⁰ Paul J. Kubicek, "International Norms, the European Union, and Democratization: Tentative Theory and Evidence". Kn. Paul J. Kubicek (sud.), *The European Union and Democratization*. London ir New York: Routledge, 2003, 4.

Svarbų indėlį įveikiant analitinę painiavą išorės veiksnių įtakos demokratizavimui tyrimuose įnešė W. Jacoby. Pagal išorės veikėjų kišimosi laipsnį jis išskyrė tris išorės poveikio mechanizmus: 1) inspiravimą, 2) pakeitimą ir 3) koaliciją. *Inspiravimu* W. Jacoby vadina procesą, kai demokratines reformas įgyvendinantys vidaus veikėjai reformų recepto ieško už savo valstybės ribų. Išorės veikėjai šiuo atveju gali būti visiškai pasyvūs, o jų sukurtų institucijų ir procedūrų kopijavimas gali vykti demokratizuojamos valstybės vidaus veikėjų iniciatyva.⁸¹ Poskyrio pradžioje minėtas difuzijos ir demonstravimo reiškiny yra ta išorės veiksnių įtakos demokratizavimui grupė, kuriai būdingas būtent inspiravimo mechanizmas.

Pakeitimo mechanizmas yra kitas kraštutinis. Jeigu veikiant inspiravimo mechanizmui išorės veikėjai yra pasyvūs, o sprendimus priima vidaus veikėjai, tai pakeitimo mechanizmas paremtas išorės veikėjų dominavimu. Pakeitimas reiškia aktyvų išorės veikėjų kišimąsi, diktuojant demokratinių reformų turinį ir neieškant pritarimo tarp vidaus veikėjų.⁸² Šis mechanizmas būdingas kitai poskyrio pradžioje minėtai išorės poveikio priemonių grupei – demokratizavimui panaudojant jėgą. Pavyzdžiui, Vakarų vaidmenį Bosnijoje ir Hercegovinoje (konkrečiai, 1995 m. Daytono susitarimus) galima analizuoti per pakeitimo mechanizmą.

Trečiasis W. Jacoby išskirtas mechanizmas yra *koalicija*. Pagal išorės veikėjų kišimosi laipsnį jis atsidurtų kažkur tarp inspiravimo ir pakeitimo. Koalicijos mechanizmas numato neformalią sąjungą tarp išorės veikėjų ir tam tikros vidaus veikėjų grupės, kurią W. Jacoby vadina “mažumos tradicija”. Valstybės demokratizavimu suinteresuotiems išorės veikėjams lengviau siekti savo tikslų, kai toje valstybėje jau egzistuoja reformatorių grupė (visuomeninis judėjimas, politinė partija ar biurokratinio aparato dalis), kelianti analogiškus tikslus. Tokiu atveju išorės veikėjams pakanka sustiprinti tą grupę, padėti jai išplėsti politinę įtaką ir išorės veikėjų tikslai bus pasiekti. Veikiant koalicijos mechanizmui, išorės veikėjai gali praplėsti vidaus veikėjų akiratį (skatindami

⁸¹ Jacoby, 628.

⁸² Ten pat, 630.

orientuotis į ilgojo laikotarpio uždavinius), padidinti reformų šalininkų ratą ir atgrasinti potencialius reformų priešininkus.⁸³ Taikant tokias poskyrio pradžioje minėtas išorės poveikio priemonės kaip taikus spaudimas ir parama demokratijai, remiamasi būtent koalicijos mechanizmu.

Neformali koalicija, kaip būdas konceptualizuoti išorės poveikio mechanizmą, yra šioje disertacijoje konstruojamo analitinio modelio pamatas. Tiriant JAV demokratijos gynimo politikos poveikį demokratijos konsolidavimui Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje, svarbus tiek išorės veikėjų (JAV), tiek vidaus veikėjų (Rusijos, Gruzijos ir Ukrainos valdžios, opozicijos bei pilietinės visuomenės) vaidmuo. Viena vertus, JAV vykdė *tikslingą* demokratijos gynimo politiką, skiria tam politinių ir finansinių išteklių, todėl kišimasis buvo didesnis nei inspiravimo mechanizmo atveju. Kita vertus, JAV ieškojo *partnerių* Rusijos, Gruzijos ir Ukrainos valdžioje, opozicijoje, pilietinėje visuomenėje, todėl amerikiečių politikai nebuvo būdingas toks dominavimas, kurį nusako pakeitimo mechanizmas. Geriausiai JAV vykdomą demokratijos gynimo politiką atspindi koalicijos perspektyva. JAV vyriausybės ir paramą teikiančių organizacijų *modus operandi* – remti prodemokratiškas jėgas Rusijos, Gruzijos ir Ukrainos visuomenėje. Taigi amerikiečiai nuolat ieško sąjungininkų tarp vidaus veikėjų. Prieš demokratinį proveržį pagrindiniai JAV sąjungininkai paprastai būna opozicijos ir pilietinės visuomenės atstovai, o po proveržio tampa įmanoma ir koalicija su valdžios institucijomis.

Šio poskyrio pabaigoje galima pabandyti konceptualizuoti disertacijos nepriklausomą kintamąjį. Jei priklausomas kintamasis yra demokratijos konsolidavimas Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje, tai nepriklausomu kintamuoju laikytinas JAV bendradarbiavimas (neformali koalicija) su demokratines taisykles pripažįstančiomis posovietinių šalių politinio elito grupėmis bei įtaka jų sprendimams. *Kuo geriau JAV sekasi sustiprinti prodemokratiškų vidaus veikėjų pozicijas, tuo mažesnė tikimybė, jog Rusija, Gruzija ir Ukraina grįš prie nedemokratinio valdymo.* Tiesa, taip suformuluotą nepriklausomą kintamąjį reikia toliau operacionalizuoti. Būtina išorės ir vidaus veikėjų

⁸³ Jacoby, 629.

sąveiką „uždėti” ant tam tikros skalės ir pažymėti lūžio taškus, kad taptų įmanoma tirti nepriklausomo kintamojo kitimą laike ir pagal tai daryti išvadas apie demokratijos konsolidavimo tikimybę.

3.3. Pirmosios „svarstyklės“

Disertacijoje konstruojamas tyrimo modelis jau turi pamatus. Koalicijos perspektyva leidžia įsivaizduoti, kaip išorės veikėjai gali daryti įtaką demokratijos konsolidavimui. Tačiau ant tų pamatų dar reikia suręsti namą. Nepakanka vien nustatyti, kad egzistuoja koalicija tarp išorės ir vidaus veikėjų. Vien tas faktas neleidžia daryti išvadų apie šio nepriklausomo kintamojo poveikį demokratijos konsolidavimui. Tarkime, JAV yra užmezgusios kontaktą ir remia prodemokratiškas jėgas Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje. Ar vien amerikiečių bendradarbiavimas su vietos „koalicijos partneriais” padidina demokratijos konsolidavimo tikimybę? Kiek to bendradarbiavimo reikia, kad jis turėtų poveikį demokratijos konsolidavimui?

Atsakymų vėlgi tenka ieškoti teorinėje literatūroje. Vienintelis gatavas modelis, kurį pavyko aptikti, yra L. Morlino ir A. Mageno pasiūlytas EUCLIDA⁸⁴ modelis, skirtas tirti ES įtaką demokratinės teisės viršenybės įtvirtinimui ES naujosiose narėse, šalyse kandidatėse ir kaimyninėse valstybėse.⁸⁵ Nors autoriai nevartoja tokio termino, jų modelis paremtas koalicijos perspektyva, nes nagrinėja išorės ir vidaus veikėjų sąveiką kaip nepriklausomą kintamąjį. Tuo EUCLIDA modelis yra panašus į šioje disertacijoje konstruojamą modelį. Tačiau skiriasi priklausomas kintamasis – L. Morlino ir A. Mageną domina ne demokratijos konsolidavimas, o teisės viršenybės įtvirtinimas. Toliau disertacijoje bus matyti, kad šis skirtumas reikalauja kito tyrimo modelio.

Vis dėlto kai kurios L. Morlino ir A. Mageno įžvalgos labai naudingos konstruojant naują modelį. Konceptualizuodami išorės poveikio teisės

⁸⁴ Pilnas pavadinimas angl. *European Union cycles and layers of international democratic anchoring*.

⁸⁵ Morlino ir Magen, „Methods of Influence”, 28–50.

viršenybės įtvirtinimui mechanizmą, autoriai pasitelkė “kaštų ir naudos balanso” sąvoką. Jų teigimu, vietos lyderių reakcija į išorės veikėjų pastangas skleisti demokratiją priklauso nuo to, kaip jie vertina paklusimo kaštus ir naudą. Jei atlygis už paklusimą didesnis nei kaštai, išorės veikėjų siūlomos taisyklės priimamos.⁸⁶

Išsamiau šį mechanizmą yra nagrinėjęs kitas politologas – H. Yilmazas, kuris pasiūlė atvirąjį demokratinių pokyčių modelį.⁸⁷ Šio autoriaus teigimu, autoritarinė valdžia priima sprendimą slopinti arba toleruoti demokratinius pokyčius, atsižvelgdama į vidinius ir išorinius kaštus. Teigiama, kad kiekviena autoritarinė ar pusiau autoritarinė valdžia šiuolaikiniame pasaulyje susiduria su demokratizavimo dilema. Viena vertus, bendradarbiavimas su demokratinėmis valstybėmis gali atnešti daug naudos: politinę paramą, geresnes prekybos sąlygas, kreditų, naujų technologijų, modernesnę ginkluotę ir t. t. Tokie lūkesčiai skatina autoritarus apsvarstyti demokratinių reformų galimybę. Kita vertus, autoritarai baiminasi, jog demokratizavimas gali pakirsti jų valdžią valstybės viduje. Pasak H. Yilmazo, sprendama šią dilemą autoritarinė valdžia lygina galimus išorinius demokratinių pokyčių slopinimo kaštus ir vidinius pokyčių toleravimo kaštus. Vidiniai pokyčių toleravimo kaštai čia suprantami kaip autoritarų valdžios silpnėjimas ir jų politinių oponentų stiprėjimas. Išoriniai slopinimo kaštai gali būti suprantami ir kaip užsienio valstybių sankcijos, ir kaip negauta užsienio parama.

H. Yilmazo pasiūlytas modelis labiau tinka tirti liberalizavimo ir perėjimo, o ne konsolidavimo etapą. *Pirma*, skiriasi priimamų sprendimų pobūdis. Pavyzdžiui, autoritarinės valdžios sprendimas pirmąkart surengti laisvus rinkimus yra labai reikšmingas, todėl jo priėmimą lengviau įsivaizduoti kaip veiksmą, kai įvertinamos visos alternatyvos ir apskaičiuojami galimi kaštai. O demokratiškai išrinktos valdžios sprendimas dėl rinkimų sistemos pakeitimo jau neatrodo toks lemiamas, jo įtaka politinių jėgų išsidėstymui sunkiau nuspėjama, todėl sprendimo, kaip apskaičiavimo, vaizdinys gali

⁸⁶ Ten pat, 44.

⁸⁷ Hakan Yilmaz, “External-Internal Linkages in Democratization: Developing an Open Model of Democratic Change”. *Democratization*, vol. 9, no. 2, Summer 2002, 74–81.

sukelti abejonių. *Antra*, sąvoka „demokratiniai pokyčiai“ H. Yilmazo modelyje reiškia visų pirma institucines reformas, t. y. autokratių institucijų ir procedūrų pakeitimą demokratinėmis. Tokie pokyčiai vyksta liberalizavimo ir perėjimo etapuose, nes pats konsolidavimo etapas prasideda tik sukūrus svarbiausias demokratines institucijas.

Vis dėlto H. Yilmazo modelį galima adaptuoti ir demokratijos konsolidavimo tyrimui. Pirmąjį neatitikimą – dėl sprendimų reikšmės – sušvelnina tai, kad disertacijoje yra tiriama išorės veikėjo įtaka srityse, labai svarbiose valdančiųjų galiai ir legitimumui (konstitucija, rinkimai, žiniasklaida). Antrąjį neatitikimą galima pašalinti atsisakant demokratių pokyčių, kaip institucinių reformų, sąvokos. Vietoj jos galima vartoti sąvoką „demokratiškas elgesys“, kuri reikštų nustatytų demokratių taisyklių laikymąsi. Juk po demokratinio proveržio valdžioje atsidūrusioms grupėms gali kilti pagunda apeiti savo pačių įtvirtintas taisykles arba manipuliuoti jomis, kad išsaugotų įgytą valdžią. Tokiu atveju išorės veikėjų spaudimas padeda atsispirti pagundai.

Pasinaudojant H. Yilmazo išvalgomis, galima toliau konstruoti konsolidavimo etapo tyrimui pritaikytą modelį. Taigi naujosios demokratijos politinė valdžia yra vidaus veikėjas, kurio sprendimams įtaką daro tam tikros vidinės aplinkybės ir išorės veikėjo veiksmai. Pavyzdžiui, Gruzijos vyriausybės sprendimus dėl demokratių taisyklių laikymosi veikia valdančiųjų siekis išlaikyti politinę įtaką šalyje ir JAV vyriausybės spaudimas. Ant vienos svarstyklių lėkštutės atsiduria dominavimas Gruzijos politinėje sistemoje, ant kitos – geri santykiai su Vašingtonu, politinė ir finansinė parama. Jeigu nugali noras išlaikyti valdžią, tam tikros demokratinės procedūros gali būti pažeidžiamos, net grąžinami autoritariniams režimams būdingi elementai. Toks scenarijus, žinoma, nepalankus demokratijos konsolidavimo Gruzijoje perspektyvoms. Jei vyriausybė pasiduoda amerikiečių spaudimui, demokratijos konsolidavimas tampa labiau tikėtinas.

Šią alternatyvų vertinimo ir apsisprendimo situaciją, kurioje atsiduria naujųjų demokratijų politinė valdžia, galima laikyti pirmąja nepriklausomo

kintamojo dalimi – *pirmosiomis “svarstyklėmis”*. Pažanga konsoliduojant demokratiją turėtų būti spartesnė tose naujosiose demokratijose, kurių politinė valdžia, atsižvelgdama į stiprų išorės spaudimą, nesiryžta pažeidinėti demokratinių procedūrų arba jomis manipuliuoti. Išorės spaudimu čia vadinami sąlygiškumo principu paremti išorės veikėjo veiksmai: vieša kritika, neviešas diplomatinis spaudimas (įtikinėjimas, perspėjimas, grasinimas) bei įvairių rūšių paramos mažinimas ar nutraukimas. Visi šie veiksmai vidaus veikėjo (politinės valdžios) atžvilgiu yra neigiamūs, reiškiantys tam tikrą pasirinkimo laisvės suvaržymą. Išorės veikėjo – JAV – atliekami varžymo veiksmai bus tiriami disertacijos empirinėje dalyje, kalbant apie Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje vykdytos demokratijos gynimo politikos diplomatinį lygmenį.

Vis dėlto pirmųjų “svarstyklių” metafora neperteikia viso vaizdo. Nors politinė valdžia yra svarbiausias vidaus veikėjas konsoliduojant naująją demokratiją, ji nėra vienintelis galimas išorės veikėjų „koalicijos partneris“. Todėl konstruojamą tyrimo modelį būtina papildyti antrosiomis svarstyklėmis“, kurios atspindėtų išorės veikėjo sąveiką su kitais demokratijos konsolidavimui įtaką darančiais vidaus veikėjais.

3.4. Antrosios „svarstyklės“

Kodėl naujosios demokratijos politinė valdžia nėra vienintelis svarbus išorės veikėjų „koalicijos partneris“? Pradėkime nuo paprasto teiginio, kad naujosios demokratijos ilgaamžiškumas priklauso visų pirma nuo to, kaip vidaus veikėjai *elgiasi* praktikoje. Pasak A. Schedlerio, pagal „priežastinį artumą“ (angl. *causal proximity*) priklausomam kintamajam – demokratijos konsolidavimui – veikėjų elgesys yra pati artimiausia duomenų grupė. Šio autoriaus teigimu, naujosios demokratijos išlikimas labiausiai priklauso nuo veikėjų veiksmų, mažiau – nuo veikėjų nuostatų ir dar mažiau – nuo

socioekonominės ir institucinės aplinkos.⁸⁸ Kitas politologas, C. Q. Schneideris, toliau plėtojęs bihevioristinį demokratijos konsolidavimo tyrimo būdą, pabrėžė, jog analizė neturėtų apsiriboti kuria nors viena veikėjų grupe. Pasak jo, demokratijos konsolidavimui yra svarbus *įvairių* politiškai reikšmingų veikėjų grupių elgesys bei sąveika tarp šių grupių.⁸⁹ Kurios vidaus veikėjų grupės laikytinos politiškai reikšmingomis? Jų C. Q. Schneideris aiškiai neįvardina, teigdamas, kad tai kiekvienu atveju priklauso nuo konteksto.

Identifikuoti politiškai reikšmingas vidaus veikėjų grupes vėlgi padeda teorija. J. J. Linzas ir A. Stepanas išskyrė penkias konsoliduotos demokratijos „arenas“: pilietinę visuomenę, politinę visuomenę, teisės viršenybę, valstybės aparatą ir ekonominę visuomenę. Autorių teigimu, demokratijos konsolidavimas įmanomas tik tuomet, kai egzistuoja visos penkios „arenos“, sąveikaudamos tarpusavyje ir papildydamos viena kitą.⁹⁰ Trys iš šių „arenų“ – teisės viršenybė, valstybės aparatas ir ekonominė visuomenė – žymi veikiau valstybės vidinį kontekstą, institucinę struktūrą, o ne vidaus veikėjus, su kuriais išorės veikėjai galėtų sudaryti koaliciją. Kas kita yra politinė visuomenė. Pasak J. J. Linzo ir A. Stepano, politinė visuomenė apima valstybėje veikiančias politines partijas ir politinius lyderius bei jų konkuravimą rinkimuose ir parlamente dėl legitimios teisės į viešąją valdžią.⁹¹ Politinę visuomenę galima skirstyti į poziciją ir opoziciją. Pozicija – tai valdžią savo rankose turinti politinė grupuotė. Apie išorės veikėjo įtaką būtent šiam vidaus veikėjui kalbama pirmosiose „svarstyklėse“. Bet jose nekonceptualizuojama galima išorės veikėjo sąveika su opozicinėmis naujosios demokratijos jėgomis.

Lygiai taip pat pirmosiose „svarstyklėse“ į tyrimo lauką nepatenka ir pilietinė visuomenė. J. J. Linzas ir A. Stepanas pilietinę visuomenę vadina organizuotas grupes ir judėjimus, atstovaujančius įvairių visuomenės sluoksnių

⁸⁸ Schedler, „Measuring Democratic Consolidation“, 69–70, 82.

⁸⁹ Schneider, 16.

⁹⁰ Juan J. Linz ir Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996, 7–15.

⁹¹ Ten pat, 8.

interesams. Šių autorių teigimu, asociacijos ir žodžio laisvės principais paremta pilietinė visuomenė atlieka svarbų vaidmenį ne tik inicijuojant perėjimą į demokratiją, bet ir užkertant kelią demokratijos žlugimui, ją konsoliduojant ir gilinant.⁹² Todėl būtų klaidinga ignoruoti šį svarbų vidaus veikėją ir netirti išorės poveikio jo veiksams.

Štai čia ir išryškėja naujo, originalaus tyrimo modelio poreikis. Minėtasis L. Morlino ir A. Mageno EUCLIDA modelis leidžia analizuoti išorės veikėjų poveikį politinei valdžiai, t. y. tik vienai politinės visuomenės daliai. Opozicijai ir pilietinei visuomenei skiriamas pasyvus vaidmuo – skleisti šalyje išorės veikėjų propaguojamas vertybes. Beje, išorės veikėjų sąveika su naujosios demokratijos opozicija ir pilietine visuomene EUCLIDA modelyje nekonceptualizuojama. Tokį L. Morlino ir A. Mageno pasirinkimą galima aiškinti tuo, kad jų tyrime priklausomas kintamasis yra teisės viršenybės įtvirtinimas. Būtent politinės valdžios, o ne kurių nors kitų vidaus veikėjų sprendimai lemia reformų vykdymą – teisės aktų priėmimą ir įgyvendinimą. Priešingai, šioje disertacijoje priklausomas kintamasis yra demokratijos konsolidavimas, kuris priklauso nuo *visų politiškai reikšmingų* vidaus veikėjų (politinės valdžios, opozicijos ir pilietinės visuomenės) elgesio. Todėl disertacijoje konstruojamą tyrimo modelį būtina papildyti antrosiomis „svarstyklėmis“.

Pirmųjų „svarstyklių“ atveju išorės veikėjas atlieka varžymo funkciją – spaudžia politinę valdžią, kad ši neaukotų demokratinių procedūrų dėl politinių tikslų. Vyriausybę reikia varžyti, nes valdžioje esanti politinė grupuotė valdo visos valstybės išteklius ir *gali* jais piktnaudžiauti. Opozicinės jėgos tokių išteklių neturi. Dar daugiau, jos yra priverstos konkuruoti dėl valdžios pagal naujas taisykles, neturėdamos jokios patirties. Taigi laikotarpiu po demokratinio proveržio, kai prasideda demokratijos konsolidavimas, opozicinių partijų starto pozicija būna ypač nepalanki. Galima teigti, kad šiuo laikotarpiu egzistuoja visos prielaidos susidaryti asimetriškam žaidimo laukui (angl. *uneven/skewed playing field*). Pasak S. Levitsky ir L. A. Way'aus,

⁹² Ten pat, 7, 9, 14.

asimetriškas žaidimo laukas (nevienodos valdančiųjų ir opozicijos galimybės naudotis ištekliais, žiniasklaida ir teisės sistema) yra toks pat pavojingas demokratijai kaip rinkimų klastojimas ir represijos, todėl jo simetriškumas turėtų būti traktuojamas kaip būtinas demokratinės valstybės bruožas.⁹³ Taigi rūpindamiesi naujosios demokratijos išlikimu, išorės veikėjai turi padėti “išlyginti” žaidimo lauką. Jie turi atlikti *įgalinimo* funkciją, teikdami opozicinėms partijoms organizacinę ir metodinę paramą. Išorės veikėjų parama gali bent iš dalies atsverti valdančiosios politinės jėgos pranašumą, kuris susidaro dėl lengviau prieinamų išteklių. Kartu opozicija mokoma ir pratinama konkuruoti dėl valdžios pagal demokratines taisykles.

Konkurencinė partinė sistema yra labai svarbi demokratijos konsolidavimui. Ne atsitiktinai vienu iš geriausiai žinomų konsoliduotos demokratijos kriterijų tapo vadinamasis “dvigubas apsivertimas”, t. y. du taikūs valdžios pasikeitimai po antrųjų ir trečiųjų demokratiškų rinkimų.⁹⁴ Bet, kaip minėta, demokratijos konsolidavimo procese svarbi ne tik politinė, bet ir pilietinė visuomenė. Svarbiausia jos funkcija – kontroliuoti politinę valdžią. Pasak L. Diamondo, po perėjimo pilietinei visuomenei tenka užduotis “kontroliuoti, stebėti ir varžyti formaliai demokratiškos valstybės valdžią bei užtikrinti jos atskaitomybę prieš įstatymą ir visuomenės lūkesčius”.⁹⁵ Atliekant šią funkciją, svarbiausias vaidmuo tenka nevyriausybinėms stebėjimo ir kontrolės (angl. *watchdog*) organizacijoms bei nepriklausomai žiniasklaidai. Tačiau naujosiose demokratijose pilietinei visuomenei dažnai stinga išteklių ir žinių, kaip efektyviai kontroliuoti išrinktą valdžią. Be to, kyla pavojus, kad pilietinės visuomenės aktyvistai bus kooptuoti valdžios ir nebeatliks priežiūros funkcijos. Todėl išorės veikėjų įsikišimas ir parama naujosios demokratijos pilietinei visuomenei irgi laikytina natūralia demokratijos gynimo politikos dalimi.

⁹³ Steven Levitsky ir Lucan A. Way, “Why Democracy Needs a Level Playing Field”. *Journal of Democracy*, vol. 21, no. 1, January 2010, 57–68.

⁹⁴ Žr. Huntington, 266–267.

⁹⁵ Larry Diamond, *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999, 239–240.

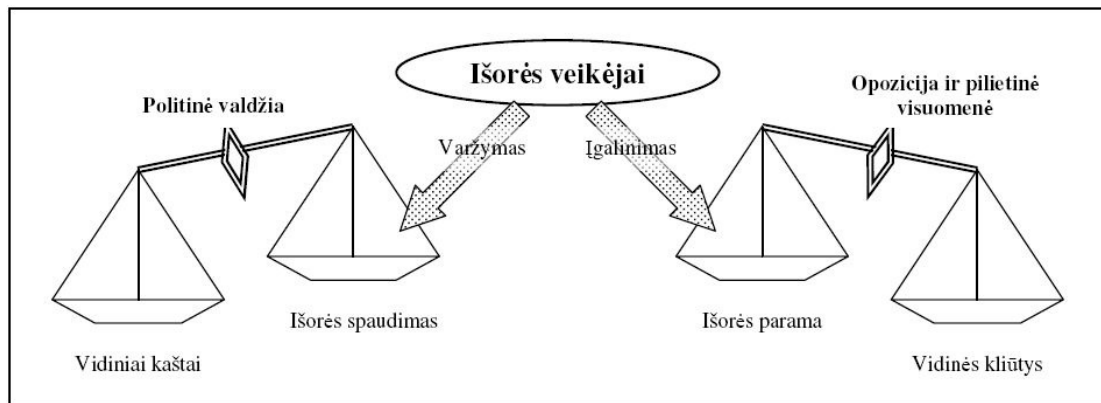
Situaciją, kai išorės parama padeda naujųjų demokratijų opozicijai ir pilietinei visuomenei įveikti vidinius veiklos barjerus, galima laikyti antrąja nepriklausomo kintamojo dalimi – *antrosiomis “svarstyklėmis”*. *Pažanga konsoliduojant demokratiją turėtų būti spartesnė tose naujosiose demokratijose, kurių opozicinės partijos ir pilietinė visuomenė, gaudamos išorės paramą, sugeba tapti pilnaverčiais politinio proceso dalyviais*. Išorės parama čia vadinamos įvairios politinį pliuralizmą skatinančios užsienio valstybių programos. Tokie išorės veikėjo veiksmai vidaus veikėjų atžvilgiu yra pozityvūs, įgalinantys. Išorės veikėjo – JAV – atliekami įgalinimo veiksmai bus tiriami disertacijos empirinėje dalyje, kalbant apie Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje vykdytos demokratijos gynimo politikos programinių lygmenį.

3.5. Ryšys tarp kintamųjų

Sujungiant abejas “svarstyklas”, baigiamas konstruoti disertacijoje naudojamas tyrimo modelis (žr. *1 paveikslą*). Pagal “dvejų svarstyklių” modelį, išorės veikėjas daro įtaką naujosios demokratijos konsolidavimui bendradarbiaudamas su dviem vidaus veikėjų grupėmis („koalicijos partneriais“). *Pirma*, išorės veikėjas deda pastangas, kad politinei valdžiai (valdančiajai politinei jėgai) atrodytų nenaudinga pažeidinėti demokratines procedūras siekiant išlaikyti ir sustiprinti savo valdžią. *Antra*, išorės veikėjas teikia paramą opozicinėms partijoms ir pilietinei visuomenei, taip bandydamas padėti vidaus veikėjams įveikti su dalyvavimu politiniame procese susijusias vidines kliūtis. Pirmuoju atveju išorės veikėjas atlieka varžymo, antruoju – įgalinimo funkciją⁹⁶.

⁹⁶ Išorės veikėjas gali atlikti ir politinę valdžią įgalinančius veiksmus, t. y. teikti naujos demokratijos vyriausybei finansinę ir techninę paramą demokratinėms reformoms vykdyti. Ši paramos rūšis, vadinama parama valdymui (angl. *governance assistance*), disertacijoje tiesiogiai nėra tiriama. Darbe daroma prielaida, kad parama valdymui yra konstanta. Bet kuri demokratines reformas vykdanči vyriausybė gauna didesnę ar mažesnę užsienio donorų paramą, todėl paramos valdymui trūkumas negali būti laikomas svarbia demokratijos konsolidavimo arba demokratijos erozijos priežastimi.

1 paveikslas. „Dvejų svarstyklių“ modelis

Sukonstruotas „dvejų svarstyklių“ modelis operacionalizuoja nepriklausomą kintamąjį – demokratijos gynimo politiką. Ši politika suvokiama kaip ją vykdančio išorės veikėjo sąveika su naujosios demokratijos vidaus veikėjais. „Dvejų svarstyklių“ modelyje nepriklausomas kintamasis yra ranginis, jį galima išdėlioti skalėje nuo mažiausio iki didžiausio. Nepriklausomas kintamasis gali įgyti tris reikšmes. Viename skalės gale atsiduria situacija, kai išorės veikėjui nepavyksta nusverti nė vienerių „svarstyklių“. Tokiu atveju būtų galima teigti, kad jo vykdoma demokratijos gynimo politika neturi įtakos demokratijos konsolidavimui. Kitame skalės gale atsiduria situacija, kai išorės veikėjui pavyksta nusverti abejas „svarstykles“. Toks atvejis leistų tvirtinti, kad jo vykdoma demokratijos gynimo politika didina demokratijos konsolidavimo tikimybę. Skalės viduryje lieka situacijos, kai išorės veikėjui pasiseka nusverti kurią nors vieną iš dvejų „svarstyklių“. Tai irgi galima būtų laikyti demokratijos gynimo politikos sėkme, kuri padidina demokratijos konsolidavimo tikimybę, nors ir mažiau nei nusveriant abi „svarstykles“.

Reikia pažymėti, kad visais trim atvejais yra preziumuojamas *teigiamas* demokratijos gynimo politikos poveikis demokratijos konsolidavimui. Įvairuoja tik teigiamo poveikio stiprumas: nuo visiškai nereikšmingo (nenusveriamos nė vienerios „svarstyklės“) iki pakankamai žymaus (nusveriamos abijos „svarstyklės“). Tačiau „dvejų svarstyklių“ modelis gali

būti pritaikytas ir tiriant *neigiamą* demokratijos gynimo poveikį demokratijos konsolidavimui. Kalbant abstrakčiai, neigiamu poveikiu reikėtų vadinti tokius išorės veikėjo veiksmus, kuriais jis pats trukdytų sau nusverti „svarstyklės“. Pirmųjų „svarstyklių“ atveju tai būtų situacija, kai išorės veikėjas, užuot mėginęs atgrasinti politinę valdžią nuo antidemokratiško elgesio, pats skatina tokį elgesį. Nesėkmingas atgrasinimas reikštų, kad išorės veikėjas nedaro jokio poveikio demokratijos konsolidavimui. Bet nedemokratiško elgesio kurstymas jau reikštų neigiamą poveikį. Antrųjų „svarstyklių“ atveju neigiamu poveikiu reikėtų vadinti situaciją, kai išorės veikėjas savo veiksmais didina žaidimo lauko asimetriškumą naujojoje demokratijoje, stiprindamas valdžioje esančią politinę grupuotę.

Atvejai, kai demokratijos gynimo politika turi neigiamą poveikį demokratijos konsolidavimui, nepatenka į nepriklausomo kintamojo reikšmių skalę. Neigiamą poveikį derėtų laikyti tiesiog netinkamai vykdomos demokratijos gynimo politikos šalutiniu produktu. Tai – paradoksali išorės veikėjo veiksmų pasekmė, kuriai šioje disertacijoje skiriamas itin didelis dėmesys. Kokiomis aplinkybėmis toks paradoksas tampa įmanomas? Šis klausimas išsamiai nagrinėjamas kitame disertacijos skyriuje. Jame analizuojama nacionalinio saugumo interesų įtaka valstybės vykdomai demokratijos gynimo politikai ir su tuo susiję politikos iškraipymai. Kartu supažindinama su konkretaus išorės veikėjo – JAV – demokratijos gynimo politikos formavimo kontekstu ir pristatomas dar vienas originalus analitinis įrankis – pragmatinės demokratijos gynimo politikos koncepcija.

4. PRAGMATINĖ DEMOKRATIJOS GYNIMO POLITIKA

4.1. Saugumo interesai ir parama demokratijai

Demokratinės valstybės viena su kita nekariauja. Ši tezė, kurią propaguoja demokratinės taikos teorijos šalininkai⁹⁷, tapo pripažįstama ir tarp

⁹⁷ Žr., pavyzdžiui, Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton ir Chichester: Princeton University Press, 1993.

Vakarų užsienio politikos formuotojų. Todėl nenuostabu, kad didžiosiose Vakarų valstybėse demokratizavimas įgijo nacionalinio saugumo intereso statusą. Vis dėlto empiriniai pavyzdžiai rodo, kad nuoseklumo vykdant demokratijos skleidimo ir gynimo politiką Vakarų šalyse trūksta.

Pavyzdžiui, pasitaiko, kad demokratinės valstybės, būdamos demokratiją remiančių tarptautinių organizacijų narės ar net idėjinės lyderės, elgiasi iš pirmo žvilgsnio nesuvokiamai. Tam tikrais atvejais jos nepadedą ginti demokratijos kitose valstybėse arba net sabotuoja tokias pastangas. Iliustruoti šį teiginį galima nevienareikšmiu JAV vaidmeniu, kurį užfiksavo J. Pevehouse'as, tyrinėdamas regioninių tarptautinių organizacijų įtaką demokratijos konsolidavimui konkrečiose valstybėse.⁹⁸ Šio autoriaus tyrime išskirtinis atvejis buvo Turkija, nes netgi narystė ar glaudūs santykiai su demokratinėmis tarptautinėmis organizacijomis nepadėjo Turkijai tapti konsoliduota demokratija. Bandydamas paaiškinti išimtį, J. Pevehouse'as atkreipė dėmesį į JAV veiksmus. Po 1960, 1971 ir 1980 m. Turkijoje įvykusių karinių perversmų amerikiečiai spausdavo Europos Bendriją, Europos Tarybą ir Šiaurės Atlanto sutarties organizaciją (NATO), kad šios nebaustų perversmo organizatorių. Taip JAV eliminuodavo demokratijos konsolidavimui palankią regioninių tarptautinių organizacijų įtaką. Pasak J. Pevehouse'o, pagrindinis tokių JAV veiksmų motyvas buvo nacionalinio saugumo interesai, t. y. baimė prarasti strategiškai svarbų sąjungininką.⁹⁹

Jeigu valstybės saugumo interesai gali iškreipti tarptautinių organizacijų vykdomą demokratijos gynimo politiką, tai pačios valstybės vykdoma demokratijos gynimo politika turėtų būti dar pažeidžiamesnė tokiems iškraipymams. Šią iš mokslinių tyrimų kylančią prielaidą patvirtina Vakarų užsienio politikos formuotojų vieši pasisakymai. Pavyzdžiui, buvęs aukštas JAV Valstybės departamento pareigūnas B. Lowenkronas rašė, kad „demokratijos skleidimas niekada nebus vienintelė užsienio politikos varomoji jėga“. Pasak jo, Valstybės departamente demokratizavimo tikslui tenka

⁹⁸ Jon C. Pevehouse, *Democracy from Above: Regional Organizations and Democratization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

⁹⁹ Ten pat, 138–145.

konkuruoti su daugybe kitų: kova su masinio naikinimo ginklų platinimu, kova su terorizmu, regioninių konfliktų slopinimu ir ekonominių santykių gerinimu.¹⁰⁰ Keliamos prielaidos pagrįstumą įrodo ir JAV užsienio politikos praktika. Nepaisant deklaruojamo intereso demokratijos plėtra visame pasaulyje, JAV kasmet skiria didžiules lėšas nedemokratinėms režimams remti. Buvo pastebėtas net toks paradoksalus faktas, kad 1996 m. JAV ekonominės pagalbos dalis, tekusi nedemokratinėms valstybėms, viršijo JAV paramą demokratinėms šalims.¹⁰¹

Ar visa tai reiškia, kad Vakarų politikai, savo kalbose akcentuojantys demokratijos skleidimo svarbą, tiesiog veidmainiauja? Nebūtinai, nes demokratijos skleidimas pasaulyje iš tiesų gali būti *ilgalaikis* užsienio politikos tikslas. Pavyzdžiui, esama autorių, kurie iš pažiūros prieštarigus JAV užsienio politikos formuotojų sprendimus mato kaip nuoseklios strategijos įgyvendinimą. J. Ikenberry tvirtina, kad nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos visos JAV vyriausybės vadovavosi Amerikos liberalia didžiąja strategija, kurios pamatinė prielaida – kad JAV saugumo ir materialiniai interesai geriausiai būtų užtikrinti, jei ir kitos pasaulio valstybės, ypač didžiosios, taptų demokratijomis.¹⁰² Tokias akademikų išvalgas, patvirtina ir oficiali JAV vyriausybės retorika, akcentuojanti, jog „demokratija yra tas nacionalinis interesas, kuris padeda užtikrinti visus kitus“.¹⁰³

¹⁰⁰ Barry F. Lowenkron, „Realism: Why Democracy Promotion Matters“. *American Foreign Policy Interests*, vol. 29, issue 3, 2007, 202.

¹⁰¹ 1996 m. 32 proc. JAV ekonominės pagalbos teko šalims, kurias organizacija „Freedom House“ laikė „nelaisvomis“, o 30 proc. – „laisvoms“ šalims (likę 38 proc. pagalbos atiteko „iš dalies laisvoms“ šalims); žr. Steven W. Hook, „Inconsistent U.S. Efforts to Promote Democracy Abroad“. Kn. Peter J. Schraeder (sud.), *Exporting Democracy: Rhetoric vs. Reality*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, Inc., 2002, 119.

¹⁰² G. John Ikenberry, „America's Liberal Grand Strategy: Democracy and National Security in the Post-War Era“. Kn. G. John Ikenberry (sud.), *American Foreign Policy: Theoretical Essays*. 4 leid. New York: Longman, 2002, 275.

¹⁰³ JAV Valstybės departamento interneto svetainėje rašoma: „Demokratiškai valdomos valstybės yra labiau linkusios užtikrinti taiką, atgrasinti agresiją, plėsti laisvąją rinką, skatinti ekonominę vystymąsi, ginti Amerikos piliečius, kovoti su tarptautiniu terorizmu ir nusikalstamumu, išvengti humanitarinių krizių ir pabėgėlių srauto, gerinti globalią aplinką ir saugoti žmonių sveikatą; žr. U.S. Department of State, „Democracy“, <<http://www.state.gov/g/drl/democ>> [žiūrėta 2010 05 15].

Tarkime, kad demokratinės valstybės *strategiškai* iš tiesų yra suinteresuotos demokratijos skleidimu ir gynimu. Vis dėlto *taktiniuose* užsienio politikos formuotojų sprendimuose tai atsispindi toli gražu ne visada. Kas trukdo, pavyzdžiui, JAV vyriausybei sutelkti dėmesį į prioritetinį tikslą – paramą demokratijai? Viena iš kliūčių yra JAV visuomenės ir elito nuotaikų nepastovumas. Eilinių amerikiečių domėjimasis užsienio politika ir parama aktyviam JAV įsitraukimui į tolimų regionų problemas niekada nebūna dideli. Be to, vykdydama aktyvią užsienio politiką, JAV vyriausybė negali išvengti nesėkmių, kurios savo ruožtu nedelsiant iššaukia visuomenės nepasitenkinimą. Į viešosios nuomonės pasikeitimus reaguoja ir JAV politikai, visų pirma Kongreso nariai. Pasinaudodami turima „piniginės galia“, jie gali stipriai apriboti JAV vyriausybės galimybes skleisti ir ginti demokratiją užsienyje.¹⁰⁴ Kita kliūtis, neleidžianti nuosekliai įgyvendinti demokratijos rėmimo strategijos, yra jau minėtieji konkuruojantys JAV užsienio politikos tikslai. Ilgalaikį užsienio valstybių demokratizavimo tikslą Amerika neretai aukoja dėl aktualiausių to laikotarpio uždavinių, tokių kaip ekonominės naudos siekimas arba regioninio saugumo užtikrinimas.¹⁰⁵

4.2. Idealistinė ir pragmatinė demokratijos gynimo politika

Daugumą situacijų, kai kyla prieštaravimas tarp demokratizavimo ir kitų užsienio politikos tikslų, galima apibūdinti kaip vieną iš dviejų tarpusavyje susijusių dilemų. Pirmoji dilema iškyla, kai pastangos demokratizuoti kurią nors valstybę gali ją destabilizuoti. Tokiu atveju demokratijos rėmėjai tenka rinktis tarp demokratiškesnio ir efektyvesnio valdymo.¹⁰⁶ Kalbant konkrečiai apie JAV demokratijos gynimo politiką, amerikiečiams gali kilti pagunda neprieštarauti vykdomosios valdžios galių išplėtimui nekonsoliduotoje

¹⁰⁴ Hook, 119–121.

¹⁰⁵ Ten pat, 121–124.

¹⁰⁶ Hans-Joachim Spanger ir Jonas Wolff, “Complementary Objectives, Conflicting Actions? Democracy Promotion as Risk Management”. Pranešimas metinėje Tarptautinės studijų asociacijos konferencijoje, Honolulu, 2005 m. kovo 5 d.

demokratijoje tikintis, kad stiprus prezidentas užtikrins efektyvą valdžios sprendimų įgyvendinimą, bet savo galiomis nepiktnaudžiaus. Vidinis stabilumas ir valdymo efektyvumas tam tikroje valstybėje gali būti svarbus JAV saugumo interesams, pavyzdžiui, siekiant, kad ta valstybė liberalizuotų savo ekonomiką, neprovokuotų konfliktų su kaimyninėmis šalimis arba netaptų prieglobsčiu tarptautiniams teroristams.

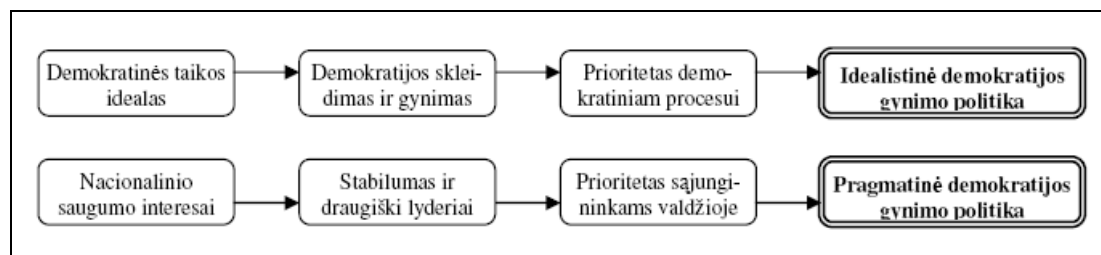
Antroji dilema iškyla, kai pastangos demokratizuoti kurią nors valstybę gali atvesti joje į valdžią nepageidaujamus lyderius. Tokiu atveju demokratijos rėmėjai tenka rinktis tarp demokratiškesnio, bet nedraugiško režimo ir mažiau demokratiško, bet draugiškai nusiteikusio režimo. Kalbant konkrečiai apie JAV, šios šalies vyriausybei gali kilti pagunda apskritai atsisakyti demokratijos gynimo politikos tose nekonsoliduotose demokratijose, kurių vadovai laikosi proamerikietiško užsienio politikos kurso. Tam tikros valstybės vadovų palankumas gali būti Amerikai labai naudingas, siekiant įvairių nacionalinio saugumo tikslų.

Demokratijos gynimo politika gali turėti labai skirtingus bruožus, atsižvelgiant į tai, kaip demokratijos rėmėja išsprendžia minėtas dilemas. Jeigu demokratijos rėmėja siekia ilgojo laikotarpio tikslų ir pirmenybę teikia pastangoms konsoliduoti demokratiją tam tikroje valstybėje, tai ji vykdys į procesą orientuotą demokratijos gynimo politiką. Jeigu demokratijos rėmėjai svarbesnis yra nekonsoliduotos demokratijos vidinis stabilumas, valdymo efektyvumas ar jos lyderių nuostatos, tai ji vykdys į rezultatą orientuotą demokratijos gynimo politiką. Skirtumus tarp šių dviejų demokratijos gynimo politikos rūšių yra išryškinęs V. Boudreau. Pasak jo, į procesą orientuota demokratijos rėmimo politika pasižymi tuo, kad yra remiamas visų pirma demokratinis procesas: piliečių dalyvavimas renkant lyderius ir išrinktų lyderių atskaitomybę garantuojančių institucijų kūrimas. Demokratinio proceso rezultatas, t. y. kokius lyderius išsirenka piliečiai, šiame požiūryje nėra svarbus.¹⁰⁷ Į rezultatą orientuota demokratijos rėmimo politika demokratiškai

¹⁰⁷ Vincent Boudreau, "Security and Democracy: Process and Outcome in a New Policy Context". *Democratization*, vol. 14, no. 2, April 2007, 314.

procesu laiko tik tokį, kuris atveda į valdžią tikrai demokratiškus lyderius. Šis požiūris pateisina išorės veikėjų kišimąsi į demokratinį procesą, kai jie padeda tam tikroms demokratinėms jėgoms ateiti į valdžią arba neleidžia stiprėti tariamiesiems demokratijos priešams.¹⁰⁸

2 paveikslas. Idealistinė ir pragmatinė demokratijos gynimo politika

Demokratijos gynimo politika, ribojama nacionalinio saugumo tikslų ir orientuota į rezultatą (konkrečius lyderius valdžioje), šiame darbe vadinama pragmatine. O demokratijos gynimo politika, orientuota išskirtinai į demokratizacijos tikslą, vadinama idealistine. 2 paveiksle pateikta schema apibendrina šio skyriaus teorines išvagas ir parodo, kaip nuo konkrečių užsienio politikos dilemų sprendimo priklauso demokratijos gynimo politikos pobūdis. Žinoma, ir idealistinė, ir pragmatinė demokratijos gynimo politika yra teoriškai sukonstruoti idealūs modeliai, todėl praktikoje grynų pavidalų neegzistuoja. Vis dėlto atliekant empirinį tyrimą galima nustatyti, arčiau kurio kraštutinumo yra stebima politika.

Ką duoda tyrimui pragmatinės demokratijos gynimo politikos koncepcija ir koks jos santykis su “dvejų svarstyklių” analitiniu modeliu? Iš principo ši koncepcija leidžia atsakyti į klausimą, kokiomis aplinkybėmis įmanomas neigiamas demokratijos gynimo politikos poveikis demokratijos konsolidavimui. Pragmatinės demokratijos gynimo politikos koncepcija paaiškina, kodėl ir kaip demokratiją remiančio išorės veikėjo veiksmuose atsiranda politinio šališkumo elementai. “Dvejų svarstyklių” modelis suponuoja gana mechaniskas išorės veikėjo pastangas koreguoti jėgų

¹⁰⁸ Ten pat, 314.

pusiausvyrą naujosios demokratijos vidaus politikoje. Kada reikia, ribojami politinės valdžios pasirinkimai. Kada reikia, remiama opozicija ir stiprinamos pilietinės visuomenės organizacijos. Visa tai daroma kryptingai, siekiant demokratijos konsolidavimo tikslo. Tačiau empirinė tikrovė sudėtingesnė už šį modelį. Be demokratijos konsolidavimo, išorės veikėjas *beveik visada* turi kitų tikslų. Nustatyti jų įtaką išorės veikėjo politikai naujojoje demokratijoje padeda būtent pragmatinės demokratijos gynimo politikos koncepcija. Ji leidžia paaiškinti paradoksalias situacijas, kai išorės veikėjo veiksmai daro neigiamą poveikį demokratijos konsolidavimui, t. y. trukdo jam pačiam nusverti atitinkamas “svarstyklės”.

Taigi kokias gaires galima nustatyti empiriniam tyrimui? Disertacijoje atliekamo tyrimo tikslas – ištirti, kaip JAV saugumo interesai veikė jų vykdytą demokratijos gynimo politiką posovietinėje erdvėje bei kokį poveikį tai darė demokratijos konsolidavimui Gruzijoje ir Ukrainoje. Tyrimo tikslas yra dvejopas, todėl jo siekiama atliekant du žingsnius. *Pirma*, kiekvieną JAV demokratijos gynimo politikos atvejį naujojoje posovietinėje demokratijoje reikia analizuoti pasitelkiant pragmatinės demokratijos gynimo politikos koncepciją ir tikrinti, ar JAV politika labiau orientuota į demokratinį procesą, ar į konkretų politinį rezultatą (ar ji artimesnė idealistinei, ar – pragmatinei). *Antra*, pritaikant “dvejų svarstyklių” modelį, reikia įvertinti, kokį poveikį – teigiamą, jokio ar neigiamą – naujųjų posovietinių demokratijų konsolidavimui darė JAV vykdoma demokratijos gynimo politika.

Kaip minėta darbo įvade, šioje disertacijoje atliekamas tyrimas išsiskiria tuo, kad apima ne tik dažniausiai analizuojamą diplomatinę paramos demokratijai lygmenį, bet ir kitų tyrėjų nepelnytai pamirštamą programinį lygmenį. Kitame poskyryje bus pristatyti abu lygmenys ir suformuluotos detalios hipotezės empiriniam tyrimui.

4.3. Du demokratijos gynimo lygmenys ir hipotezės detalizavimas

Demokratijos gynimo politiką vykdančio išorės veikėjo veiksmai gali būti skirstomi į diplomatinio lygmens veiksmus ir programinio lygmens veiksmus. Šie du lygmenys jau buvo trumpai paminėti pristatant „dvejų svarstyklių“ modelį.

Demokratijos gynimo politikos *diplomatinis lygmuo* apima išorės veikėjo spaudimą naujosios demokratijos politinei valdžiai, t. y. visus demokratinio sąlygiškumo principu paremtus išorės veikėjo veiksmus, tokius kaip vieša kritika, neviešas diplomatinis spaudimas (įtikinėjimas, perspėjimas, grasinimas) bei įvairių rūšių paramos mažinimas ar nutraukimas. Šis demokratijos gynimo politikos lygmuo disertacijoje vadinamas diplomatinium, nes kalba eina apie sąveiką tarp dviejų vyriausybių: valstybės donorės vyriausybės ir naujosios demokratijos vyriausybės. Pagrindinė tyrėjo užduotis yra įvertinti, kiek valstybė donorė savo politikoje vadovaujasi demokratinio sąlygiškumo principu ir kiek sėkmingai varžo naujosios demokratijos politinę valdžią (pirmosios „svarstyklės“).

Demokratijos gynimo politikos *programinis lygmuo* apima išorės veikėjo teikiamą paramą naujosios demokratijos politinei opozicijai ir pilietinei visuomenei, t. y. įvairias valstybės donorės finansuojamas ir politinį pliuralizmą skatinančias programas. Programinio lygmens politikoje pagrindiniai veikėjai nebėra vyriausybės. Iš valstybės donorės pusės pagrindiniai veikėjai yra paramos demokratijai programos administruojančios ir/arba įgyvendinančios vyriausybinės ir nevyriausybinės organizacijos (agentūros, fondai, institutai ir panašios). Kadangi jos analizuojamos kaip *valstybės vykdomos* demokratijos gynimo politikos dalis, šios organizacijos privalo turėti vieną svarbų požymį – priklausomybę nuo *valstybinio* finansavimo. Paramą demokratijai teikiančios nevyriausybinės organizacijos, kurių veiklą didžiaja dalimi finansuoja privatūs donoriai, nėra įtraukiamos į tyrimą. Iš naujosios demokratijos pusės pagrindiniai veikėjai yra donorų paramą gaunančios valstybės institucijos, politinės partijos, NVO ir kitos

organizacijos. Pagrindinė tyrėjo užduotis yra įvertinti, kiek valstybės donorės finansuojamos programos padeda įgalinti naujosios demokratijos opoziciją ir pilietinę visuomenę (antrosios „svarstyklės“).

Darbo įvade iškelta hipotezė teigia, kad išorės veikėjo (JAV) saugumo interesai iškreipė jo vykdytą demokratijos gynimo politiką taip, kad ši ne didino, bet mažino naujųjų demokratijų (Rusijos, Gruzijos, Ukrainos) konsolidavimo tikimybę. Atsižvelgiant į diplomatinio ir programinio demokratijos gynimo politikos lygmenų skirtį bei kitas teorines išvagas, dabar galima detalizuoti hipotezę, suskaidant ją į kelias smukesnes ir taip pritaikant empiriniam tyrimui. Visos detalesnės hipotezės yra neigtyvos, jos preziumuoja *iškreipiantį* išorės veikėjo saugumo interesų poveikį jo vykdomai demokratijos politikai ir *neigiamą* tos politikos poveikį naujųjų demokratijų konsolidavimui.

Kai kalbame apie demokratijos gynimo politiką diplomatiniam lygmenyje, turime analizuoti santykius tarp išorės veikėjo ir jo „koalicijos partnerių“ naujosios demokratijos valdžioje. Šie „koalicijos partneriai“ privalo pasižymėti dviem savybėmis: noru bendradarbiauti su išorės veikėju ir ištikimybe demokratinėms taisyklėms. Jei naujosios demokratijos vyriausybė nėra suinteresuota bendradarbiauti su išorės veikėju, pastarojo galimybės daryti įtaką vyriausybės sprendimams tampa labai ribotos. Jei naujosios demokratijos vyriausybė savo veiksmais sukelia abejonių dėl jos ištikimybės demokratinėms taisyklėms, išorės veikėjas nebeturėtų traktuoti tokios vyriausybės kaip savo „koalicijos partnerio“ siekiant demokratizavimo tikslo.

Vis dėlto tai, kas atrodo aišku abstrakčiuose svarstymuose, tampa gana painiu galvosūkiu empirinėje tikrovėje. Ypač tai pasakytina apie antrąją iš privalomų „koalicijos partnerio“ savybių – ištikimybę demokratinėms taisyklėms. Visų pirma reikia pabrėžti, kad išorės veikėją ir jo „koalicijos partnerį“ naujosios demokratijos valdžioje gali sieti ilgalaikio bendradarbiavimo patirtis. Pavyzdžiui, spalvotųjų revoliucijų atveju „rožinės“ ir „oranžinės“ politinės jėgos prieš tai buvo JAV „koalicijos partneriai“ atitinkamai Gruzijos ir Ukrainos opozicijoje ir pilietinėje visuomenėje, o po

revoliucijų tapo „koalicijos partneriais“ valdžioje. Per bendro darbo metus tarp paramos teikėjų ir gavėjų užsimezga ir dalykinių, ir asmeninių ryšių, todėl paramos teikėjas gali būti nelinkęs iškart reaguoti į ilgamečių „koalicijos partnerių“ daromus demokratinių taisyklių pažeidimus. Be to, toleruoti tokius pažeidimus išorės veikėją gali skatinti ir nacionalinio saugumo interesai: karinio, politinio ir ekonominio bendradarbiavimo perspektyvos su draugiška vyriausybe. Taigi gali susidaryti situacija, kai naujosios demokratijos vyriausybė pažeidinėja arba manipuliuoja demokratinėmis taisyklėmis, o išorės veikėjas, nekeldamas jokių dalygų dėl ištikimybės demokratijai, toliau remia savo „koalicijos partnerį“. Tokiu atveju naujosios demokratijos vyriausybė išlieka išorės veikėjo „partneriu“, bet jau siekiant ne demokratizavimo, o kitų užsienio politikos tikslų.

Pritaikant šias išvalgas diplomatiniam lygmeniui, galima įsivaizduoti situaciją, kai išorės veikėjo saugumo interesai iškreipia jo vykdomą demokratijos gynimo politiką ir naujosios demokratijos politinė valdžia nėra varžoma taikant demokratinio sąlygiškumo principą. Sąlygiškumo stoka dvišaliuose santykiuose lemia tai, kad išorės veikėjas neatgrasina naujosios demokratijos vyriausybės nuo nedemokratiškų veiksmų arba netiesiogiai netgi padrąšina tuos veiksmus tęsti. Apibendrinant galima suformuluoti tokia **1 hipotezę** diplomatinio lygmens tyrimui: *kai naujosios demokratijos valdžioje įsitvirtina išorės veikėjo „koalicijos partneriai“, išorės veikėjas teikia jiems besąlygišką politinę ir finansinę paramą, taip mažindamas naujosios demokratijos vyriausybės motyvaciją griežtai laikytis demokratinių taisyklių.*

Skirtingai nei daugumoje kitų studijų šia tema, disertacijoje nebus apsiribota vien šios hipotezės tikrinimu, t. y. demokratijos gynimo politikos diplomatinio lygmens tyrimu. Kiti autoriai jau anksčiau atkreipė dėmesį į nenuoseklią JAV politiką paramos demokratijai sektoriuose, susijusiuose su rinkimais, politinėmis partijomis, NVO ir žiniasklaida.¹⁰⁹ Šie duomenys perša prielaidą, kad nacionalinio saugumo interesai gali daryti įtaką ne tik išorės

¹⁰⁹ Žr. Thomas Carothers, *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1999.

veikėjo vyriausybės politikai, bet ir jo finansuojamoms paramos demokratijai programoms, kurias administruoja santykinai autonomiškos vyriausybės ir nevyriausybės organizacijos. Kas leidžia manyti, kad kintantys vyriausybės užsienio politikos prioritetai gali atsispindėti paramos demokratijai programose? Pagrindinis svirtas yra vadinamoji „piniginės galia“. Pavyzdžiui, JAV atveju paramos demokratijai biudžeto projektą sudaro prezidento vadovaujama administracija ir teikia jį tvirtinti parlamentui. Liūto dalį lėšų, numatytų demokratizavimo programoms, administruoja USAID ir JAV Valstybės departamentas (daugiausia per JAV ambasadas užsienyje). Šios valstybės institucijos ne tik paskirsto lėšas projektus įgyvendinančioms organizacijoms, bet ir kontroliuoja projektų eigą bei vertina jų rezultatus. Būtent tai leidžia manyti, kad JAV vyriausybės užsienio politikos prioritetai gali paveikti (taip pat ir iškreipti) JAV finansuojamas paramos demokratijai programas.

Tęsiant šio poskyrio teorinius svarstymus, galima teigti, kad išorės veikėjo remiamų politinių jėgų įsitvirtinimas naujosios demokratijos valdžioje gali sujaukti demokratijos gynimo politikos prioritetus. Jeigu išorės veikėjas ima tapatinti demokratinę pažangą su savo „koalicijos partnerių“ dominuojamos vyriausybės stabilumu, tai gali iškreipti jo vykdomą demokratijos gynimo politiką. Iškraipymų gali atsirasti ir tuomet, jei išorės veikėjas pirmenybę ima teikti ne demokratizavimui, o nacionalinio saugumo interesams, kurių patenkinimas siejamas su konkrečia naujosios demokratijos vyriausybe. Tokiu atveju opozicijos ir pilietinės visuomenės įgalinimas tampa antraeiliu uždaviniu arba apskritai dingsta iš išorės veikėjo darbotvarkės. Išorės veikėjas ima toleruoti asimetrišką žaidimo lauką. Paramos demokratijai programos tampa politiškai šališkos, stiprina išskirtinai valdžioje esančios politinės jėgos pozicijas ir taip kliudo naujosios demokratijos konsolidavimui. Pritaikant bendrą hipotezę programinio lygmens tyrimui, ji šiame darbe suskaidoma į keletą siauresnių, apimančių tam tikrus paramos demokratijai sektorius.

Kokius paramos demokratijai sektorius ir kokias JAV finansuotas programas reikėtų įtraukti į empirinį tyrimą? Vienas žymiausių paramos demokratijai tyrinėtojų T. Carothersas, turintis ir praktinio darbo JAV Valstybės departamente ir USAID patirties, yra pastebėjęs, kad JAV visame pasaulyje taiko tą patį demokratizavimo programų rinkinį. Į jį patenka „parama rinkimų procesui per kiekviena nacionalinius rinkimus [...]; parama pagrindinėms politinėms partijoms; parlamento stiprinimo programa, darbas su teismų reforma, šioji tokia parama policijai ir pastangos pagerinti santykius tarp civilių ir kariškių; bandymai sustiprinti vietos savivaldą; lėšos ir mokymai įvairioms NVO; kursai žurnalistams; ir parama nepriklausomoms profesinėms sąjungoms“.¹¹⁰ Tipišką JAV paramos demokratijai programų sąrašas pateikiamas *1 lentelėje*. Paryškintu šriftu lentelėje išskirtos tos paramos rūšys, kurios yra susijusios su pagrindinių vidaus veikėjų (vyriausybės, opozicijos ir pilietinės visuomenės) vaidmenimis ir gali būti paveiktos su donoro saugumo interesais susijusių iškraipymų. Taigi turime šešis paramos demokratijai sektorius, pagal kuriuos galima formuluoti detalias hipotezes programinio lygmens tyrimui.

Išorės veikėjas paprastai teikia paramą rinkimų procesui siekdamas užtikrinti, kad demokratizuojamoje šalyje vyktų laisvi ir sąžiningi rinkimai. Tokia parama apima techninę pagalbą rinkimus organizuojančioms valstybės institucijoms, taip pat finansinę ir metodinę paramą organizacijoms, vykdančioms rinkimų stebėjimą, lygiagretų balsų skaičiavimą ir balsavusiųjų apklausas. Šio tipo paramos programos gali būti paveiktos valstybės donorės politinių motyvų. Pavyzdžiui, anot T. Carotherso, kartais JAV vyriausybė finansuoja rinkimų stebėjimą siekdama įtikinti kitus sprendimų priėmėjus, kad jai paranki užsienio valstybės valdžia sėkmingai demokratizuojasi.¹¹¹ Kitaip tariant, tam tikromis aplinkybėmis JAV vyriausybė gali būti suinteresuota ne įvertinti, bet tiesiog patvirtinti rinkimų demokratiškumą. Tokie išorės veikėjo veiksmai tikrai neprisidėtų prie žaidimo lauko išlyginimo ir opozicijos

¹¹⁰ Carothers, *Aiding Democracy*, 85.

¹¹¹ Ten pat, 132.

įgalinimo. Tad programinio lygmens tyrimui galima formuluoti tokią **2 hipotezę**: savo „koalicijos partnerių“ išlaikymu valdžioje suinteresuotas išorės veikėjas ignoruoja rinkimų proceso pažeidimus naujojoje demokratijoje.

1 lentelė. Įprastinis JAV paramos demokratijai programų paketas

Sektorius	Donoro tikslas	Paramos rūšis
Rinkimų procesas	Laisvi ir sąžiningi rinkimai	<i>Parama rinkimų procesui</i>
	Stiprios nacionalinės politinės partijos	<i>Politinių partijų stiprinimas</i>
Valstybės institucijos	Demokratinė konstitucija	<i>Parama rašant konstituciją</i>
	Nepriklausomi, veiksmingi teismai ir kitos teisėsaugos institucijos	Parama užtikrinant teisės viršenybę
	Kompetentingas, reprezentatyvus parlamentas	<i>Parlamento stiprinimas</i>
	Įsiklausanti vietos valdžia	Vietos savivaldos vystymas
	Prodemokratiška kariuomenė	Parama reglamentuojant civilių ir kariškių santykius
Pilietinė visuomenė	Aktyvios NVO	<i>NVO stiprinimas</i>
	Politiškai išprusę piliečiai	Piliečių švietimas
	Stipri ir nepriklausoma žiniasklaida	<i>Žiniasklaidos stiprinimas</i>
	Stiprios ir nepriklausomos profesinės sąjungos	Profesinių sąjungų stiprinimas

Šaltinis: Carothers, *Aiding Democracy*, 88.

Paramą politinėms partijoms išorės veikėjas paprastai teikia siekdamas, kad kiekviena iš partijų atstovautų savo rinkėjų interesams, o visos kartu jos sudarytų demokratizuojamoje šalyje konkurencingą partinę sistemą. Partijų stiprinimo programos apima daugiausia mokymus, kaip sukurti demokratišką partinę struktūrą, kaip bendrauti su rinkėjais ir kaip vykdyti rinkimų kampaniją. Šio tipo programas irgi gali paveikti valstybės donorės politiniai motyvai. Kaip pastebėjo T. Carothersas, JAV donoriai linkę diskriminuoti ideologiškai nepriimtinas partijas. Be to, jie linkę stiprinti opozicines partijas

tik tose šalyse, kuriose valdantieji yra neparankūs JAV vyriausybei.¹¹² Pritaikant šias išvalgas naujųjų demokratijų kontekstui, galima suformuluoti **3 hipotezę**: *paramą naujosios demokratijos politinėms partijoms išorės veikėjas teikia selektyviai, taip suteikdamas konkurencinį pranašumą savo „koalicijos partneriams“.*

Naujos konstitucijos rengimas arba galiojančios konstitucijos taisymas yra vienas iš svarbiausių politinio elito uždavinių demokratinį proveržį patyrusiose šalyse. Svarstant būsimos konstitucijos nuostatas, didžiausią įtaką daro vidiniai veiksniai. Konstitucijos turinys paprastai atspindi vidaus politinių jėgų balansą, o išorės veikėjų vaidmuo būna labai ribotas. Vis dėlto konsultavimas konstitucinės teisės klausimais yra laikomas reikšminga JAV paramos demokratijai rūšimi. Pasak T. Carotherso, amerikiečiams labai patraukli atrodo idėja, kad vienintelis teisės eksperto vizitas gali pakoreguoti naujojoje demokratijoje rengiamą konstitucijos projektą ir taip pakreipti tos šalies politiką JAV pageidaujama kryptimi.¹¹³ Jei priimame bendrą prielaidą apie galimus paramos demokratijai programų iškraipymus, pagalba rašant konstituciją neturėtų būti išimtimi. Kaip jau ne kartą minėta, išorės veikėjas gali būti labiau suinteresuotas konkrečios politinės jėgos stiprinimu negu demokratijos konsolidavimu bendrai. Todėl galima kelti tokią **4 hipotezę**: *teikdamas rekomendacijas dėl naujos konstitucijos nuostatų, išorės veikėjas siūlo ne tokią konstituciją, kuri geriausiai atitiktų tos šalies sąlygas, o tokią, kuri padidintų išorės veikėjo „koalicijos partnerių“ galias.*

JAV veikiantis demokratijos modelis yra neišsivaizduojamas be stipraus ir aktyvaus Kongreso. Todėl parlamento stiprinimas tapo viena iš svarbiausių JAV užsienyje vykdomų paramos demokratijai programų. Šios rūšies programoms irgi gali būti būdingas politinis šališkumas. T. Carotherso teigimu, naujosiose demokratijose net ir prodemokratiški lyderiai gali būti įsitikinę, kad vykdomosios valdžios dominavimas pateisinamas siekiant įgyvendinti

¹¹² Ten pat, 144–147.

¹¹³ Ten pat, 160.

reformas greitai, o stiprus parlamentas būtinas reformas tik stabdytų.¹¹⁴ Tokie naujosios demokratijos vyriausybės samprotavimai gali įtikinti išorės veikėją, ypač jei išrinktame parlamente daugumą sudaro vyriausybei oponuojančios politinės jėgos. Tad šios rūšies paramos tyrimui galima formuluoti tokią **5 hipotezę**: *išorės veikėjas nesiekia stiprinti naujosios demokratijos parlamento, jei šiame dominuojančios politinės jėgos konfrontuoja su vykdomojoje valdžioje įsitvirtinusiomis išorės veikėjo „koalicijos partneriais“.*

Parama NVO kūrimuisi ir jų vykdomiems projektams, dažnai vadinama tiesiog parama pilietinei visuomenei, per pastaruosius porą dešimtmečių tapo viena svarbiausių JAV paramos demokratijai programų. Šios programos matomumas labai išaugo per Rytų Europoje vykusias spalvotąsias revoliucijas, nes amerikiečių remiamos NVO buvo svarbios autokratinis režimus nuvertusios opozicijos sąjungininkės. Tačiau laikotarpiu po demokratinio proveržio išorės veikėjo požiūris į NVO stiprinimą gali kardinaliai pasikeisti. Pasak T. Carotherso, užsienio donoriai dažnai prisideda prie NVO veiklos dirbtinio politizavimo ar depolitizavimo. Tose šalyse, kuriose įsitvirtinęs nedemokratinis režimas arba kurių vyriausybė nepatinka Vašingtonui, JAV parama NVO projektams teikiama tikintis, kad NVO atliks opozicijos funkciją. Besidemokratizuojančiose šalyse, atvirkščiai, JAV donoriai pabrėžia NVO veiklos politinį nešališkumą.¹¹⁵ Jei išorės veikėjas politiškai remia naujosios demokratijos vyriausybę, NVO depolitizavimas gali būti tik pretekstas, kuriuo išorės veikėjas prisidengia norėdamas „išlaisvinti“ jam parankią vyriausybę nuo pilietinės visuomenės kontrolės. Tokį scenarijų galima formuluoti kaip **6 hipotezę**: *po demokratinio proveržio išorės veikėjas linkęs mažinti paramą naujosios demokratijos pilietinei visuomenei ir nutraukti finansavimą valdžios stebėjimo ir kontrolės projektams, kuriuos vykdo naujosios demokratijos nevyriausybinių organizacijų.*

Dar viena paramos demokratijai rūšis yra nepriklausomos žiniasklaidos – televizijos, radijo stočių, laikraščių ir žurnalų – stiprinimas. Kaip ir paramos

¹¹⁴ Ten pat, 183.

¹¹⁵ Ten pat, 221.

NVO atveju, žiniasklaidos stiprinimas politologų dėmesio centre atsidūrė per Rytų Europoje vykusias spalvotąsias revoliucijas, nes amerikiečių finansuojamos žiniasklaidos priemonės suvaidino svarbų vaidmenį mobilizuojant autokratiniais režimais nepatenkintas visuomenes. Kalbant apie šią paramos rūšį, hipotezė apie neigiamą išorės veikėjo poveikį gali būti formuluojama pagal tą pačią logiką kaip ir paramos NVO atveju. Prieš demokratinį proveržį išorės veikėjas gali remti nevalstybines žiniasklaidos priemones kaip vieną iš politinės opozicijos elementų. Po demokratinio proveržio valdžiai oponuojanti žiniasklaida tampa nebereikalinga, jeigu nauja vyriausybė ir jos politika atitinka išorės veikėjo nacionalinio saugumo interesus. Todėl užsienio donorai gali stipriai sumažinti arba nutraukti šios rūšies projektų finansavimą. Trumpai **7 hipotezę** galima formuluoti taip: *po demokratinio proveržio išorės veikėjas linkęs stabdyti nepriklausomos žiniasklaidos stiprinimo programas, nes vieša kritika gali susilpninti naujojoje demokratijoje į valdžią atėjusius išorės veikėjo „koalicijos partnerius“.*

5. JAV DEMOKRATIJOS GYNIMO POLITIKA RUSIJOJE (1991–1996 M.)

Disertacijoje didžiausias dėmesys skiriamas demokratijos raidai Gruzijoje ir Ukrainoje po šiose šalyse įvykusių spalvotųjų revoliucijų. Tačiau empirinė darbo dalis pradedama chronologiškai labiau nutolusio Rusijos atvejo studija, apimančia pirmąją Rusijos prezidento B. Jelcino kadenciją (1991–1996 metus). To meto Rusija pakankamai panaši į 2003–2008 m. Gruziją ir 2004–2009 m. Ukrainą: ką tik patyrusi demokratinį proveržį, išsiskirianti demokratiškumu iš kitų regiono valstybių¹¹⁶ ir valdoma populiaraus provakarietiško lyderio.

¹¹⁶ Pagal organizacijos „Freedom House“ reitingą 1991–1996 m. Rusija (kartu su Ukraina) buvo laikoma laisviausia posovietine valstybe, neskaitant Baltijos šalių. 2004–2009 m. laisviausiomis valstybėmis (kartu su Moldova) buvo laikomos Ukraina ir Gruzija; žr. „Laisvės pasaulyje“ reitingą svetainėje <http://www.freedomhouse.org>.

Rusijos atvejo tyrimas visų pirma reikšmingas siekiant mokslinio darbo tęstinumo. JAV pastangos demokratizuoti po Sovietų Sąjungos žlugimo nusilpusią Rusiją sulaukė itin didelio tyrėjų dėmesio. Šia tema buvo parašyta ne viena knyga, be to, ir patys to meto pagrindiniai veikėjai (pvz., kai kurie aukšti B. Clintono administracijos pareigūnai) savo memuaruose pateikė vertingos informacijos apie JAV vykdytą demokratijos gynimo politiką Rusijoje. Imtis Gruzijos ir Ukrainos atvejų tyrimo, ignoruojant B. Jelcino Rusijos atvejį tyrusių politologų įdirbį, reikštų nusižengimą mokslinio darbo tęstinumo principui.

Be to, B. Jelcino Rusijos atvejis yra ne tik geriausiai ištirtas JAV demokratijos gynimo politikos atvejis posovietinėje erdvėje, bet ir žinomas kaip nesėkmingos, netgi ydingos JAV politikos pavyzdys. XX a. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje, Rusijoje vis labiau ryškėjant autoritarinėms tendencijoms, JAV politikų ir politologų bendruomenėje kilo audringa diskusija, kurią galima apibūdinti klausimu „kas prarado Rusiją?“¹¹⁷ B. Clintono administracija buvo kaltinama, kad per daug nuolaidžiavo Rusijos vyriausybei, tapatino demokratiją su prezidento B. Jelcino asmeniu ir galiausiai sukompromitavo visą vakarietiškos demokratijos idėją Rusijos visuomenės akyse. Kadangi disertacijoje keliamos neigiamos hipotezės dėl išorės veikėjo įtakos demokratijos konsolidavimui, pirmiausia jas būtina patikrinti studijuojant Rusijos atvejį. Tik įsitikinus, kad hipotezės yra suderinamos su B. Jelcino Rusijos atvejį tyrusių mokslininkų atradimais, galima tikėtis universalios šių hipotezių galiojimo bent jau posovietinėje erdvėje.

5.1. JAV saugumo interesai ir Rusija

Sovietų Sąjunga buvo priklausčiusi JAV užsienio politikos formuotojų dėmesį beveik pusę amžiaus. Šaltojo karo pabaiga šia prasme didelių pokyčių neatnešė – Sovietų Sąjungas teises ir pareigas perėmusi Rusija išliko JAV

¹¹⁷ Kim R. Holmes, Caspar Weinberger, James Woolsey ir Ariel Cohen, “Who Lost Russia?” *Heritage Foundation Lectures*, no. 629, January 1999, <<http://www.heritage.org/research/lecture/who-lost-russia>> [žiūrėta 2011 11 28].

užsienio politikos prioritetu. Tuo labiau, kad amerikiečiams teko spręsti neatidėliotinus saugumo klausimus. Visų pirma JAV siekė, kad branduoliniai ginklai būtų perkelti iš Ukrainos, Baltarusijos ir Kazachstano atgal į Rusiją, o rusų kariuomenė būtų išvesta iš Rytų Europos. Taip pat JAV rūpėjo, kad Rusija mažintų iš Sovietų Sąjungos paveldėtą branduolinį arsenalą ir užtikrintų branduolinių medžiagų neplatšinimą. Partnerystė su Rusija buvo reikalinga ir tam, kad JAV galėtų sušvelninti Rusijos reakciją į būsimą NATO plėtrą ir užsitikrintų Maskvos paramą sprendžiant konfliktus Jugoslavijoje ir Vidurio Rytuose. Galiausiai JAV buvo suinteresuotos Rusijos virtimu rinkos ekonomika, nes JAV gamintojai vylėsi pasipelninti iš 148 mln. naujų vartotojų.¹¹⁸

Tuometinis Rusijos prezidentas B. Jelcinas buvo tas politikas, kuris žadėjo bendradarbiauti su Amerika visais jai rūpimais saugumo klausimais. 1992 m. birželį atvykęs su vizitu į Vašingtoną B. Jelcinas sulaukė itin šilto priėmimo. Savo ruožtu, sakydamas kalbą bendrame abiejų JAV Kongreso rūmų posėdyje, Rusijos prezidentas negailėdamas dalijo „meduolius“: jis pasmerkė konfrontacinę Sovietų Sąjungos politiką (intervenciją į Afganistaną, paramą Kubos komunistams) ir pažadėjo atšaukti grėsmingiausių Rusijos branduolinių raketų parengties režimą.¹¹⁹

George'o Busho vyresniojo administracija neskubėjo patikėti B. Jelcino geranoriškumu ir gebėjimu tesėti pažadus. Bet pamažu jis imtas vertinti kaip vienintelis perspektyvus JAV partneris siekiant reformuoti ir vesternizuoti pokomunistinę Rusiją. Tuometinis JAV ambasadorius Rusijoje Robertas Straussas raportavo Vašingtonui, kad Rusijoje nėra „geresnės alternatyvos“ už B. Jelciną.¹²⁰ Pats B. Jelcinas irgi stengėsi pristatyti save kaip vienintelę alternatyvą. 1992 m. birželį, per susitikimą su G. Bushu, jis perspėjo JAV

¹¹⁸ Lee Marsden, *Lessons from Russia: Clinton and US Democracy Promotion*. Aldershot and Burlington: Ashgate, 2005, 47–48.

¹¹⁹ Speaker's Advisory Group on Russia, *Russia's Road to Corruption: How the Clinton Administration Exported Government Instead of Free Enterprise and Failed the Russian People*. The United States House of Representatives, September 2000, 34.

¹²⁰ James M. Goldgeier ir Michael McFaul, *Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia after the Cold War*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2003, 53.

pareigūnus, kad visi kiti potencialūs Rusijos lyderiai būtų pavojingi JAV nacionaliniam saugumui.¹²¹

Kitas JAV prezidentas B. Clintonas pradėjo bendrauti su B. Jelcinu dar iki tapdamas valstybės vadovu ir liko sužavėtas Rusijos prezidento asmenybe. Todėl, kai 1993 m. pradžioje B. Clintonas perėmė iš G. Busho prezidento postą, parama prezidentui B. Jelcinui tapo pagrindiniu B. Clintono administracijos vykdytos Rusijos politikos aspektu.¹²² Taigi galima daryti išvadą, kad JAV saugumo interesai Rusijoje ir jų susiejimas su prezidento B. Jelcino valdymu sudarė prielaidas JAV demokratijos gynimo politikos šališkumui.

5.2. Sąlygiškumo principas dvišaliuose santykiuose

Ankstesniame poskyryje inėta, kad B. Clintono administracija siejo dideles viltis su B. Jelcino įsitvirtinimu valdžioje. Įvairių reakcingų politinių jėgų kontekste, B. Jelcinas amerikiečiams atrodė natūralus „koalicijos partneris“ siekiant reformuoti ir vesternizuoti Rusiją. Vadovaujantis 1 hipoteze, šiame darbo poskyryje keliamas klausimas, ar JAV vyriausybė sugebėjo veiksmingai varžyti prezidentą B. Jelciną ir vykdomąją valdžią, taikydama dvišaliuose santykiuose demokratinio sąlygiškumo principą.

Turbūt nė vienas politologas nesuimtų įrodinėti, kad išorės veikėjų diplomatinis spaudimas galėjo lemti demokratijos raidą Rusijoje, nes ši valstybė yra didžiulė ir dėl to palyginti atspari išorės įtakoms. Bet diplomatinio spaudimo negalima laikyti ir visiškai bereikšmiu, nes politinio režimo tarptautinis legitimavimas arba delegitimavimas dažnai daro įtaką vidaus veikėjų pasirinkimams. Todėl galima tvirtinti, kad potencialiai JAV turėjo tam tikrą svertą paveikti reformas Rusijoje. Vis dėlto, kaip rodo kitų autorių atlikti tyrimai, B. Clintono administracija nesugebėjo išnaudoti turimų svertų. Pagrindinė kliūtis veiksmingam sąlygiškumui buvo tuometinio JAV prezidento

¹²¹ Ten pat, 54.

¹²² Marsden, 50.

B. Clintono (ir daugumos jo patarėjų) įsitikinimas, kad „prezidentas Jelcinas yra visų geriausias demokratijos, pažangos ir stabilumo garantas“.¹²³ Besąlygiška B. Clintono parama visiems B. Jelcino veiksams iškreipė ir sukompromitavo JAV demokratijos gynimo pastangas Rusijoje.

Apie B. Clintono simpatiją B. Jelcinui yra prirašyta labai daug. Šiame darbe pakaks paminėti tik keletą pavyzdžių, kai nedemokratiški, net antikonstituciniai Rusijos lyderio veiksmai nesulaukė JAV kritikos. Žinoma, pats ryškiausias pavyzdys buvo 1993 m. spalį Rusijoje įvykęs „mažasis pilietinis karas“. Negalėdamas susitarti su Liaudies deputatų taryba (LDT) dėl konstitucijos projekto, prezidentas B. Jelcinas priėmė dekretą, kuriuo paleido parlamentą. Rusijos Konstitucinis teismas pripažino šį dekretą antikonstituciniu, o LDT savo ruožtu paskyrė naują prezidentą ir vyriausybę. Netrukus politinė krizė peraugo į ginkluotą susirėmimą Maskvoje. Pasitelkęs kariuomenę, B. Jelcinas išvaikė parlamentą. Jis taip pat atleido viceprezidentą, Konstitucinio teismo teisėjus ir įvedė nepaprastąją padėtį. B. Clintono administracija viso konflikto metu nedvejodama rėmė B. Jelciną. Kaip vėliau paaiškino tuometinis JAV valstybės sekretorius Warrenas Christopheris, jie rėmė B. Jelciną, nes Rusijos „parlamentas ir konstitucija tebuvo komunistinės praeities liekanos, stabdžiusios demokratines reformas“.¹²⁴

Sąlygiškumo principo apraiškų galima buvo išvelgti B. Clintono žodžiuose, kuriuos jis pasakė kitą dieną po Maskvoje įvykusio parlamento pastato šturmo. JAV prezidentas tuomet pareiškė, kad B. Jelcino elgesys išliks priimtinas tol, kol jis sieks priimti naują konstituciją, surengti demokratiškus parlamento ir prezidento rinkimus.¹²⁵ Ši iliuzija netrukus išsisklaidė, nes po 1993 m. gruodį įvykusio referendumo dėl konstitucijos ir parlamento rinkimų B. Jelcinas „pamiršo“ savo pažadą surengti prezidento rinkimus, bet jo santykiai su B. Clintono administracija dėl to nė kiek nenukentėjo.

¹²³ Dimitri Simes, „The Return of Russian History“. *Foreign Affairs*, vol. 73, no. 1, January/February 1994, 72.

¹²⁴ Marsden, 82.

¹²⁵ Goldgeier ir McFaul, 129.

Paskelbti kai kurių B. Clintono administracijos narių memuarai atskleidė, kad tam tikras spaudimas B. Jelcinui dėl demokratinių procedūrų visgi buvo daromas. 1996 m. pradžioje, pasigirdus kalboms apie tai, jog B. Jelcinas gali nukelti prezidento rinkimus, JAV prezidentas asmeniškai įtikinėjo jį to nedaryti ir reiškė „griežtą nepritarimą“ konstitucijos pažeidimui.¹²⁶ Tačiau vargu ar šis spaudimas būtų virtęs viešu pasmerkimu ar kokiomis nors sankcijomis, jei B. Jelcinas iš tiesų būtų atšaukęs 1996 m. prezidento rinkimus. Tarp kandidatų į prezidentus tuo metu populiariausias buvo Rusijos Komunistų partijos lyderis Genadijus Ziuganovas. Šio politiko pergalė prezidento rinkimuose JAV vyriausybei būtų buvusi dar blogesnis scenarijus nei B. Jelcino sprendimas nukelti rinkimus. Todėl B. Clintono administracijoje buvo nuspręsta, kad tuo atveju, jei B. Jelcinas nukeltų rinkimus, JAV nedarys jokių viešų pareiškimų grasindamos sankcijomis.¹²⁷

Besąlygiška B. Clintono administracijos parama Rusijos prezidentui ir tikėjimas, kad B. Jelcinas yra „Rusijos demokratijos tėvas“¹²⁸, ne tik neleido Vašingtonui taikyti sąlygiškumo principo diplomatiniuose santykiuose su Maskva, bet ir apribojo JAV kontaktus su Rusijos politiniu elitu. JAV vyriausybės akyse tikrieji demokratai buvo tik tos Rusijos politinės jėgos, kurios rėmė prezidentą B. Jelciną. Kaip vėliau pripažino tuometinis JAV ambasados Rusijoje pareigūnas Wayne'as Merry, „mes nenorėjome pripažinti jokių demokratinių jėgų, nelojalių Krekliui“.¹²⁹ Visa JAV ekonominė parama praktiškai buvo skiriama vieninteliam Rusijos politinio elito klanui – vadinamiesiems Sankt Peterburgo „reformatoriams“. Antropologė J. Wedel lygina šį klaną su „komunistinio tipo grupuote, kuri siekia pelno ir juo dalinasi“. Jos įsitikinimu, susisaisčiusi su Sankt Peterburgo „reformatoriais“, JAV vyriausybė pakenkė savo pačios deklaruojamiems tikslams, nes

¹²⁶ Ten pat, 153.

¹²⁷ Ten pat, 153.

¹²⁸ B. Clintono žodžiai, cituojami iš Marsden, 65.

¹²⁹ Wayne Merry, „Russian Aspirations Meet American Ambitions“. *Problems of Post-Communism*, vol. 48, no. 3, May/June 2001, 16.

nesąmoningai pakurstė skeptiškas Rusijos gyventojų nuotaikas kapitalizmo, reformų, privatizavimo ir Vakarų atžvilgiu.¹³⁰

Taigi B. Jelcino Rusijos atveju 1 hipotezė pasitvirtino. Remiantis kitų autorių atliktais tyrimais, galima daryti išvadą, kad B. Clintono administracija teikė besąlygišką politinę ir finansinę paramą Rusijos prezidentui B. Jelcinui, kurį laikė demokratijos garantu šalyje. Dar daugiau, B. Clintono administracija nesisistengė diversifikuoti paramos gavėjų ir įtraukti į demokratinį politinį procesą kitų Rusijos vidaus veikėjų. Ideologiškai ir geopolitiškai nepriimtinos politinės alternatyvos egzistavimas (reakcingoji Komunistų partija) tik dar labiau sustiprino besąlygišką JAV paramą B. Jelcinui ir jo komandai.

5.3. Parama rinkimų procesui

Viena iš svarbiausių JAV demokratijos rėmimo krypčių – parama demokratiniam rinkimų procesui, siekiant, kad rinkimai naujojoje demokratijoje būtų laisvi ir sąžiningi. Rusija šiuo atžvilgiu nebuvo išimtis. Pradedant 1995 m. parlamento rinkimais, Vašingtone įsteigtas Tarptautinis rinkimų sistemų fondas (angl. *International Foundation for Electoral Systems*; IFES) bendradarbiavo su Rusijos Centrine rinkimų komisija (CRK), teikė jai konsultacijas ir techninę pagalbą. Tačiau buvo ir kita JAV paramos rinkimų procesui pusė – tai politiškai motyvuoti B. Clintono administracijos veiksmai, siekiant Rusijos prezidentui B. Jelcinui palankių rinkimų rezultatų.

Kaip pirmąjį JAV įsikišimą į rinkimų procesą tyrėjai nurodo 1993 m. balandį Rusijoje vykusį referendumą. Tai iš esmės buvo rinkėjų balsavimas dėl pasitikėjimo prezidentu ir jo vykdoma politika.¹³¹ Referendumo tikslas buvo išspręsti įsisenėjusį politinį konfliktą tarp B. Jelcino ir Liaudies deputatų

¹³⁰ Janine R. Wedel, "U.S. Assistance for Market Reforms: Foreign Aid Failures in Russia and the Former Soviet Bloc". *Cato Policy Analysis*, no. 338, March 1999, 11, <<http://www.cato.org/pubs/pas/pa338.pdf>> [žiūrėta 2010 03 19].

¹³¹ Per 1993 m. referendumą rinkėjams buvo užduoti keturi klausimai: 1) Ar pasitikite Rusijos prezidentu B. Jelcinu? 2) Ar pritariate Rusijos prezidento ir Vyriausybės nuo 1992 m. vykdytai socioekonominiai politikai? 3) Ar turėtų būti surengti priešlaikiniai prezidento rinkimai? 4) Ar turėtų būti surengti priešlaikiniai parlamento rinkimai?

tarybos, nustatant, kuri institucija turi didesnę rinkėjų pasitikėjimą. Būdama suinteresuota B. Jelcino pergale, JAV vyriausybė padėjo jam vykdyti agitacinę kampaniją. USAID neformaliai davė leidimą JAV reklamos agentūrai „Sawyer Miller“, tuo metu dirbusiai su Rusijos Valstybės turto komitetu, įsitraukti į B. Jelcino kampaniją ir sukurti jam televizijos reklamą.¹³²

Į 1993 m. gruodį vykusį referendumą dėl naujos Rusijos konstitucijos JAV vyriausybė tiesiogiai nesikišo. Bet ji vėl netiesiogiai parėmė prezidentą B. Jelciną, kai ignoravo kilusią diskusiją dėl referendumo rezultatų legitimumo. Rusijos Konstitucinis teismas anksčiau buvo išaiškinęs, kad bet kokioms konstitucinėms pataisoms priimti būtinas daugiau nei 50 proc. visų šalies rinkėjų pritarimas. Pagal oficialius 1993 m. gruodžio referendumo rezultatus už naująją konstituciją balsavo 58 proc. referendume dalyvavusių rinkėjų, bet tai sudarė tik 30 proc. visų Rusijos rinkėjų. Vis dėlto B. Clintono administracija klausimo dėl B. Jelcinui palankių referendumo rezultatų nekėlė.¹³³

Nevienareikšmiškai vertinamas ir JAV vyriausybės vaidmuo per 1995 m. Rusijos parlamento rinkimus. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad JAV vyriausybė faktiškai sužlugdė Rusijoje dirbusių JAV nevyriausybinių organizacijų planus dėl parlamento rinkimų stebėjimo. Artėjant 1995 m. rinkimams, JAV Demokratų partijai artimas Nacionalinis demokratų institutas (angl. *National Democratic Institute*; NDI) ketino organizuoti Rusijos politinių partijų aktyvistams mokymus, kurių metu planavo supažindinti su lygiagretaus balsų skaičiavimo metodais. Tačiau tam pasipriešino USAID Rusijos skyrius ir IFES. USAID darbuotojus nesikišti į rinkimų stebėjimą ragino JAV ambasada Rusijoje, o IFES tokį spaudimą jautė ir iš jį finansuojančios USAID ir iš Rusijos CRK.¹³⁴ Iš pateiktų faktų galima daryti išvadą, kad prieš nepriklausomą rinkimų stebėjimą, kurį būtų vykdžiusios Rusijos politinės partijos ir NVO, buvo nusiteikusios tiek Rusijos, tiek JAV vyriausybės.

¹³² Goldgeier ir McFaul, 125.

¹³³ Marsden, 83.

¹³⁴ Sarah E. Mendelson, „Democracy Assistance and Political Transition in Russia“. *International Security*, vol. 25, no. 4, spring 2001, 86.

Kremlius greičiausiai norėjo pašalinti bet kokias kliūtis naujai įkurtos valdžios partijos „Mūsų namai – Rusija“¹³⁵ pergalei. Panašu, kad šiuo klausimu B. Jelcinas ir jo aplinka turėjo stiprų B. Clintono administracijos palaikymą.

Kad JAV rūpi ne tik demokratinis rinkimų procesas, bet ir „demokratinis“ jų rezultatas, geriausiai parodė 1996 m. vasarą vykę Rusijos prezidento rinkimai. Artėjant rinkimams, B. Clintonas neabejojo dėl savo favorito. Kalbėdamas su savo patarėjais, JAV prezidentas teigė suvokiantis, kad savo kalbose neturėtų „inauguruoti“ B. Jelcino dar prieš rinkimus, bet pabrėžė būtinybę visais kitais įmanomais būdais padėti Rusijos prezidentui būti perrinktam.¹³⁶ Vykdydama šį planą, B. Clintono administracija nekritikavo karo Čečėnijoje ir atidėjo NATO plėtrą į Vidurio Europą.¹³⁷ Be to, JAV padėjo Rusijai gauti naujų paskolų iš Tarptautinio valiutos fondo ir Pasaulio banko, kad B. Jelcinas turėtų lėšų savo rinkimų pažadams finansuoti.¹³⁸ Pasak buvusių JAV prezidento patarėjų, B. Clintonas netgi asmeniškai telefonu patarinėjo B. Jelcinui, kaip laimėti rinkimus.¹³⁹ O B. Jelcino rinkimų štabas noriai naudojosi JAV ekspertų patarimais. Pavyzdžiui, prieš rinkimų antrąjį turą Harvardo universiteto ekspertai buvo paprašyti ir pateikė patarimų, kokiais būdais galima padidinti rinkėjų aktyvumą.¹⁴⁰

B. Clintono administracija turėjo svarių priežasčių remti būtent B. Jelciną. Visų pirma amerikiečiai buvo per daug investavę į santykius su šiuo Rusijos lyderiu, kad nesiektų jo perrinkimo. Bet dar svarbiau buvo tai, jog pagrindinis B. Jelcino konkurentas 1996 m. prezidento rinkimuose buvo komunistas. G. Ziuganovo kandidatūra Amerikai buvo nepriimtina ideologiškai. Todėl JAV vyriausybė ragino visus Rusijos demokratų ir reformatorių vienyti aplink B. Jelciną. Pavyzdžiui, netgi teigiama, kad tuometinis JAV ambasadorius Rusijoje įkalbinėjo kitą liberalių pažiūrų

¹³⁵ Partiją „Mūsų namai – Rusija“ 1995 m. įkūrė tuometinis Rusijos premjeras Viktoras Černomyrdinas. Naujoji partija skelbė remianti Rusijos prezidentą B. Jelciną ir jo politiką.

¹³⁶ Goldgeier ir McFaul, 149.

¹³⁷ Ten pat, 147.

¹³⁸ Marsden, 89.

¹³⁹ Goldgeier ir McFaul, 150.

¹⁴⁰ Matthew Lantz, „The Democratic Presumption: An Assessment of Democratization in Russia 1994–1998“. *BCSIA Occasional Paper*, September 1998.

kandidatą Grigorijų Javlinskį atšaukti savo kandidatūrą B. Jelcino naudai.¹⁴¹ Taip B. Clintono administracija pademonstravo, kad yra suinteresuota ne tik demokratiniu rinkimų procesu, bet ir konkrečiu rinkimų rezultatu.

Anksčiau atlikti Rusijos atvejo tyrimai patvirtina 2 hipotezę. Jie rodo, kad iškraipymams yra pažeidžiama ir programinio lygmens JAV demokratijos gynimo politika. JAV finansuota parama rinkimų procesui buvo politiškai šališka ir siekė suteikti pranašumą prezidentui B. Jelcinui ir jį rėmusioms politinėms jėgoms, kurios vertintos kaip parankios JAV nacionalinio saugumo interesams įgyvendinti.

5.4. Politinių partijų stiprinimas

Su išorės veikėjų parama organizuojant laisvus ir sąžiningus rinkimus yra glaudžiai susijusi ir kita programų grupė – parama rinkimuose dalyvaujančioms politinėms partijoms. Užsienio donorai naujosiose demokratijose rengia mokymus, kuriuose partijų aktyvistai instruktuojami, kaip reikia palaikyti kontaktą su rinkėjais ir organizuoti rinkimų kampanijas. Parama partijoms gali daryti įtaką rinkimų rezultatams, todėl kyla pavojus, kad ji bus politiškai angažuota, orientuota ne į procesą, bet į rezultatą.

Tiriamu Rusijos atveju politinio šališkumo požymių yra išvelgęs ne vienas politologas. Pagrindinis tokio šališkumo indikatorius – labai ribotas JAV teiktos paramos gavėjų ratas. Su Rusijos politinėmis partijomis daugiausia dirbo du JAV politinių partijų įsteigti institutai – Tarptautinis respublikonų institutas (angl. *International Republican Institute*; IRI) ir NDI. Abu institutai teikė paramą iš viso tik trims Rusijos politinėms partijoms. Daugiausia buvo dirbama su provakarietiškų „Rusijos pasirinkimo“ (vėliau persivadinusios Dešiniųjų jėgų sąjunga) ir „Jabloko“ partijų aktyvistais, daug mažiau – su valdžios partija „Mūsų namai – Rusija“.¹⁴² IRI parama silpnoms reformatorių partijoms nestebina, nes jis siekė stiprinti opoziciją komunistams

¹⁴¹ Marsden, 89.

¹⁴² Mendelson, 76–77.

(ekskomunistams) visose pokomunistinėse šalyse. NDI paprastai laikydavosi nuosaikesnės pozicijos, todėl jo veikla Rusijoje laikytina išimtimi.¹⁴³ Tikėtina, kad tam įtakos turėjo išskirtiniai su Rusija susiję JAV saugumo interesai.

Vienintelė amerikiečių organizacija, palaikiusi kontaktą su partijomis, kurios laikytos nedraugiškomis JAV, buvo Harvardo universitetas. Jis Rusijoje vykdė Demokratinų institucijų stiprinimo (angl. *Strengthening Democratic Institutions*; SDI) projektą. Skirtingai nei JAV vyriausybės finansuoti IRI ir NDI, privačių rėmėjų finansuotas SDI teikė informaciją ir G. Ziuganovo Komunistų partijai, ir Vladimiro Žirinovskio Liberalų demokratų partijai.¹⁴⁴ Šis faktas paneigia galimą interpretaciją, jog IRI ir NDI nedirbo su Amerikai nedraugiškomis partijomis tik todėl, kad jos pačios to nenorėjo. Be to, SDI išimtis leidžia daryti prielaidą, kad paramą politinėms partijoms Rusijoje teikusių JAV organizacijų finansavimo šaltinis (vyriausybė ar privatūs rėmėjai) taip pat galėjo būti svarbus veiksnys, lėmęs paramos gavėjų pasirinkimą.

Mokydami provakarietiškas Rusijos partijas įvairių rinkimų technologijų, amerikiečiai buvo suinteresuoti kuo geresniu šių partijų pasirodymu parlamento rinkimuose. Pavyzdžiui, esama duomenų, kad NDI rengė konferencijas, kuriose ragino „Rusijos pasirinkimo“ ir „Jabloko“ atstovus nekandidatuoti vieniems prieš kitus tose pačiose rinkimų apygardose.¹⁴⁵ Tai akivaizdžiai parodo, jog JAV organizacijų veikla Rusijoje buvo orientuota į rinkimų rezultatą. Todėl nenuostabu, kad 1999 m. Komunistų partijos iniciatyva buvo priimtas įstatymas, uždraudęs IRI ir NDI bendradarbiauti su Rusijos politinėmis partijomis vykdant rinkimų kampaniją.

Ankstesni Rusijos atvejo tyrimai patvirtina 3 hipotezę, kad JAV finansuojamos partijų stiprinimo programos buvo politiškai šališkos. Vadovaudamosi išankstine nuostata, JAV organizacijos kai kurias Rusijos partijas laikė ideologiškai nepriimtomis ir jas, skirstydamos paramą, diskriminavo. Rusijos atvejis netgi

¹⁴³ Carothers, 144–145.

¹⁴⁴ Lantz.

¹⁴⁵ Sarah E. Mendelson ir John K. Glenn, “Democracy Assistance and NGO Strategies in Post-Communist Societies”. *Carnegie Endowment Working Paper*, no. 8, February 2000, 23, <<http://carnegieendowment.org/files/final.pdf>> [žiūrėta 2010 03 19].

sustiprina 3 hipotezę atskleidamas, kad JAV privačių donorų finansuojamos programos buvo mažiau šališkos už finansuojamas iš valstybės biudžeto.

5.5. Pagalba rašant konstituciją

Dar viena svarbi paramos demokratijai rūšis yra konsultavimas rengiant naują konstituciją. Vadovaujantis 4 hipoteze, reikėtų tikėtis, kad JAV patarė Rusijos konstitucijos rengėjams įtraukti tokias normas, kurios būtų sustiprinusios JAV „koalicijos partnerio“ prezidento B. Jelcino valdžią.

Anksčiau atliktuose tyrimuose kiti autoriai yra užfiksavę, kad JAV iš tiesų bandė daryti įtaką Rusijos konstitucijos rengimui. 1990–1993 m. įvairios JAV organizacijos aprūpino Rusijos konstitucijos projektą rengusią komisiją organizacine technika, JAV advokatai, teisėjai ir teisės mokslininkai konsultavo komisijos narius per vizitus į Maskvą arba vaizdo konferencijų metu.¹⁴⁶ Patys rusai tuo metu noriai tarėsi su užsienio ekspertais. Pasak tuometinio JAV ambasados Rusijoje pareigūno W. Merry, ambasada gaudavo naujus rengiamos konstitucijos projektus vos tik jiems pasirodžius.¹⁴⁷ To, kad JAV teisininkai prisidėjo rengiant Rusijos konstituciją, neslėpė ir jos rengėjai – komisijos dokumente, kuriame buvo surašytas konstitucijos projektas, šalia komisijos narių pavardžių paminėti ir du teisės specialistai iš JAV.¹⁴⁸

Akademiniėje literatūroje palyginti dažnai tvirtinama, kad JAV parama rengiant Rusijos konstituciją buvo ydinga, nes amerikiečiai pasisakė už stiprią prezidento instituciją. Prezidentinę sistemą išorės veikėjai esą suvokė kaip tinkamiausią vykdyti skausmingoms ekonominėms reformoms.¹⁴⁹ Atidesnis žvilgsnis į Rusijos konstitucijos rengimo procesą ir amerikiečių vaidmenį parodė, kad rusus konsultavę JAV teisės mokslininkai nerekomendavo Rusijoje kurti stiprios prezidento institucijos, o dauguma ekonomikos patarėjų

¹⁴⁶ Victoria Schwartz, “The Influences of the West on the 1993 Russian Constitution”. *Hastings International and Comparative Law Review*, vol. 32, no. 1, winter 2009, 116–121.

¹⁴⁷ Marsden, 82.

¹⁴⁸ Schwartz, 117.

¹⁴⁹ Michael McFaul, “American Efforts at Promoting Regime Change in the Soviet Union and Then Russia: Lessons Learned”. Pranešimas Amerikos politikos mokslų asociacijos metinėje konferencijoje, Vašingtonas, 2005 m. rugsėjo 2–4 d.

iš JAV, priešingai, teikė pirmenybę stipriam prezidentui, kuris sugebėtų užtikrinti reformų įgyvendinimą.¹⁵⁰ Taigi rusai gavo iš JAV ekspertų dvejopų patarimų: adekvačių Rusijos sąlygoms ir atitinkančių JAV interesus. Kai 1993 m. referendume buvo ratifikuota didelės prezidento galios įtvirtinusi Rusijos konstitucija, JAV saugumo interesai buvo patenkinti, nes jų remiamas prezidentas B. Jelcinas įgijo teisę kada panorėjęs keisti ministrų kabinetą ir leisti įstatymo galią turinčius dekretus.

Taigi B. Jelcino Rusijos atvejis nepaneigia 4 hipotezės apie politiškai šališką JAV ekspertų konsultavimą rengiant naują konstituciją. Nors kai kurie JAV finansuoti teisės ekspertai teikė Rusijos konstitucijos rengėjams nešališkas, šios šalies sąlygas atitinkančias rekomendacijas, kitų JAV paramos demokratijai programų dalyviai (visų pirma ekonomikos ekspertai) agitavo už prezidento B. Jelcino ir vykdomosios valdžios galias stiprinančią konstituciją.

5.6. Parlamento stiprinimas

Remdama B. Jelcino siekį konstituciškai įtvirtinti Rusijoje prezidentinę valdymą, JAV vyriausybė pakenkė kitai tradicinei demokratijos gynimo kryptčiai – įstatymų leidžiamosios valdžios stiprinimui. Kaip teigė buvęs JAV ambasados Rusijoje pareigūnas Thomasas Grahamas, 1993 m. priimta Rusijos konstitucija įgalino amerikiečius sutelkti dėmesį į Rusijos vykdomąją valdžią. Tais atvejais, kai Rusijos parlamentas priešinosi liberalioms reformoms ir stabdė atitinkamų įstatymų leidybą, tas pačias reformas buvo galima įteisinti B. Jelcino dekretais.¹⁵¹

Tokia reformų vykdymo schema ne tik mažino Rusijos visuomenės paramą liberalioms reformoms, bet ir menkino Rusijos parlamento vaidmenį valstybės politiniame gyvenime. Nepaisant to, Rusijoje veikusios JAV organizacijos dažnai eidavo lengvesniuoju keliu. Pažymėtina, kad pačioje USAID, Vašingtone, buvo svarstoma, kad reformų vykdymas prezidento

¹⁵⁰ Schwartz, 123–124.

¹⁵¹ Marsden, 83.

dekretais neskatina demokratinio proceso.¹⁵² Tačiau USAID nesugebėjo užtikrinti, kad jos finansuojamų projektų vykdytojai atsisakytų tokios praktikos.

Dar vienas netiesioginis įrodymas, kad JAV vykdė pragmatinę politiką parlamento stiprinimo srityje, gali būti palyginti mažas JAV vyriausybės dėmesys tarpparlamentiniams ryšiams su Rusijos Valstybės Dūma. Pirmosios B. Jelcino kadencijos metu buvo vykdomos tik trys programos, skirtos keistis patirtimi ir nuomonėmis su Dūmos deputatais. Harvardo universitetas Kembridže (JAV) ir Maskvoje rengė mokymus Dūmos deputatams ir jų padėjėjams, o Aspeno institutas kviesdavo Rusijos parlamentarų į temines diskusijas Vašingtone, kur jie keitėsi nuomonėmis su JAV Kongreso nariais. Pažymėtina, kad abi šias programas finansavo ne JAV vyriausybė, o privatūs donoriai.¹⁵³

Vienintelė ryškesnė JAV valdžios iniciatyva, nukreipta į ryšių su Rusijos parlamentu stiprinimą, buvo Kongreso nario respublikono C. Weldon 1996 m. įkurta Dūmos ir Kongreso studijų grupė. Ši grupė organizavo reguliarius JAV ir Rusijos parlamentarų susitikimus, kurių metu būdavo diskutuojama aktualiais užsienio ir saugumo politikos klausimais. Bet ir šią iniciatyvą vadinti oficialia galima tik iš dalies, nes C. Weldonas nesulaukė paramos iš JAV vyriausybės. Pasak jo, B. Clintono administracija visuomet leido suprasti, kad JAV politika remiasi stipriu Rusijos prezidentu B. Jelcinu, bet ne vienodai stipria Dūma. C. Weldon įsitikinimu, JAV vyriausybė darė klaidą, pritardama B. Jelcino nuomonei, jog Rusijos parlamentas nėra ta institucija, kurią reikėtų vertinti rimtai.¹⁵⁴ Vis dėlto JAV saugumo interesų požiūriu B. Clintono administracija iškilusią dilemą išsprendė teisingai. Ji

¹⁵² U. S. General Accounting Office, "Foreign Assistance: Harvard Institute for International Development's Work in Russia and Ukraine". Report to the Chairman, Committee on International Relations, House of Representatives, November 1996, 50–51, <<http://www.gao.gov/archive/1997/ns97027.pdf>> [žiūrėta 2010 03 19].

¹⁵³ Lantz.

¹⁵⁴ Curt Weldon, "A New Vision for Russia". *International Affairs*, vol. 46, no. 2, 2000, 23–24.

nesistengė stiprinti Rusijos parlamento, kuriame dominavo G. Ziuganovo komunistai ir V. Žirinovskio nacionalistai.

Rusijos atveju 5 hipotezė pasitvirtino. Dūmoje įsitvirtinus JAV ideologiškai nepriimtiniams komunistams ir nacionalistams, B. Clintono administracija nesiekė stiprinti Rusijos parlamento kaip atsvaros stiprėjančiai vykdomajai valdžiai. Be to, Rusijos atvejis dar kartą parodė, kad JAV vyriausybinių donorai labiau linkę į politinį šališkumą nei privačiai finansuojamos organizacijos.

5.7. Nevyriausybinių organizacijų stiprinimas

Patikrinti 6 hipotezę, tiriant B. Jelcino Rusijos atvejį, yra gana keblu. Nagrinėjamu laikotarpiu (1991–1996 m.) Rusijoje buvo vykdomi JAV finansuojami paramos NVO sektoriui projektai. Tačiau jokių duomenų apie pragmatinio demokratijos gynimo apraiškas šioje srityje nepavyko aptikti. Remiantis kitų autorių darbais, galima tik daryti prielaidą apie NVO stiprinimo programų pažeidžiamumą JAV saugumo interesų atžvilgiu. Rusijoje dirbusios JAV organizacijos, kurios skirstė lėšas vietos NVO projektams, nebuvo savarankiški veikėjai. Jų veiklos variklis buvo ne tik Rusijos visuomenės poreikiai, bet ir JAV interesai.¹⁵⁵ Užfiksuota atvejų, kai, pvz., USAID kišosi ir sprendė, kurios Rusijos NVO turi būti atrinktos įgyvendinti tam tikrą projektą. Taip pat USAID darė įtaką nustatant, kokių sričių projektams ir kuriuose Rusijos miestuose bus skirtas finansavimas.¹⁵⁶ Vis dėlto, nors prielaidos pragmatiškam demokratijos gynimui egzistavo, duomenų apie tiesioginį ryšį tarp JAV saugumo interesų ir paramos Rusijos NVO nepavyko aptikti.

Tai galima nesunkiai paaiškinti. Tiesiog Rusijos atveju NVO neturėjo įtakos demokratiniam proveržiui. Skirtingai nei vėlesniais spalvotųjų revoliucijų atvejais, Rusijos NVO sektorius nebuvo politizuotas prieš proveržį

¹⁵⁵ Sarah L. Henderson, "Selling Civil Society: Western Aid to Nongovernmental Organization Sector in Russia". *Comparative Political Studies*, vol. 35, no. 2, March 2002, 146.

¹⁵⁶ Ten pat, 152.

(tuomet NVO apskritai dar neegzistavo), todėl negalėjo būti ir dirbtinio NVO veiklos depolitizavimo po proveržio. B. Clintono administracijai „koalicijos partnerių“ Rusijos valdžioje stiprinimas buvo tapęs svarbesniu tikslu už paramą pilietinei visuomenei. JAV vyriausybė visą paramą buvo sutelkusi į prezidentą B. Jelciną ir tiesiog ignoravo kai kurių JAV diplomatų siūlymus įtraukti platesnį ratą Rusijos politikų bei visuomenę.¹⁵⁷ Tačiau tokios išvados negana, kad būtų galima patvirtinti arba atmesti 6 hipotezę apie po demokratinio proveržio mažinamą išorės veikėjo paramą naujosios demokratijos NVO. Patikrinti šią hipotezę leis tik Gruzijos ir Ukrainos atvejų tyrimas.

5.8. Žiniasklaidos stiprinimas

Su panašiais keblumais susiduriama ir mėginant patikrinti 7 hipotezę. Nors JAV finansuojami žiniasklaidos stiprinimo projektai Rusijoje buvo pradėti vykdyti 1991 m. ir tęsėsi per visą nagrinėjamą laikotarpį, jokių duomenų apie pragmatinio demokratijos gynimo apraiškas šioje srityje nepavyko aptikti. Tai galima paaiškinti visų pirma menka išorės veikėjų įtaka Rusijos žiniasklaidos sektoriui. Šios šalies rinka yra per daug didelė ir turtinga, kad užsienio donorai galėtų paveikti žiniasklaidos vystymosi kryptį. JAV vyriausybinių donorai, atrodo, suprato tai nuo pat pradžių. Kaip teigiama pačios USAID parengtame programos vertinime, USAID atsižvelgė į Rusijos geopolitinę padėtį, didžiulius ekonominius išteklius, aukštą gyventojų išsilavinimą ir galias kultūrines tradicijas, todėl savo programomis nebandė kopijuoti JAV žiniasklaidos modelio, bet stengėsi „padėti rusams vystyti savo pačių institucijas“.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Mark Gage, “Looking behind Potemkin’s Wall: How American Policy Has Failed Russia”. *Nixon Center Working Paper*, October 2000, 12.

¹⁵⁸ Krishna Kumar ir Laura Randall Cooper, “Promoting Independent Media in Russia: An Assessment of USAID’s Media Assistance”. *PPC Evaluation Working Paper*, no. 7, August 2003, 6, <http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNACR757.pdf> [žiūrėta 2011 05 29].

Rusijoje iš tiesų susikūrė autentiškas žiniasklaidos modelis. 1991–1996 m. įtakingiausios žiniasklaidos priemonės perėjo iš valstybės į privačių savininkų rankas, bet nepriklausomos dėl to netapo. Rusijos žiniasklaida virto vietos oligarchų žaisliuku, o žurnalistams teko atstovauti savininkų politinius ir verslo interesus. Kiti autoriai konstatavo, kad JAV donoriai niekaip neprisidėjo ieškant būdų, kaip galėtų išgyventi tikrai nepriklausomos žiniasklaidos priemonės. Todėl USAID gyrimasis savo pasiekimais Rusijoje stipriai kirtosi su realia žiniasklaidos padėtimi šioje šalyje.¹⁵⁹ Apskritai galima kelti klausimą, ar JAV donorų vykdomos žiniasklaidos stiprinimo programos buvo *pajėgios* paveikti žiniasklaidos vystymosi kryptį Rusijoje. Daugelis rusų žurnalistų tuo metu tvirtino, kad jiems reikalingos ne JAV finansuojamos mokymo programos ir kompiuterių įsigijimas, o stambios užsienio investicijos į žiniasklaidos sektorių, kurios atsvertų vietos politinių vadų ir verslininkų įtaką.¹⁶⁰

Taigi B. Jelcino Rusijos atvejis neleidžia patikrinti su žiniasklaidos stiprinimu susijusios 7 hipotezės. Tai neįmanoma iš dalies dėl to, kad JAV finansuotos programos apskritai neturėjo didesnio poveikio Rusijos žiniasklaidos sektoriui. Be to, tyrėjui nėra galimybės palyginti JAV paramos nepriklausomai žiniasklaidai prieš ir po demokratinio proveržio, nes sovietmečiu tokia žiniasklaida neegzistavo. Kaip ir paramos NVO atveju, patikrinti darbe keliamą hipotezę apie po demokratinio proveržio mažinamą išorės veikėjo paramą naujosios demokratijos žiniasklaidai leis tik Gruzijos ir Ukrainos atvejų tyrimas.

5.9. Poveikis demokratijos konsolidavimui

1991–1996 m. JAV vyriausybės vykdyta politika Rusijos atžvilgiu buvo pakankamai racionali ir padėjo pasiekti daug neatidėliotinų saugumo tikslų. B. Jelcino valdoma Rusija išvedė kariuomenę iš Rytų Europos ir Baltijos šalių;

¹⁵⁹ Mendelson ir Glenn, 32.

¹⁶⁰ Elizabeth Tucker, “The Russian Media’s Time of Troubles”. *Demokratizatsiya*, vol. 4, no. 3, summer 1996, 437.

iš Ukrainos, Baltarusijos ir Kazachstano buvo išgabenti visi branduoliniai ginklai; Rusija sumažino savo branduolinį arsenalą; ji prisijungė prie NATO programos „Partnerystė vardan taikos“ ir bendradarbiavo su NATO palaikant taiką Bosnijoje ir Hercegovinoje.¹⁶¹ Nepaisant to, B. Clintono administracijai nepavyko pasiekti svarbiausio tikslo – paversti Rusijos strategine JAV partnere, valstybe su veikiančia rinkos demokratija. Būtent ši nesėkmė sukėlė JAV politikų ir politologų diskusiją apie pragmatinę demokratijos gynimo politiką Rusijoje.

Šiame disertacijos skyriuje buvo atlikta ankstesnių Rusijos atvejo tyrimų analizė. Ji parodė, kad B. Jelcino Rusijos atveju pasitvirtino dauguma teorinėje disertacijos dalyje iškeltų hipotezių apie JAV demokratijos gynimo politikos pragmatiškumą. Tai leidžia laikyti iškeltas hipotezes pagrįstomis ir tikrinti jas tiriant kitų valstybių atvejus. Bet, prieš pereinant prie Gruzijos ir Ukrainos atvejų, reikia išdėstyti keletą apibendrinimų apie B. Clintono administracijos vykdytos politikos poveikį demokratijos konsolidavimui Rusijoje.

Šio skyriaus pradžioje buvo aptarti JAV saugumo interesai, kurie formavo B. Clintono administracijos politiką Rusijos atžvilgiu. Vėliau buvo išanalizuota, kaip nacionalinio saugumo interesai iškreipė JAV vykdytą demokratijos gynimo politiką tiek diplomatiniam, tiek programiniam lygmenyje. Kalbant apie diplomatinį lygmenį, galima daryti išvadą, kad B. Clintono administracijos susisaistymas su vieninteliu Rusijos politiku nepadėjo JAV varžyti šios šalies valdžios ir atgrasyti jos nuo nedemokratiško elgesio. Priešingai, besąlygiška JAV parama prezidentui B. Jelcinui leido šiam ignoruoti patį valdžių atskyrimo principą. Programiniame lygmenyje JAV veiksmai irgi stiprino B. Jelcino patvaldystę, užuot įgalinę šalies politinę opoziciją. Paramos rinkimų procesui programos visuomet buvo palankos B. Jelcinui ir jo bendražygiams. Politinių partijų stiprinimo programos diskriminavo B. Jelcino politinius oponentus. Parlamento stiprinimo JAV vyriausybinių donorai nelaikė prioritetu, nes Dūmoje dominavo prezidentui

¹⁶¹ Žr. Marsden, 196.

oponavusios partijos. Galiausiai dalis JAV ekspertų neišvengė politinio šališkumo ir dalyvaudami diskusijoje dėl Rusijos naujosios konstitucijos. Tikėdamiesi paspartinti reformas, jie agitavo už stiprų prezidentizmą.

Tokia demokratijos gynimo politika ne tik neskatino demokratijos konsolidavimo Rusijoje, bet ir pati atitolino šį tikslą. Besąlygiška JAV parama prezidentui B. Jelcinui sutrukdė vystyti Rusijoje demokratinėms institucijoms ir procedūroms: stabdžių ir atsvarų sistemai, parlamentarizmui, stipriai partinei sistemai. JAV nenoras pripažinti komunistų vaidmens galimai sutrukdė Rusijoje įvykti „dvigubam apsivertimui“, kuris, kaip parodė kai kurių kitų pokomunistinių valstybių patirtis, reikšmingai prisideda prie demokratijos konsolidavimo. Be to, kaip konstatavo kiti autoriai, B. Clintono administraciją galima kritikuoti ir dėl to, kad Rusijos visuomenė šiandien yra įsitikinusi, jog B. Jelcino valdymo metais jie pažino tikrąją Vakarų vykdomą demokratijos rėmimo politiką.¹⁶² Taigi pragmatinė, sąlygiškumo principą ignoravusi JAV demokratijos gynimo politika sustiprino neigiamą rusų nuostatą vakarietiškos demokratijos atžvilgiu, kartu mažindama demokratinės pažangos ateityje tikimybę.

6. JAV DEMOKRATIJOS GYNIMO POLITIKA GRUZIJOJE (2003–2008 M.)

1991–1996 m. Rusijos atvejo studija patvirtino, kad disertacijos teorinėje dalyje suformuluotos hipotezės pasitvirtina bent jau vienos posovietinės valstybės atveju. Toks rezultatas leidžia manyti, kad darbe konstruojamas tyrimo modelis gali paaiškinti demokratijos konsolidavimo problemas, su kuriomis susidūrė ir kitos posovietinės šalys. Pirmiausia bus atlikta 2003–2008 m. Gruzijos atvejo studija siekiant atsekti ryšius tarp JAV saugumo interesų šioje šalyje, laikotarpiu po Rožių revoliucijos JAV vykdytos demokratijos gynimo politikos ir Gruzijos demokratijos konsolidavimo.

¹⁶² Celeste A. Wallander, “The Russian Political System and U.S. National Interests”. Kn. Esther Brimmer (sud.), *Defending the Gains? Transatlantic Responses When Democracy Is under Threat*. Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2007, 104.

6.1. JAV saugumo interesai ir Gruzija

Po Sovietų Sąjungos žlugimo Gruzija, palyginti nedidelė posovietinė respublika, užėmė svarbią vietą JAV užsienio politikos darbotvarkėje. Ši valstybė buvo svarbi JAV kaip provakarietišką orientaciją išlaikantis buferis tarp musulmoniškosios Turkijos ir krikščioniškosios Rusijos.¹⁶³ Iš trijų Pietų Kaukazo šalių Gruzijos užsienio politika labiausiai sutapo su JAV interesais, o po Rožių revoliucijos, į valdžią atėjus M. Saakašvilio komandai, Tbilisio politika tapo atvirai proamerikietiška. Kuo svarbi buvo Gruzija amerikiečiams?

Kaip teigiama viešai paskelbtame JAV armijos Strateginių studijų instituto tyrime, Gruzija patenka į tris svarbius Amerikos interesų „krepšelius“: demokratijos plėtros, energetikos ir saugumo.¹⁶⁴ Saugumo požiūriu Gruzijos reikšmė išaugo JAV pradėjus karą su terorizmu. Šio karo taikiniais tapus Afganistanui ir Irakui, amerikiečiams ypač svarbi buvo Gruzijos oro erdvė. Jos svarba tik išaugo, JAV praradus galimybę laikyti savo karines oro bazines Karši Chanabade (Uzbekija) ir iš dalies Manase (Kirgizija).¹⁶⁵

Gruzijai taip pat numatytas vaidmuo JAV energetiniuose planuose, demonopolizuojant priėjimą prie Kaspijos naftos ir dujų telkinių. Per Gruzijos teritoriją eina labai svarbus naftotiekis Baku-Tbilisis-Džeichanas – vienintelis, kuriuo Kaspijos nafta transportuojama Vakarų kryptimi ne per Rusijos teritoriją. Panašią reikšmę gali įgyti ir per Gruziją einantis dujotiekis Baku-Tbilisis-Erzurumas, ypač jei pavyktų jį pratęsti „Nabucco“ dujotiekiu ir užpildyti Vidurinės Azijos šalių išgaunamomis dujomis.

Ne mažiau svarbi Gruzija buvo ir kaip „laisvės švyturys“, o tiksliau – kaip demokratinės transformacijos sėkmės istorija. Netylant kritikai dėl

¹⁶³ Ekaterine Metreveli ir Ester Hakobyan, „The Political Underpinnings of U.S. Bilateral Aid to the Countries of Transcaucasus“. *Demokratizatsiya*, vol. 9, no. 3, summer 2001, 370.

¹⁶⁴ Svante E. Cornell, „Georgia after the Rose Revolution: Geopolitical Predicament and Implications for U.S. Policy“, Carlisle, 2007,

<<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB757.pdf>> [žiūrėta 2009 05 10].

¹⁶⁵ 2009 m. pradžioje JAV vyriausybė buvo priversta persiderėti dėl naudojimosi Manaso oro baze sąlygų. Pagal naują susitarimą su Kirgizijos vyriausybe amerikiečiai neteko teisės transportuoti per šį oro uostą karinės technikos, ginklų ir amunicijos.

nesėkmingos demokratijos skleidimo politikos Vidurio Rytuose, G. W. Busho administracijos prestižą gelbėjo tik Gruzijos ir Ukrainos pavyzdžiai. Savo paskutiniajame metiniame pranešime 2008 m. sausį, G. W. Bushas paminėjo keletą šalių, kuriose per jo kadenciją buvo užfiksuotos „jaudinančios akimirkos laisvės istorijoje“: Gruziją, Ukrainą, Libaną, Afganistaną ir Iraką.¹⁶⁶ Akivaizdu, kad dvi posovietinės valstybės tuo metu kritikams kėlė mažiau abejonių nei kitos paminėtos šalys.

Galiausiai reikia pažymėti, kad Gruzijos svarbą didino JAV ir Rusijos konkurencija dėl įtakos posovietinėje erdvėje. Gana atvirai tokios konkurencijos esmę viename interviu išdėstė tuometinė JAV valstybės sekretorė Condoleezza Rice: „Aš suprantu, kad ilgus dešimtmečius, netgi šimtmečius, turėjusiai kitokius santykius su [Gruzija ir Ukraina], Rusijai kartais sunku matyti, kaip šios valstybės tampa laisvomis ir nepriklausomomis, vykdančiomis savo pačių užsienio politiką“. Ji pabrėžė, kad Rusija privalo susitaikyti su tuo, kad JAV traktuos Gruziją ir Ukrainą kaip savarankiškas valstybes, o ne Rusijos vasalus.¹⁶⁷ Praktikoje JAV ir Rusijos konkurencija ypač ryškiai pasireiškė NATO plėtros klausimu. Artėjant 2008 m. balandžio NATO viršūnių susitikimui Bukarešte, G. W. Busho administracija dėjo daug diplomatinių pastangų, kad šio susitikimo metu Gruzijai būtų pažadėtas NATO Narystės veiksmų planas. Tuo pat metu Rusija tokius JAV veiksmus vertino kaip „provokaciją, galinčią atvesti prie kraujo praliejimo“.¹⁶⁸ Tokiame kontekste prezidentas M. Saakašvilis ir jo vyriausybė tapo G. W. Busho „koalicijos partneriais“ ne tik siekiant demokratinių reformų Gruzijoje, bet ir varžantis geopolitiniame fronte.

¹⁶⁶ The White House, “President Bush Delivers State of the Union Address”, 2008 m. sausio 28 d., <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/01/20080128-13.html>> [žiūrėta 2009 11 16].

¹⁶⁷ David McKeeby, “U.S.-Russian Relations Strong, Complex, Rice Says”, 2007 m. balandžio 4 d., <<http://www.america.gov/st/washfile-english/2007/April/20070404141051idybeekcm0.1698877.html>> [žiūrėta 2009 06 06].

¹⁶⁸ Spiegel Online, “The Attempt to Push Georgia into NATO Is a Provocation”, 2008 m. kovo 10 d., <<http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,540426,00.html>> [žiūrėta 2011 11 30].

Savo ruožtu M. Saakašvilis stengėsi pasinaudoti situacija ir nuolat pabrėžė esąs pagrindinis revanšistinių Maskvos planų taikiny. Vienas iš pavyzdžių – 2006 m. rugsėjį surengtas Gruzijos policijos reidas, kurio metu sulaikyti 29 prorusiškos Teisingumo partijos aktyvistai, trylikai iš jų vėliau buvo pateikti kaltinimai dėl valstybinio perversmo organizavimo.¹⁶⁹ Dar ryškesnis pavyzdys – Gruzijos valdžios paskelbta versija, esą 2007 m. lapkritį vykusius masinius protestus opozicija organizavo bendradarbiaudama su Rusijos specialiosiomis tarnybomis.¹⁷⁰ Prieinami šaltiniai neleidžia atsakyti, ar G. W. Busho administracija tikrai tikėjo egzistuojant prorusišką opoziciją Gruzijoje. Tačiau tikėtina, kad M. Saakašvilio, kaip provakarietiško demokrato, siekiančio išvaduoti šalį iš Rusijos glėbio, įvaizdis didino JAV paramą Gruzijos valdžiai ir skatino atsargiau vertinti opozicines jėgas.

Atskirai reikia paminėti aktyvias ir kryptingas Rožių revoliucijos lyderių pastangas išlaikyti JAV užsienio politikos formuotojų dėmesį. Gruzijos prezidentas ir didelė dalis jo bendražygių išsilavinimą įgijo JAV universitetuose, todėl buvo perpratę šios šalies užsienio politikos formavimo mechanizmą. Kaip pastebi A. Cooley, jaunieji Gruzijos lyderiai, dažnai „šlifiodami“ Vašingtone įsikūrusių smegenų centrų, politikos institutų, taip pat Kongreso ir Vyriausybės koridorius, užsitikrino įtaką, pranokusią Gruzijos dydį ir jos geopolitinę svarbą Amerikai.¹⁷¹ Be to, Tbilisis negailėjo pinigų ir samdytiems lobistams – vien per 2008 m. Gruzijos Nacionalinio saugumo taryba sumokėjo lobistines paslaugas teikiančioms JAV firmoms 1 mln. JAV dolerių.¹⁷²

Asmeninė G. W. Busho simpatija M. Saakašviliui taip pat galėjo būti svarbus veiksnys, turėjęs įtakos JAV vykdytai demokratijos gynimo politikai.

¹⁶⁹ Civil Georgia, “Officials Say Coup Attempt by Russian-Leaning Party Foiled”, 2006 m. rugsėjo 7 d., <<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13479>> [žiūrėta 2009 11 18].

¹⁷⁰ Civil Georgia, “Saakashvili Says Russia, ‘Some Radical Opposition’ Involved in Unrests”. 2007 m. lapkričio 7 d., <<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=16231>> [žiūrėta 2011 01 05].

¹⁷¹ Alexander Cooley, “These Colors May Run: The Backlash Against the U.S.-Backed ‘Democratic Revolutions’ in Eurasia”. *PONARS Eurasia Policy Memo*, no. 92, 2010, 4, <http://www.gwu.edu/~ieresegwu/assets/docs/pepm_092.pdf> [žiūrėta 2011 01 05].

¹⁷² Lincoln Mitchell ir Alexander Cooley, “After the August War: A New Strategy for U.S. Engagement with Georgia”. *The Harriman Review*, vol. 17, nos. 3–4, May 2010, 49, <<http://www.harrimaninstitute.org/MEDIA/01798.pdf>> [žiūrėta 2011 01 05].

Pasak dvišalius JAV ir Gruzijos santykius tyrinėjančio politologo Džordžo Chelašvilio, abu prezidentus vienijo išpažįstamos bendros vertybės. G. W. Bushui patiko, kad M. Saakašvilis demonstravo ištikimybę amerikietiskajam gyvenimo būdai ir laisvei, kaip ją suvokė pats JAV lyderis.¹⁷³ Tokia žmogiška simpatija irgi galėjo mažinti G. W. Busho administracijos objektyvumą, vertinant „rožinės“ vyriausybės reikšmę Gruzijos demokratizavimui.

6.2. Sąlygiškumo principas dvišaliuose santykiuose

2003 m. pabaigoje įvykusi Rožių revoliucija šiame darbe apibūdinama kaip demokratinis proveržis. Iš tikrųjų po revoliucijos Gruzijos politinė sistema tapo demokratiškesnė: vyko laisvi rinkimai, buvo geriau užtikrinamos piliečių politinės teisės ir pilietinės laisvės. Tai patvirtina įvairūs demokratijos reitingai, kurių kitimo dinamika atspindėta 2 lentelėje. M. Saakašvilio ir jo komandos padarytą pažangą demokratizuojant šalį 2004 m. užfiksavo *Freedom in the world* ir *Polity score* reitingai, o 2005 m. – ir *Nations in transit* reitingas. *Bertelsmann transformation index (BTI) democracy status* reitingas taip pat parodė, kad 2004–2006 m. laikotarpiu Gruzija tapo žymiai demokratiškesnė.

Tie patys demokratijos reitingai atskleidžia ir tai, kad Gruzijai nepavyko išvengti demokratijos erozijos. 2007 m. smuko iškart trijų reitingų vertinimai, o 2008 m. šią tendenciją užfiksavo ir dar vienas – *Economist Intelligence Unit (EIU) democracy index* – reitingas. Tokius reitingų pokyčius lėmė 2007 m. trumpam įvesta nepaprastoji padėtis. 2007 m. lapkričio mėnesio pirmosiomis dienomis Gruzijos opozicijai pavyko išvesti į Tbilisio gatves tūkstančius žmonių, nepatenkintų valdžios savivaliavimu. Lapkričio 7 d. riaušių policija, pasitelkusi ašarines dujas, vandens patrankas ir gumines kulkas, išvaikė protestuotojų minią. Buvo sužeista per 500 žmonių, sulaikyta keletas opozicijos lyderių. Be to, policija įsiveržė į nepriklausomos televizijos stoties „Imedi“ būstinę, nuniokojo techniką ir nutraukė transliaciją. Prezidentas M.

¹⁷³ Interviu su Džordžu Chelašviliu, Tbilisis, 2010 m. spalio 15 d.

Saakašvilis paskelbė penkiolikai dienų įvedantis nepaprastąją padėtį, buvo apribotos gyventojų pilietinės laisvės ir sustabdytos visų nevalstybinių televizijos stočių transliacijos.¹⁷⁴ M. Saakašvilis atšaukė nepaprastąją padėtį anksčiau laiko (lapkričio 16 d.), bet demokratijos konsolidavimo perspektyvos Gruzijoje imtos vertinti atsargiau.

2 lentelė. Demokratijos būklės Gruzijoje vertinimas pagal įvairius demokratijos indeksus

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
<i>Freedom in the world</i>	4/4	▲ 3/4	3/3	3/3	▼ 4/4	4/4
<i>Nations in transit</i>	4,83	▼ 4,96	▲ 4,86	4,68	▼ 4,79	4,93
<i>Polity score</i>	5	▲ 7	7	7	▼ 6	6
<i>BTI democracy status</i>	2,20	--	--	▲ 6,10	--	6,85
<i>EIU democracy index</i>	--	--	--	4,90	--	▼ 4,62

Pastabos: *Freedom in the World* reitinge pirmas skaitmuo reiškia politinių teisių vertinimą, antras – pilietinių laisvių; šio reitingo skalėje 1 reiškia laisviausias valstybes, 7 – mažiausiai laisvas. *Nations in Transit* reitingo skalėje 1 reiškia didžiausią demokratijos pažangą, 7 – mažiausią. *Polity score* reitingo skalėje –10 reiškia visiškai institucionalizuotą autokratiją, +10 – visiškai institucionalizuotą demokratiją. *BTI democracy status* ir *EIU democracy index* reitingo skalėse 0 reiškia mažiausią demokratijos laipsnį, 10 – didžiausią.

Simboliai ▲ ir ▼ žymi lūžio taškus: ▲ – gerėjančios demokratijos būklės periodo pradžią, ▼ – prastėjančios demokratijos būklės periodo pradžią.

Šaltiniai: Freedom House, Polity IV Project, Bertelsmann Stiftung, Economist Intelligence Unit.

Nors demokratijos reitingai to neatspindi, 2007-ųjų antidemokratiški Gruzijos valdžios veiksmai nebuvo didelė staigmena. Demokratijos erozijos ženklų buvo galima pastebėti netrukus po Rožių revoliucijos. Politologai gana anksti atkreipė dėmesį į prezidento M. Saakašvilio pastangas sukcentruoti savo rankose visą vykdomąją valdžią. 2004 m. sausio–vasario mėnesiais, po laimėtų prezidento rinkimų, jis inicijavo konstitucijos pataisas, kuriomis buvo stipriai išplėstos prezidento galios. Naujai sukurtas ministro pirmininko postas tapo pavaldžiu prezidentui. Prezidentui taip pat patikėta skirti merus, daugelį

¹⁷⁴ International Crisis Group, “Georgia: Sliding towards Authoritarianism?” Europe Report No. 189, 2007 m. gruodžio 19 d., 2–5, http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/189_georgia_sliding_towards_authoritarianism.ashx [žiūrėta 2010 12 29].

žemesnio rango pareigūnų ir net valstybinių universitetų rektorius. Be to, Gruzijos prezidentas įgijo teisę skirti visus devynis konstitucinio teismo teisėjus, nors iki tol po tris teisėjus skirdavo prezidentas, parlamentas ir aukščiausiasis teismas. Tokiu būdu M. Saakašvilis įgijo didesnes galias nei kada nors turėjo E. Ševarnadzė, o Gruzijos politinę sistemą politologai ėmė vadinti superprezidentizmu.¹⁷⁵

Svarbu pažymėti, kad ne tik buvo išplėstos vykdomosios valdžios formalios galios, bet ir susiformavo pačią stabdžių ir atsvarų idėją paneigianti praktika. Gruzijos parlamentas, kuriame dominavo prezidento partija Vieningasis nacionalinis judėjimas (VNJ), netapo savarankiška ir stipria institucija. Priešingai, vietos politikų ir užsienio diplomatų vertinimu, dauguma parlamentarų greičiau dirbo kaip prezidento sprendimus įteisinantys notarai ar valdančiosios partijos valstybės tarnautojai.¹⁷⁶ Vykdomąją valdžią Gruzijoje silpnai kontroliavo ir kitos struktūros. Teisėjai dėl priimamų sprendimų tardavosi su vyriausybės pareigūnais, siekdami neatsidurti su M. Saakašvilio komanda skirtingose barikadų pusėse. O žiniasklaidos priemonės vadovavosi savicenzūros principais, nes jų savininkų verslo interesai tiesiogiai priklausė nuo vyriausybės malonės.¹⁷⁷

Demokratijos konsolidavimui ypač žalinga buvo tai, kad Gruzijos valdančioji grupuotė (prezidento komanda ir VNJ) nevengė manipuliuoti demokratinėmis taisyklėmis, siekdama išlaikyti valdžią. Kaip pavyzdį galima paminėti VNJ manipuliavimą rinkimų sistema. Likus vos dviem mėnesiams iki 2008 m. parlamento rinkimų, VNJ priėmė sau palankias konstitucijos pataisas, pakeitusias rinkimų sistemą. Visų pirma VNJ padidino vienmandatėse apygardose renkamų parlamentarų skaičių nuo 50 iki 75, o pagal partijų sąrašus renkamų parlamentarų skaičių atitinkamai sumažino nuo 100 iki 75.

¹⁷⁵ Miriam Lansky ir Giorgi Areshidze, "Georgia's Year of Turmoil". *Journal of Democracy*, vol. 19, no. 4, October 2008, 160; Lincoln A. Mitchell, "Democracy in Georgia since the Rose Revolution". *Orbis*, vol. 50, no. 4, Autumn 2006, 672; Henry E. Hale, "Democracy or Autocracy on the March? The Colored Revolutions as Normal Dynamics of Patronal Presidentialism". *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, no. 3, September 2006, 312.

¹⁷⁶ International Crisis Group, 18.

¹⁷⁷ Charles A. Kupchan, "Wilted Rose". *The New Republic*, 2006 m. vasario 6 d., 10.

Šis pokytis buvo naudingas VNJ, nes gyventojų parama jam buvo sumažėjusi, o vienmandatėse balotiravęsi VNJ kandidatai galėjo pasitelkti administracinius resursus. Be to, VNJ pakeitė ir patekimo į parlamentą slenkstį. 2004 m., kai VNJ buvo populiarumo viršūnėje, buvo įvestas aukštas 7 proc. slenkstis, kurį be VNJ tuomet pavyko peržengti tik vienai partijai. Į 2008 m. parlamento rinkimus Gruzijos opozicinės partijos ketino eiti susivienijusios į bloką. Tačiau būtent tada VNJ sumažino slenkstį iki 5 proc., o tai pakirto bloko vienybę ir skatino opozicines partijas bandyti laimę rinkimuose kiekvienai atskirai.¹⁷⁸

JAV spauda netruko atkreipti dėmesį į nerimą keliančius signalus Gruzijoje. Pavyzdžiui, dar 2006 m. vasarį JAV nuomonių žurnalo „The New Republic“ puslapiuose nuskambėjo raginimas G. W. Busho administracijai pradėti sakyti M. Saakašviliui tiesą ir nesuteikti politinio užnugario jo „ne visai demokratiškiems polinkiams“.¹⁷⁹ Gruzijos vyriausybės kritika ypač sustiprėjo 2007 m. lapkritį, M. Saakašviliui įvedus nepaprastąją padėtį. Pavyzdžiui, įtakingas JAV dienraštis „The New York Times“ redakciniame komentare konstatavo, kad M. Saakašvilis „išdavė prodemokratiškos Rožių revoliucijos dvasią“.¹⁸⁰ O kaip į demokratijos erozijos ženklus reagavo JAV vyriausybė?

M. Saakašvilio komandos po Rožių revoliucijos kurtas superprezidentinis režimas G. W. Busho administracijos nebuvo vertinamas kaip pavojingas trapijai Gruzijos demokratijai. 2005 m. gegužę, vizito Tbilisyje metu, G. W. Bushas tūkstantinei gruzinų miniai iškilmingai pareiškė, kad laiko Gruziją „laisvės švyturiu regionui ir pasauliui“.¹⁸¹ To paties vizito metu surengtoje spaudos konferencijoje JAV prezidentas negailėjo pagyrų M. Saakašviliui: „jis myli demokratiją, myli laisvę, myli Gruzijos žmones“.¹⁸²

¹⁷⁸ Lanskoj ir Areshidze, 160–162.

¹⁷⁹ Kupchan, 11–12.

¹⁸⁰ Editorial, „Roses and Reality in Georgia“. *The New York Times*, 2007 m. lapkričio 10 d., <<http://www.nytimes.com/2007/11/10/opinion/10sat3.html?scp=32&sq=&st=nyt>> [žiūrėta 2009 06 01].

¹⁸¹ CNN, „Bush: Georgia “beacon of liberty”, 2005 m. gegužės 11 d., <<http://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/05/10/bush.tuesday/index.html>> [žiūrėta 2009 05 10].

¹⁸² The White House, „President and President Saakashvili Discuss NATO, Democracy”, 2005 m. gegužės 10 d., <<http://georgewebush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/05/20050510.html>> [žiūrėta 2009 06 04].

Apie tai, kad iki 2007 m. rudens amerikiečiai nematė pagrindo nerimauti dėl demokratijos būklės Gruzijoje, galima spręsti ir iš kitų įtakingų JAV respublikonų pasisakymų. Pavyzdžiui, 2007 m. gruodį senatorius R. G. Lugaras JAV Senato posėdyje kalbėjo, kad nepaprastosios padėties įvedimas sukėlė grėsmę “įspūdingai pažangai”, kurią M. Saakašvilis ir jo vyriausybė pasiekė demokratizuodami ir modernizuodami savo šalį.¹⁸³ Taigi, sprendžiant iš JAV politinių lyderių retorikos, iki 2007 m. lapkričio įvykių Gruzija buvo laikoma kone konsoliduota demokratija. Tad ir apie sąlygiškumo principo taikymą santykiuose su Tbilisiu nebuvo reikalo net pasvarstyti.

Žinoma, nepaprastosios padėties įvedimas ir išpuoliai prieš nepriklausomą žiniasklaidą buvo tie įvykiai, į kuriuos neįmanoma nereaguoti. Baltieji rūmai jautė Amerikos visuomenės spaudimą užimti griežtą poziciją. Pavyzdžiui, įtakingas dienraštis “The Washington Post” redakciniame komentare ragino G. W. Busho administraciją visiškai sustabdyti pagalbos Gruzijai teikimą ir atšaukti planuotą M. Saakašvilio vizitą į Baltuosius rūmus, jeigu Gruzijos prezidentas per kelias dienas neatšauks nepaprastosios padėties.¹⁸⁴ Tačiau G. W. Busho administracija pasirinko tą pačią taktiką, kurią B. Clintono administracija naudojo Rusijos atveju. Prezidentas M. Saakašvilis buvo ne tiek *spaudžiamas*, kiek *įkalbinėjamas* nelaužyti demokratiinių procedūrų.

Nuo viešos kritikos Baltieji rūmai susilaikė. Kai kurie JAV apžvalgininkai “gėdingu” pavadino faktą, kad praėjus savaitei po nepaprastosios padėties įvedimo Gruzijoje G. W. Bushas dar nebuvo paskelbęs

¹⁸³ U.S. Senate Resolution 391, “Calling on the President of the United States to Engage in an Open Discussion with the Leaders of the Republic of Georgia to Express Support for the Planned Presidential Elections and the Expectation that Such Elections Will Be Held in a Manner Consistent with Democratic Principles”, 2007 m. gruodžio 6 d., <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CREC-2007-12-06/pdf/CREC-2007-12-06-pt1-PgS14856-2.pdf>> [žiūrėta 2010 12 31].

¹⁸⁴ Editorial, “Crisis in Georgia”. *The Washington Post*, 2007 m. lapkričio 13 d., <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/11/12/AR2007111201549.html>> [žiūrėta 2010 12 30].

jokio komentaro šia tema.¹⁸⁵ Užuoť viešai gėdinusi savo sąjungininką M. Saakašvilį, JAV vyriausybė mėgino daryti įtaką jo sprendimams diplomatiniais kanalais. Praėjus trim dienoms po taikaus mitingo išvaikymo, 2007 m. lapkričio 10 d., į Tbilisį buvo pasiųstas aukšto rango JAV diplomatas Matthew Bryza, kurio užduotis buvo susitarti su Gruzijos vadovybe dėl nepaprastosios padėties atšaukimo. Interviu Gruzijos valstybinei televizijai M. Bryza teigė, kad įkalbinėdamas M. Saakašvilį atšaukti nepaprastąją padėtį, jis nedarė spaudimo, o kalbėjo “kaip draugas su draugu”. Pasak diplomato, sąlygos paramos iš JAV gavimui Gruzijai būtų iškeltos tik tuo atveju, jeigu rinkimai šioje šalyje nebūtų laisvi ir sąžiningi, o uždarytoms žiniasklaidos priemonėms nebūtų leista atnaujinti veiklos.¹⁸⁶

Tokie G. W. Busho administracijos veiksmai atskleidė du dalykus. Viena vertus, Vašingtonas darė švelnų spaudimą Tbilisiui ir įkalbinėjo nutraukti demokratinių normų pažeidinėjimą. Kita vertus, JAV vyriausybė leido Gruzijos valdžiai suprasti, kad būtent laisvi rinkimai yra ta riba, kurią peržengus galima sulaukti Amerikos sankcijų. M. Saakašvilis ir jo komandos nariai, patys baigę studijas JAV universitetuose, matyt, gerai perprato amerikiečių mąstymą. Nes dar iki M. Bryzos vizito į Tbilisį, 2007 m. lapkričio 8 d., M. Saakašvilis paskelbė 2008 m. sausį vyksiant priešlaikinius prezidento rinkimus, parodysiančius, ar jis tebeturi tautos pasitikėjimą po protestų išvaikymo. Pažymėtina, kad apie tokius planus Gruzijos prezidentas pirmiausia pranešė JAV ambasadoriui Gruzijoje, o tik po to – šalies gyventojams per nacionalinę televiziją.¹⁸⁷ Paskelbdamas rinkimus, M. Saakašvilis užbėgo už akių galimoms JAV vyriausybės abejonėms jo demokratiškumu. Tiesa, reaguodamas į šią žinią, JAV Valstybės departamentas pareiškė ir toliau

¹⁸⁵ Anne Applebaum, “Georgia’s Leap Backward”. *The Washington Post*, 2007 m. lapkričio 13 d., <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/11/12/AR2007111201419.html>> [žiūrėta 2010 12 31].

¹⁸⁶ Tara Bahrapour, “As Georgia Moves to End Emergency, Visiting Envoy Presses U.S. Agenda”. *The Washington Post*, 2007 m. lapkričio 16 d., <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/11/15/AR2007111502308.html>> [žiūrėta 2009 05 04].

¹⁸⁷ C. J. Chivers, “Georgia Leader Calls Early Election to Decide His Fate”. *The New York Times*, 2007 m. lapkričio 9 d., <<http://www.nytimes.com/2007/11/09/world/europe/09tbilisi.html>> [žiūrėta 2010 12 31].

reikalaujantis, kad būtų atšaukta nepaprastoji padėtis ir atnaujintos visų žiniasklaidos priemonių transliacijos. Šie žingsniai buvo įvardinti kaip būtini atkuriant demokratines sąlygas būsimiems rinkimams.¹⁸⁸ Taigi galima daryti išvadą, kad Gruzijos prezidentui pavyko nuraminti G. W. Busho administraciją dar *iki* M. Bryzos vizito į Tbilisį. Nenuostabu, kad M. Bryza kalbėjosi su M. Saakašviliu “kaip draugas su draugu”, nes abi šalys aptarinėjo ne Gruzijos valdžios nukrypimus nuo demokratinų procedūrų, atvedusius prie 2007 m. lapkričio įvykių, bet veikiau pasirengimą būsimiems prezidento rinkimams.

Priešlaikiniai prezidento rinkimai Gruzijoje įvyko 2008 m. sausio 5 dieną. Tarptautiniai stebėtojai juos įvertino kaip laisvus, bet nepakankamai sąžiningus. Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos (ESBO) ataskaitoje teigiama, kad rinkimai “iš esmės atitiko daugumą [...] demokratiniais rinkimams keliamų reikalavimų”. Bet kartu buvo nurodyta nemažai rimtų trūkumų: opozicijos aktyvistų bauginimas, piktnaudžiavimas administraciniais resursais, ne visai skaidrus balsų skaičiavimas ir skundų nagrinėjimas.¹⁸⁹ Vis dėlto G. W. Busho administracija įvertino šiuos rinkimus kaip įrodymą, kad 2007 m. lapkričio įvykiai buvo tik laikinas stabtelėjimas “įspūdingos pažangos” kelyje. 2008 m. kovą, Baltuosiuose rūmuose priimdamas prezidentu perrinktą M. Saakašvilį, G. W. Bushas vėl negailėjo liaupsių kolegai: “Aš žaviuosi Prezidentu. Aš žaviuosi tuo, ką Gruzija perėjo, ir tuo, ką Gruzija daro dabar”.¹⁹⁰

JAV vyriausybės abejingumą demokratijos erozijai Gruzijoje atskleidžia ir tai, kad finansinė parama šiai šaliai buvo teikiama nekeliant praktiškai jokių sąlygų dėl pažangos vykdant demokratines reformas. Didžioji dalis JAV paramos Gruzijai buvo teikiama iš posovietinių valstybių reformoms skirto

¹⁸⁸ Voice of America, “US Welcomes Commitment to Early Elections in Georgia”, 2007 m. lapkričio 8 d., <<http://www.voanews.com/english/news/a-13-2007-11-08-voa79-66527552.html>> [žiūrėta 2010 12 31].

¹⁸⁹ OSCE/ODIHR. ‘Georgia. Extraordinary Presidential Election’. Election Observation Mission’s Final Report, 2008 m. kovo 4 d., <http://www.osce.org/documents/odihr/2008/03/29982_en.pdf> [žiūrėta 2009 11 16].

¹⁹⁰ The White House, “President Bush Meets with President Saakashvili of Georgia”, 2008 m. kovo 19 d., <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/03/20080319-4.html>> [žiūrėta 2009 06 04].

fondo, vadinamosios Paramos laisvei akto sąskaitos (angl. *FREEDOM Support Act*¹⁹¹ *account*). JAV Kongreso 1992 m. priimtas Paramos laisvei aktas numato, kad finansinės paramos gavėjams turi būti keliamos tam tikros sąlygos dėl politinių ir ekonominių reformų bei žmogaus teisių, tačiau taikant šias sąlygas JAV prezidentui yra palikta plati veiksmų laisvė.¹⁹² Rožių revoliucijos lyderis M. Saakašvilis sugebėjo išsaugoti G. W. Busho administracijos politinę paramą per visą tiriamąjį laikotarpį, todėl nenuostabu, kad Gruzijos atitikimas keliamiems reikalavimams Vašingtone kvestionuojamas nebuvo.

Kitas svarbus JAV paramos Gruzijai šaltinis buvo vadinamoji Tūkstantmečio iššūkių sąskaita (angl. *Millennium Challenge Account*). Ši instrumentą 2004 m. sukūrė G. W. Busho administracija. Sąskaitą administruojanti Tūkstantmečio iššūkių korporacija (angl. *Millennium Challenge Corporation*) laikytina vyriausybine organizacija, nes šios agentūros direktorių tarybai pagal pareigas vadovauja JAV valstybės sekretorius. Agentūra turi nustačiusi tam tikrą rinkinį reikalavimų, kuriuos turi atitikti paramą gaunančios valstybės. Sąlygos paramos gavėjoms yra gana detalios, valstybės yra kasmet vertinamos pagal 17 rodiklių¹⁹³, įskaitant politines teises ir pilietines laisves. Jei paramą gaunančių šalių politika nebeatitinka reikalavimų, pagal agentūros nuostatus joms gali būti taikomos sankcijos: įspėjimas, paramos suspendavimas arba paramos nutraukimas. Nuostatai numato galimybę taikyti sankcijas vos tik pastebėjus pasikeitusią valstybės politiką, nelaukiant, kol pokyčiai bus atspindėti stebimuose rodikliuose.¹⁹⁴ Gruzija paramą iš Tūkstantmečio iššūkių sąskaitos pradėjo gauti 2005 m. ir jokių sankcijų tiriamuoju laikotarpiu nesulaukė. Agentūra nereagavo į tai, kad

¹⁹¹ Pilnas pavadinimas angl. *Freedom for Russia and Emerging Eurasian Democracies and Open Markets Support Act*.

¹⁹² Curt Tarnoff, "U.S. Assistance to the Former Soviet Union". CRS Report for Congress, 2007 m. kovo 1 d., 9, <<http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL32866.pdf>> [žiūrėta 2009 05 10].

¹⁹³ Rodikliai yra suskirstyti į tris grupes: teisingas valdymas, investavimas į žmones ir ekonominė laisvė. Jų vertės nustatomos pagal įvairių tarptautinių ir nevyriausybinių organizacijų skelbiamus duomenis.

¹⁹⁴ Millennium Challenge Corporation, "MCC Policy on Suspension or Termination of Assistance and/or Eligibility for Assistance". <<http://www.mcc.gov/documents/guidance/07-suspensionandterminationpolicy.pdf>> [žiūrėta 2011 01 04].

nuo 2007 m. ėmė smukti dauguma teisingo valdymo rodiklių.¹⁹⁵ Ji net nepareiškė išpėjimo Gruzijos vyriausybei 2007 m. lapkritį, kai buvo įvesta nepaprastoji padėtis. Nors, pvz., Armėnijos valdžia panašioje situacijoje, kai 2008 m. pradžioje išvaikė opozicijos mitingą ir įvedė nepaprastąją padėtį, gavo išpėjimą dėl galimo paramos suspendavimo ar nutraukimo.¹⁹⁶

Apibendrinant šį poskyrį galima daryti išvadą, kad 1 hipotezė Gruzijos atveju pasitvirtino. Tiek politinė, tiek finansinė JAV parama buvo teikiama M. Saakašvilio vyriausybei nepaisant sąlygiškumo principo.

6.3. Parama rinkimų procesui

Tiriamuoju laikotarpiu, nuo 2003 m. lapkritį vykusios Rožių revoliucijos iki 2008 m. pabaigos, Gruzijoje vyko ketveri nacionalinio lygmens rinkimai: 2004 m. sausio priešlaikiniai prezidento rinkimai, 2004 m. kovo papildomi parlamento rinkimai, 2008 m. sausio priešlaikiniai prezidento rinkimai ir 2008 m. gegužės parlamento rinkimai. Vadovaujantis 2 hipoteze, šiame darbo poskyryje reikia nustatyti, ar JAV finansuotos paramos rinkimų procesui programos nebuvo šališkos Gruzijos prezidento ir parlamento rinkimuose konkuravusių politinių jėgų atžvilgiu. Svarbiausi yra du klausimai. *Pirma*, ar JAV skyrė pakankamai dėmesio rinkimų sąžiningumui užtikrinti? *Antra*, ar JAV sprendimai dėl paramos rinkimų procesui nesuteikė pranašumo kuriai nors vienai politinei jėgai?

Didžiulį JAV donorų dėmesį 2003 m. lapkritį vykusiems Gruzijos parlamento rinkimams pažymi visi tyrinėtojai. Veiksmų buvo imtasi ir diplomatiniam, ir programiniam lygmenyje. Artėjant rinkimams, į Tbilisį buvo atvykęs ne vienas JAV vyriausybės pasiuntinys ir mėgino įtikinti E. Ševardnadzė surengti sąžiningus rinkimus. Be to, JAV valstybiniai ir

¹⁹⁵ Grafikus su Gruzijos rodikliais galima rasti Millennium Challenge Corporation, “2011 Country Scorebook”, 86, <<http://www.mcc.gov/documents/reports/reference-2010001042001-fy11-scorebook.pdf>> [žiūrėta 2011 01 04].

¹⁹⁶ Curt Tarnoff, “Millennium Challenge Corporation”. CRS Report for Congress, 2010 m. lapkričio 16 d., 12–13, <<http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL32427.pdf>> [žiūrėta 2010 01 04].

privatūs donorai negailėjo pinigų su rinkimų procesu susijusioms priemonėms: rinkėjų sąrašo tobulinimui, rinkėjų švietimo kampanijoms, rinkimų įstatymų taisymui ir rinkimų stebėjimui. Pavyzdžiui, rinkimų stebėjimu užsiimanti Gruzijos NVO Tarptautinė visuomenė už sąžiningus rinkimus ir demokratiją (angl. *International Society for Fair Elections and Democracy*; ISFED) 2003 m. gavo žymiai didesnę nei įprastai finansavimą, leidusį atlikti lygiagrečių balsų skaičiavimą.¹⁹⁷

Toks JAV dėmesys 2003 m. Gruzijos parlamento rinkimų sąžiningumui visiškai suprantamas, jei manytume, kad amerikiečiai buvo suinteresuoti opozicijos pergale. Tik dosni užsienio donorų parama rinkimų procesui galėjo tapti atsvara valdančiosios partijos piktnaudžiavimui administraciniais resursais. Po Rožių revoliucijos, pasitraukus E. Ševardnadzei, valstybės ištekliai perėjo į revoliucijos lyderių rankas. Todėl logiška būtų prielaidą, kad G. W. Busho administracija, patenkinta Gruzijos politinė raida, galėjo sumažinti dėmesį paskesnių rinkimų sąžiningumui. Ar taip nutiko iš tiesų?

Atsekti tikslų skaičių, kiek JAV paramos buvo skirta 2004 ir 2008 m. rinkimams, turbūt neįmanoma. Parama susideda iš daugybės įvairių programų, kurių pradžia ir pabaiga nebūtinai sutampa su rinkimų datomis. Be to, donorų ir ypač paramos gavėjų yra daug ir ne visi iš jų viešai skelbia duomenis apie skirtas/gautas lėšas. Todėl vertinant, kaip kito JAV parama rinkimų procesui 2004–2008 m., tenka pasikliauti Gruzijoje darytų interviu duomenimis.

Gruzijoje stebėti rinkimų registruojasi dešimtys įvairių NVO, nes gauti rinkimų stebėtojo statusą nėra sudėtinga. Bet pagrindinės organizacijos, turinčios didelį stebėtojų tinklą visoje šalyje, yra dvi: jau minėtoji ISFED ir Sąjunga „Nauja karta – nauja iniciatyva“ (angl. *Union “new Generation – new Initiative”*; nGnI). Abiejų organizacijų atstovai tvirtino, kad rinkimų stebėjimui skiriamas JAV donorų finansavimas po Rožių revoliucijos nesumažėjo. Pasak ISFED direktorės Ekaterinos Siradzės-Delaunay, parama rinkimų stebėjimui tikrai nemažėjo dramatiškai. ISFED gavo finansavimą iš USAID ir per

¹⁹⁷ Lincoln A. Mitchell, *Uncertain Democracy: U.S. Foreign Policy and Georgia's Rose Revolution*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009, 121.

2006 m. savivaldos, ir per 2008 m. prezidento ir parlamento rinkimus. E. Siradzės-Delaunay teigimu, ieškoti finansavimo su rinkimais susijusiems projektams yra palyginti lengva: „Nors tai ir yra šešių mėnesių projektas, jis sulaukia daug visuomenės dėmesio ir galima matyti jo poveikį iš karto“.¹⁹⁸ Panašiai kalbėjo ir nGnI direktorė Ketevana Čačava ir pirmininkas Michailas Devdarianis, pripažinę, kad jų organizacijos finansinė padėtis geresnė būna tais metais, kai Gruzijoje vyksta rinkimai. Pavyzdžiui, 2008 m., kai vykdė net du nacionaliniai rinkimai, nGnI iš donorų gavo daug didesnę finansinę paramą nei kitais metais. Kalbinti nGnI vadovai taip pat teigė pastebėję, kad savivaldos rinkimai donorus domina mažiau nei, tarkim, prezidento rinkimai.¹⁹⁹

Kita pusė, paramos teikėjai, taip pat tvirtina, kad JAV dėmesys rinkimų procesui po Rožių revoliucijos išliko didelis. USAID Gruzijos skyriaus atstovų teigimu, būtent rinkimai yra ta sritis, kuriai galima skirti finansavimą tik atsiradus poreikiui, taip išvengiant paramos lygio svyravimų. Paramos demokratijai skirstymas yra susijęs su ilgalaikiu planavimu, šis procesas biurokratizuotas, todėl neįmanoma greitai reaguoti. Parama rinkimų procesui yra išimtis. Ji, pasak USAID Gruzijos skyriaus atstovų, labiau susijusi su politiniais sprendimais, todėl atsiranda galimybė reaguoti greičiau, paremti „watchdog“ tipo organizacijas ir mesti daugiau pinigų rinkimų stebėjimui.²⁰⁰

Taigi per pokalbius su JAV paramos teikėjais ir pagrindiniais gavėjais surinkti duomenys leidžia teigti, kad G. W. Busho administracija po M. Saakašvilio ir jo bendražygių atėjimo į valdžią nesumažino paramos laisviems ir sąžiningiems rinkimams Gruzijoje. Bent jau rinkimų stebėjimo ir lygiagreto balsų skaičiavimo srityje. Tiesa, JAV demokratijos gynimo politiką po Rožių revoliucijos kritikuojantis L. Mitchellas atkreipia dėmesį į kitą sritį – JAV administracinę paramą rinkimų organizavimui, kuri tradiciškai yra teikiama per IFES. 2004 m. ši organizacija buvo priversta sustabdyti savo veiklą Gruzijoje dėl finansavimo trūkumo.²⁰¹ Iš tiesų JAV vyriausybini

¹⁹⁸ Interviu su Ekaterina Siradze-Delaunay, Tbilisis, 2010 m. spalio 15 d.

¹⁹⁹ Interviu su Ketevana Čačava ir Michailu Devdarianiu, Tbilisis, 2010 m. spalio 20 d.

²⁰⁰ Interviu su USAID Gruzijos skyriaus atstovais, Tbilisis, 2010 m. spalio 13 d.

²⁰¹ Mitchell, *Uncertain Democracy*, 130.

donorai galbūt tuo metu buvo nusprendę, kad rinkimų organizatoriams Gruzijoje metodinė parama nebereikalinga. Galbūt sprendimą paskatino ir nelabai efektyvi paties IFES Gruzijos skyriaus veikla. Kaip prisiminė IFES Gruzijos skyriaus įkūrėjas Chrisas Holzenas, Ševardnadzės laikais IFES teko dirbti su „siaubingai korumpuota“ CRK: „Jie džiaugėsi dirbdami su manimi tik tol, kol aš duodavau jiems pinigų ir pirkdavau automobilius [...], kuriuos jie naudodavo asmeniniams tikslams“.²⁰² Sprendimas nutraukti finansavimą IFES Gruzijos skyriui buvo skubotas (tai įrodo ir vėlesnis sprendimas vėl atnaujinti jo veiklą), bet jis toli gražu nereiškė, kad G. W. Busho administracija neberėmė rinkimų proceso.

Aptarus JAV paramos laisviems ir sąžiningiems rinkimams bendrą lygį, metas pereiti prie antrojo klausimo: ar amerikiečių parama rinkimų procesui nebuvo šališka skirtingų Gruzijos politinių jėgų atžvilgiu? G. W. Busho administracijos politiką kritikuojantys autoriai savo dėmesį sutelkia į diplomatinį lygmenį: JAV vyriausybės reakciją į rinkimų stebėtojų išvadas ir balsavimo rezultatų pripažinimą.²⁰³ Ginčytis su tokia kritika būtų sunku. Kaip jau minėta disertacijos 6.2 poskyryje, G. W. Busho administracija vangiai reagavo ne tik į rinkimų proceso pažeidimus, bet ir į neleistiną Gruzijos valdančiųjų manipuliavimą rinkimų įstatymais. Vašingtonas tylėjo net tada, kai M. Saakašvilis ir jo komanda atmetė pačių amerikiečių ankstesnį įdirbį. Pavyzdžiui, Rožių revoliucijos išvakarėse JAV specialusis pasiuntinys, buvęs valstybės sekretorius Jamesas Bakeris susiderėjo su tuometiniu Gruzijos prezidentu E. Ševardnadze, kad CRK ir regioninėse rinkimų komisijose būtų atstovaujamos opozicinės politinės partijos.²⁰⁴ Bet 2005 m. priimtose įstatymo

²⁰² Interviu su Chrisu Holzenu, Kijevas, 2011 m. kovo 2 d.

²⁰³ Joel Lazarus, “Neo-liberal State Building and Western ‘Democracy Promotion’: the Case of Georgia”. Pranešimas Europos politinių tyrimų konsorciumo Nuolatinės tarptautinių santykių grupės 7-ojoje paneuropinėje tarptautinių santykių konferencijoje, Stokholmas, 2010 m. rugsėjo 9–11 d.; Marina Muskhelishvili ir Gia Jorjoliani, “Georgia’s Ongoing Struggle for a Better Future Continued: Democracy Promotion through Civil Society Development”. *Democratization*, vol. 16, no. 4, August 2009, 698–699.

²⁰⁴ Mikhail Vignansky, “American Father of Georgian Democracy: Former US Secretary of State Urges Shevardnadze to Hold Free Elections”. *Vremya Novosti*, 2003 m. liepos 7 d., 3.

pataisos panaikino šią tvarką – partijų atstovus rinkimų komisijose pakeitė prezidento ir parlamento skiriami profesionalūs rinkimų administratoriai.²⁰⁵

Vis dėlto šiame disertacijos poskyryje kartotis, kalbant apie sąlygiškumą, nesinorėtų. Svarbiau yra nukreipti žvilgsnį į JAV vykdytos demokratijos gynimo politikos programinį lygmenį. Ar kuri nors programa diskriminavo M. Saakašviliui oponuojančius rinkimų dalyvius? Bandant atsakyti į šį klausimą, apžvelkime dvi pagrindines programų rūšis: rinkimų stebėjimą ir balsavusiųjų apklausą (angl. *exit poll*).

M. Muskhelishvili ir G. Jorjoliani teigimu, per 2008 m. prezidento ir parlamento rinkimus JAV finansuotas rinkimų stebėjimas, kurį vykdė vietinės NVO, buvo visiškai depolitizuotas palyginti su Rožių revoliuciją išprovokavusiais 2003 m. parlamento rinkimais.²⁰⁶ Susitikus su M. Muskhelishvili ji pasakojo, kaip Rožių revoliucijos išvakarėse JAV donorai stūmė Gruzijos NVO į politiką, ragino tapti viešosios nuomonės lyderiais. JAV finansuojamos NVO organizavo jaunimo protestus prie parlamento, o šių NVO lyderiai sėdėjo aplinkinėse kavinėse ir viską prižiūrėjo.²⁰⁷ 2008 m. nieko panašaus nevyko, o tos pačios NVO veikė kaip nešališki rinkimų stebėtojai. Taigi per 2008 m. rinkimus opozicinės jėgos neturėjo tokios *politinės* paramos, kokią 2003-iaisiais buvo užsitikrinusi vieningoji opozicija su M. Saakašviliu priešakyje. Bet ar tai galima interpretuoti, kaip JAV programų šališkumą po Rožių revoliucijos?

Tyrimo metu šališkumo prielaida nepasitvirtino. Organizacija nGnI, kai kurių laikoma proprezidenine²⁰⁸, per 2008 m. prezidento rinkimus užfiksavo pažeidimų ir, remdamasi savo surinktais duomenimis, bandė užginčyti apie 2 proc. balsų, atiduotų už M. Saakašvilį.²⁰⁹ Prisimenant, kad M. Saakašvilio laimėjo pirmajame ture, surinkęs 53,5 proc. balsų, tie ginčyti 2 proc. kėlė

²⁰⁵ Lanskoy ir Areshidze, 161.

²⁰⁶ Muskhelishvili ir Jorjoliani, 699.

²⁰⁷ Interviu su Marina Muschelišvili, Tbilisis, 2010 m. spalio 11 d.

²⁰⁸ Organizacijos įkūrėjas ir ilgametis vadovas Kokis Jotanamišvilis buvo laikomas artimu M. Saakašviliui žmogui. Tarsi patvirtindamas tokius įtarimus, K. Jotanamišvilis kandidatavo valdančiojo VNJ sąraše per 2010 m. savivaldos rinkimus ir buvo išrinktas į Tbilisio miesto tarybą. Tiesa, tuo metu jis jau buvo atsistatydinęs iš pareigų nGnI.

²⁰⁹ Interviu su K. Čačava ir M. Devdarianiu.

grėsmę jo perrinkimui. Vis dėlto nGnI skundai dėl galimų pažeidimų nebuvo patenkinti. Rinkimų stebėjimo programoms pinigų skiriantis USAID Gruzijos skyrius taip pat pripažino, kad 2008 m. prezidento rinkimai nebuvo idealūs. Pašnekovai iš USAID prisiminė buvus apylinkių, kuriose užfiksuotas 100 proc. aktyvumas, taip pat atvejus, kai rinkėjų aktyvumas netikėtai užkildavo vakare. Į visus šiuos atvejus JAV atkreipė CRK dėmesį ir, pasak USAID atstovų, dalis rezultatų buvo panaikinta.²¹⁰ Pažymėtina, kad šiuo klausimu (CRK reagavimo į skundus) JAV paramos teikėjų ir gavėjų nuomonės išsiskyrė. Dalį rezultatų ginčijusios nGnI vadovai, priešingai, tvirtino, kad Gruzijos CRK noriai bendradarbiauja tik prieš rinkimus, o rinkimų metu ir po jų užima gynybinę poziciją bei liepia dingti iš akių.²¹¹

JAV demokratijos gynimo politiką kritikuojantys autoriai remiasi ESBO misijų išvadomis, įvardijančiomis nemažai rimtų pažeidimų, užfiksuotų per 2008 m. prezidento ir parlamento rinkimus Gruzijoje. Šie autoriai stebisi, kodėl G. W. Busho administracija ignoravo ESBO išvadas ir pripažino rinkimų rezultatus. Bet vėlgi tai – diplomatinio lygmens analizė. Programinio lygmens tyrimui svarbiau, ar JAV finansuotų rinkimų stebėjimo misijų išvados buvo mažiau kritiškos už ESBO išvadas. Palyginus ESBO ir NDI ataskaitas apie 2008 m. prezidento rinkimus²¹² matyti, kad ESBO ataskaita yra išsamesnė, bet kritišką vertinimą pateikia ir viena, ir kita. Abiejose ataskaitose sutampa kritiniai pastebėjimai apie administracinio resurso naudojimą M. Saakašvilio naudai, spaudimą opozicijos aktyvistams, valstybės tarnautojams ir vietiniams rinkimų stebėtojams, nesubalansuotą informacijos pateikimą televizijų eteryje ir lėtą, chaotišką balsų skaičiavimą rinkimų komisijose. ESBO ataskaitoje papildomai atkreipiamas dėmesys į rinkimų kodekso pataisas prieš pat rinkimus, VNJ atstovų dominavimą apylinkių rinkimų komisijose ir

²¹⁰ Interviu su USAID Gruzijos skyriaus atstovais.

²¹¹ Interviu su K. Čačava ir M. Devdarianiu.

²¹² OSCE/ODIHR, "Georgia. Extraordinary Presidential Election, 5 January 2008. Election Observation Mission Final Report", 2008 m. kovo 4 d., http://www.osce.org/documents/odihr/2008/03/29982_en.pdf [žiūrėta 2009 11 16]; NDI, "Statement of the NDI Election Observer Delegation to Georgia's 2008 Presidential Election". 2008 m. sausio 7 d., http://www.ndi.org/files/2258_ge_statement_elections_010708.pdf [žiūrėta 2011 03 11].

neobjektyvius teismų sprendimus. Savo ruožtu NDI ataskaitoje galima papildomai rasti pastabas apie netobulą rinkėjų sąrašą ir šališkas rinkimų komisijų narių konsultacijas balsavimo dieną.

ESBO ir NDI išvados nelabai skiriasi ir vertinant 2008 m. parlamento rinkimus.²¹³ Abiejose ataskaitose sutampa pastebėjimai apie VNJ palankių rinkimų kodekso pataisų priėmimą prieš pat rinkimus, administracinio resurso naudojimą VNJ naudai, spaudimą opozicijos kandidatams, valstybės tarnautojams ir vietiniams rinkimų stebėtojams, nesubalansuotą informacijos pateikimą televizijų eteriye, VNJ atstovų dominavimą rinkimų komisijose ir smurtinius kai kurių opozicijos kandidatų užpuolimus po rinkimų. ESBO ataskaitoje galima papildomai rasti informacijos apie nesklandų balsų skaičiavimą ir neobjektyvų skundų nagrinėjimą teismuose, o NDI ataskaitoje – apie trukdymą politinėms partijoms organizuoti agitacinius renginius.

Taigi surinkti duomenys neparodė, kad JAV finansuotos rinkimų stebėjimo programos būtų buvusios mažiau kritiškos Gruzijos valdžios – prezidento M. Saakašvilio ir VNJ – atžvilgiu. O kaip dėl sociologų rinkimų dieną atliekamų balsavusiųjų apklausų? Pasak tų pačių M. Muskhelishvili ir G. Jorjoliani, 2008 m. donoriai atsisakė finansuoti tokias apklausas, kurios buvo išnaudotos politiniais tikslais per Rožių revoliuciją.²¹⁴ Šis teiginys teisingas tik iš dalies ir privalo būti patikslintas. Iš tiesų 2003 m. parlamento rinkimuose balsavusiųjų apklausą opozicinės televizijos „Rustavi 2“ užsakymu atliko amerikiečių kompanija „Global Strategy Group“. Paramą šiam projektui, be Britų tarybos, skyrė ir dvi JAV organizacijos: Eurazijos fondas ir Atvirosios visuomenės Gruzijos fondas. Pažymėtina, kad iš jų tik Eurazijos fondas gali būti laikomas iš dalies vyriausybinio donoru, nes dalį savo lėšų gauna iš USAID. Dar įdomiau yra tai, kad tuometinis JAV ambasadorius Gruzijoje

²¹³ OSCE/ODIHR, “Georgia. Parliamentary Election, 21 May 2008. Election Observation Mission Final Report”, 2008 m. rugsėjo 9 d., <http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/33301> [žiūrėta 2009 11 16]; NDI, “NDI Long-term Observation Mission Report Concerning Georgia’s 2008 Parliamentary Elections”. 2008 m. birželio 4 d., http://www.ndi.org/files/Georgia_LTO_Statement_060408_ENG.pdf [žiūrėta 2011 03 11].

²¹⁴ Muskhelishvili ir Jorjoliani, 699.

Richardas Milesas, likus keletui dienų iki rinkimų, viešai suabejojo, ar išmintinga vykdyti balsavusiųjų apklausą.²¹⁵ Ši garsiai išsakyta ambasadoriaus mintis (atsitiktinai?) sutapo su kategorišku E. Ševardnadzės vyriausybės nusistatymu prieš balsavusiųjų apklausas. Taigi pirmoji išlyga – G. W. Busho administracija 2003-iaisiais elgėsi atsargiai, o politinį sproginį sukėlusią balsavusiųjų apklausą finansavo nevyriausybiniai JAV donoriai.

Per 2008 m. prezidento rinkimus balsavusiųjų apklausą užsakė keturios Gruzijos televizijos kompanijos: Gruzijos visuomeninis transliuotojas, „Rustavi 2 TV“, „Mze TV“ ir Adžarijos televizija. Organizuoti apklausą buvo patikėta Gruzijos viešųjų reikalų institutui, Ilja Čavčavadzės valstybiniam universitetui, Kaukazo taikos, demokratijos ir vystymosi institutui bei Gruzijos strateginių ir tarptautinių studijų fondui. Atliekant apklausą rinkimų apylinkėse buvo pasitelktos šešios vietinės tyrimų bendrovės. Dar prieš rinkimus devynių Gruzijos opozicinių partijų koalicija kreipėsi į visuomenę, ragindama nepasitikėti esą M. Saakašviliui lojalių organizacijų rengiama balsavusiųjų apklausa. Opozicijos atstovai pabrėžė, kad ši apklausa nekelia pasitikėjimo, nes joje nedalyvaus ir jos nefinansuos nė viena tarptautinė organizacija.²¹⁶ Iš tiesų ir 2008-ųjų apklausa nepasiejo be amerikiečių pagalbos. JAV spaudoje pavyko rasti informacijos, kad balsavusiųjų apklausą vykdžiusias organizacijas konsultavo žinomos JAV tyrimų bendrovės „QEV Analytics“ viceprezidentė Elehie Skoczylas, turinti didelę sociologinio darbo posovietinėse šalyse patirtį.²¹⁷ Tiesa, už kieno pinigus buvo nusamdyta žinoma ekspertė, lieka neaišku. Bet antroji išlyga – amerikiečiai vienu ar kitu būdu prisidėjo prie balsavusiųjų apklausos ir 2008-aisiais.

Apibendrinant visą poskyrį, galima konstatuoti, kad 2 hipotezė Gruzijos atveju nepasitvirtino. JAV vyriausybiniai donoriai po Rožių revoliucijos

²¹⁵ Jonathan Wheatley, *Georgia from National Awakening to Rose Revolution: Delayed Transition in the Former Soviet Union*. Aldershot and Burlington: Ashgate, 2005, 189.

²¹⁶ Civil Georgia, “Do not Trust Exit Polls’ – Nine-Party Opposition Coalition“, 2008 m. sausio 3 d., <<http://civil.ge/eng/article.php?id=16738&search>> [žiūrėta 2011 04 20].

²¹⁷ Lynn Berry ir Maria Danylova, “Georgian Leader Poised for Election Win”. *USA Today*, 2008 m. sausio 5 d., <http://www.usatoday.com/news/topstories/2008-01-05-1230988952_x.htm> [2011 04 20].

nenutraukė finansinės paramos rinkimų stebėjimui ir lygiagrečiam balsų skaičiavimui. Jų dėmesys rinkimų proceso demokratiškumui išliko didelis. JAV finansuojamos rinkimų stebėjimo misijos nenuolaidžiavo M. Saakašviliui – po kiekvienų rinkimų pateikdavo išvadas, kuriose kritikavo Gruzijos valdžią ne mažiau nei kitos tarptautinės organizacijos. Turimi duomenys taip pat nepatvirtina prielaidos, kad amerikiečiai netiesiogiai padėjo M. Saakašviliui išlaikyti valdžią, po Rožių revoliucijos nustoję finansuoti balsavusiųjų apklausas. Iš tiesų JAV vyriausybinių donorai tokių apklausų nefinansavo ir iki revoliucijos.

6.4. Politinių partijų stiprinimas

Paramos Gruzijos politinėms partijoms programą JAV pradėjo vykdyti 1994 m. ir tęsė ją visą tiriamąjį laikotarpį (2003–2008 metais). Daugiausia USAID finansuojamuose projektuose dalyvavusios Gruzijos partijos buvo mokomos, kaip plėtoti savo struktūrą, pritraukti naujų narių, organizuoti teritorinių padalinių veiklą. Kita, prieštaringiau vertinama paramos partijoms sritis buvo su rinkimais susiję mokymai. Gruzijos partijos buvo mokomos vykdyti agitacinę kampaniją, skatinti rinkėjų aktyvumą, stebėti balsavimą ir ginti balsavimo rezultatus. Šiame disertacijos poskyryje, vadovaujantis 3 hipoteze, ieškoma paramos teikėjų iš JAV politinio šališkumo apraiškų. *Pirma*, keliamas klausimas, ar M. Saakašviliui ir jo bendražygiams iš opozicijos perėjus į poziciją nesumažėjo JAV vyriausybinių donorų dėmesys politinių partijų rėmimui. *Antra*, siekiama nustatyti, ar paramos politinėms partijoms programose nėra nepagrįstai ribojamas M. Saakašvilio valdžiai oponuojančių partijų dalyvavimas.

Atsakyti į pirmąjį klausimą atrodo nesunku. Taip, po Rožių revoliucijos JAV parama Gruzijos politinėms partijoms sumažėjo. Lygiai perpus. Nes iki revoliucijos su partijomis Gruzijoje dirbo ir NDI, ir IRI, o po revoliucijos NDI, nors ir liko dirbti šalyje, neteko finansavimo iki tol vykdytai partijų rėmimo

programai.²¹⁸ Prieš Rožių revoliuciją NDI ir IRI teikė paramą ir parlamentinėms, ir parlamente neatstovaujamoms politinėms partijoms. Nuo 2004 m. NDI pasirašė su USAID naują sutartį, kuri apribojo NDI veiklą Gruzijos parlamento (vadinasi, vien jame atstovaujamų partijų) stiprinimu. Pasak paramą Gruzijos partijoms išsamiai tyrinėjusio M. Baderio, staiga pasikeitusi NDI veiklos kryptis atspindi bendrą tendenciją, kad po Rožių revoliucijos JAV vyriausybė daugiau dėmesio ėmė skirti Gruzijos valdžios institucijų, o ne pilietinės visuomenės stiprinimui.²¹⁹

Naujoji NDI veiklos kryptis pasirodė nesanti veiksmingas būdas stiprinti Gruzijos partinę sistemą. Atvirkščiai, neparlamentinių opozicijos partijų atstovai ėmė skųstis, kad ši NDI vykdoma programa „dar labiau stiprina M. Saakašvilio ir taip stiprėjantį autoritarizmą“, nes, remdama parlamentą, NDI esą stiprina absoliučią daugumą parlamente turinčio VNJ valdžios monopolį.²²⁰ Tuometiniai NDI Gruzijos skyriaus vadovai sutiko su išsakoma kritika. Jie pripažino nenorintys dirbti vien tik su parlamentinėmis partijomis, bet teikti paramą parlamente neatstovaujamoms partijoms NDI neleidžia su USAID pasirašytos sutarties sąlygos.²²¹

Vis dėlto būtų pernelyg supaprastinta daryti išvadas apie JAV dėmesį Gruzijos partijų rėmimui vien pagal tai, kelios – dvi ar viena – organizacijos vykdė paramos projektus. Galbūt JAV parama partijoms išliko tokia pat, tik buvo atsisakyta nereikalingo veiklos dubliavimo? Juolab, kad anksčiau buvo išaiškėjęs NDI ir IRI nesugebėjimas koordinuoti savo veiksmų. Pavyzdžiui, 1998 m. abi organizacijos susitarė vengti dubliavimo ir pasidalinti tarpusavy partijas, su kuriomis bus dirbama. Deja, jau po metų šis susitarimas buvo sulaužytas, nes ir NDI, ir IRI norėjo dirbti su tuometine valdančiąja partija.²²²

²¹⁸ Mitchell, *Uncertain Democracy*, 130.

²¹⁹ Max Bader, *Against All Odds: Aiding Political Parties in Georgia and Ukraine*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 111.

²²⁰ Eric McGlinchey, “Foreign Assistance and Domestic Power: Aiding Political Parties in Central Asia and the Caucasus”. Pranešimas 48-ojoje Tarptautinių studijų asociacijos metinėje konferencijoje, Čikaga, 2007 m. vasario 28–kovo 3 d.

²²¹ Ten pat.

²²² Bader, 111.

Taigi reikalingas papildomas indikatorius, kuris leistų įvertinti JAV paramos Gruzijos partijoms pokyčius.

Tokiu indikatoriumi gali būti specifinė paramos partijoms sritis – koalicijų telkimas (angl. *coalition-building*). Porą metų iki Rožių revoliucijos NDI labai stengėsi sutelkti į koaliciją tris opozicines partijas: M. Saakašvilio Nacionalinį judėjimą, Z. Žvanijos Vieninguosius demokratų ir Naujųjų dešiniųjų partiją. Už tai, kad remia M. Saakašvilio ir Z. Žvanijos partijas labiau nei visas likusias, NDI tuo metu kritikavo ir E. Ševardnadzės režimas, ir opozicijos politikai, ir Gruzijos politologai.²²³ Tokia NDI iniciatyva, nors ir kontraversiška, galimai buvo sankcionuota paties donoro – USAID. 2003 m. išleistoje USAID instrukcijoje, aiškinančioje paramos politinėms partijoms politiką, nurodoma, kad „fragmentuotos opozicijos“ telkimas į koaliciją yra leidžiamas, bet tik „griežtai autoritarinėje [politinėje] sistemoje“.²²⁴

Po Rožių revoliucijos nei NDI, nei IRI nė karto nerodė iniciatyvos suburti partijų koaliciją, kuri oponuotų prezidentui M. Saakašviliui ir proprezidentiniam VNJ. Galbūt todėl, kad Gruzijoje 2004 m. sukurta politinė sistema JAV vyriausybei nebeatrodė „griežtai autoritarinė“. Galbūt dėl kitų priežasčių. Kalbintas IRI Gruzijos skyriaus atstovas prisipažino negirdėjęs apie minėtą USAID instrukciją. Pasak jo, būrimasis į koaliciją, jei dvi ar daugiau partijų yra ideologiškai artimos, yra natūralus dalykas ir neturėtų priklausyti nuo režimo tipo.²²⁵ IRI atstovas pabrėžė, kad, jeigu JAV ambasados Gruzijoje politikos grupė nutaria dalyvauti partijų derybose, IRI į tai neįtraukiamas: „Tai jų reikalas, ne mūsų“.²²⁶

Idomu tai, kad 2007 m. lapkritį pasirodžiusioje USAID ataskaitoje visgi minima JAV parama opozicinių partijų koalicijai. Ataskaitoje tvirtinama, kad JAV vyriausybės parama „palengvino (angl. *was instrumental in facilitating*) susiskaldžiusių ir skirtingų opozicijos politinių partijų pastangas sukurti

²²³ Ten pat, 110, 128.

²²⁴ USAID, “USAID Political Party Assistance Policy”. Washington, D.C., 2003 m. rugsėjis, <http://www.usaid.gov/our_work/democracy_and_governance/publications/pdfs/pdaby359.pdf> [žiūrėta 2011 03 10].

²²⁵ Interviu su IRI Gruzijos skyriaus atstovu, Tbilisis, 2010 m. spalio 18 d.

²²⁶ Ten pat.

koaliciją“. Toliau ataskaitoje konstatuojamas opozicinių partijų susivienijimas į didelę koaliciją 2007 m. pabaigoje ir jų susitarimas konkuruoti su VNJ per 2008 m. rinkimus.²²⁷ Aptakios formuluotės USAID ataskaitoje kelia abejonių, ar JAV vyriausybės parama opozicijos koalicijai buvo tiesioginė ir kryptinga. Juolab, kad jokie kiti šaltiniai nepatvirtina JAV išitraukimo į tą procesą.

Apibendrinant galima teigti, kad po Rožių revoliucijos JAV paramos Gruzijos politinėms partijoms pobūdis pasikeitė. Paramos lygis gal ir išliko toks pat, bet keitėsi prioritetai. Prieš revoliuciją buvo daugiau dirbama su neparlamentinėmis partijomis, mėginta sutelkti jas į koaliciją. Po revoliucijos daugiau dėmesio imta skirti parlamento (vadinasi, jame atstovaujamų partijų) stiprinimui ir nemėginta konsoliduoti susiskaldžiusios opozicijos. Tokie JAV finansuojamų programų pokyčiai laikytini naudingais prezidentui M. Saakašviliui ir proprezidentiniam VNJ. Padarius tokią išvadą, galima eiti dar toliau ir klausti: ar JAV organizacijos užtikrina visiems – tiek VNJ, tiek opozicijai – lygias galimybes dalyvauti paramos programose?

Po Rožių revoliucijos kai kurios opozicinės partijos kritikavo IRI, esą jis rodo išskirtinį dėmesį valdžios partijai – VNJ. Šiuos kaltinimus 2009 m. pradžioje vainikavo tuometinio IRI Gruzijos skyriaus vadovo Dmitrijaus Šaškino sprendimas priimti pasiūlymą prisijungti prie Gruzijos ministrų kabineto ir tapti pataisos namų ir lygtinio nuteisimo ministru. Vis dėlto neatsargu būtų daryti išvadas pasikliaunant tik subjektyviu opozicinių partijų vertinimu ir vieno asmens karjeros trajektorija. Todėl svarbu išgirsti ir kitos pusės, IRI atstovų nuomonę.

2007 m. spalį M. Baderis ėmė interviu iš IRI Gruzijos skyriaus atstovo. Šis pripažino, kad VNJ atitenka santykinai didesnė paramos dalis nei kitiems, nes VNJ esantis pažangesnė ir geriau koordinuojama partija nei visos likusios.²²⁸ Iš tiesų organizacine prasme VNJ turi didžiulį pranašumą. Todėl nenuostabu, kad ši partija sugeba pasiimti daugiau IRI teikiamos paramos.

²²⁷ USAID/Georgia, “Fiscal Year 2007 USAID Performance Report for Georgia”. Tbilisi, 2007 m. lapkričio 16 d., <http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDACL047.pdf> [žiūrėta 2011 03 10].

²²⁸ Bader, 128–129.

Būtent pasiimti, nes IRI visų pirma reaguoja į pačių partijų pageidavimus. Pasak kalbinto IRI Gruzijos skyriaus atstovo, partijų atstovai dažniausiai turi patys ateiti į IRI ir pasakyti, koku klausimu jiems reikalinga pagalba.²²⁹

Vienintelis atrankos kriterijus, kurį taiko IRI, yra partijos demokratiškumas. Žiūrima, ar partija dalyvauja rinkimuose, ar pati rengia rinkimus partijos viduje. Nedemokratiškomis laikomos tos partijos, kurios nenori dalyvauti politiniame procese, pasisako už vyriausybės nuvertimą, mato revoliuciją, o ne rinkimus, kaip būdą ateiti į valdžią. Vis dėlto kalbintas IRI Gruzijos skyriaus atstovas pripažino, kad šie demokratiškumo kriterijai nėra formalizuoti: „Nėra jokio sąrašo, kurį peržiūrėtume ir sakytume – štai, [partija demokratiška]. Tiesiog reikia stebėti partijos elgesį ir žiūrėti, ar jie panaudoja tai, ką mes jiems duodame, teisingiems tikslams“.²³⁰

Nė vienai iš pagrindinių Gruzijos partijų IRI neatsisakė suteikti paramos todėl, kad būtų pripažinęs ją nedemokratiška. Tiesą sakant, IRI neturėjo net teorinės galimybės pasinaudoti išplaukusiu demokratiškumo kriterijumi, norėdamas eliminuoti iš paramos programų amerikiečiams ideologiškai nepriimtinas politines jėgas. Nagrinėjant Rusijos atvejį minėta, kad IRI tradiciškai yra priešiškas (eks)komunistų partijų atžvilgiu. Tačiau Gruzijoje ne tik nėra kraštutinės kairės partijų, bet iš esmės visos politinės jėgos pasisako už provakarietišką politiką.

Vienintelė iš politiškai reikšmingų Gruzijos partijų, kuri beveik nebendradarbiauja su IRI, yra Šalvos Natelašvilio vadovaujama Darbo partija. Kalbinto IRI atstovo teigimu, bendradarbiauti vengia patys darbiečiai. Pasak jo, Darbo partijos lyderis Š. Natelašvilis „mažiau siekia amerikiečių draugijos nei kiti asmenys“ ir „po savo pareiškimų, kuriuos daro, jis negali tiesiai ateiti ir prašyti [amerikiečių] pagalbos“.²³¹ Iš tiesų Š. Natelašvilis nuolat viešai užsipuldavo G. W. Busho administraciją, kaltindamas ją finansavus Rožių revoliuciją ir pastačius prie valdžios vairo M. Saakašvilį. Savo pasisakymuose Š. Natelašvilis yra griežtai kritikavęs ir konkrečiai IRI, pavadinęs šią

²²⁹ Interviu su IRI Gruzijos skyriaus atstovu.

²³⁰ Ten pat.

²³¹ Ten pat.

organizaciją „Saakašvilio rėmėjų gauja“.²³² Nepaisant to, IRI atstovas tikino, kad mielai suteiktų paramą Darbo partijai, jei tik ši kreiptųsi su tokiu prašymu. Jis pridūrė, kad šios partijos jaunimo sparnas nuolat dalyvauja IRI organizuojamuose renginiuose.²³³

Apibendrinant visą poskyrį, galima konstatuoti, kad 3 hipotezė Gruzijos atveju pasitvirtino tik iš dalies. Po Rožių revoliucijos USAID dalį partijoms iki tol skirtų išteklių nukreipė į Gruzijos parlamentą, kur išskirtinę padėtį užsitikrino VNJ. Be to, Gruzijoje veikiantys NDI ir IRI neberėmė opozicinių partijų vienijimosi, nors M. Saakašvilio partija tapo panašia valdžios partija, kokia iki Rožių revoliucijos buvo E. Ševardnadzės Gruzijos piliečių sąjunga. Tokiu būdu JAV vykdytos paramos programos neprisidėjo prie daugiapartinės sistemos Gruzijoje įtvirtinimo. Tai parodo ir 2007 m. USAID užsakytoje studijoje nustatytas partijų rėmimo prioritetas – remti demokratines alternatyvas VNJ ir išlyginti politinio žaidimo lauką.²³⁴ Tačiau nepasitvirtino hipotezės dalis apie dalies Gruzijos politinių partijų diskriminavimą. Surinkti duomenys neleidžia teigti, kad kurioms nors partijoms būtų buvęs užkirstas kelias dalyvauti IRI rengtuose mokymuose ar kituose paramos projektuose.

6.5. Pagalba rašant konstituciją

Praėjus kiek daugiau nei dviem mėnesiams po Rožių revoliucijos, 2004 m. vasario 6 d., Gruzijos parlamentas priėmė Konstitucijos pataisų paketą, kuris vėliau pavadintas 2004 m. konstitucine reforma. Kaip minėta 6.2 poskyryje, daugelis politologų šią konstitucinę reformą įvertino kaip nepagrįstą vykdomosios valdžios, visų pirma prezidento, galių išplėtimą. Ekspertai reiškė apgailestavimą, kad didžiulį visuomenės palaikymą turėję revoliucijos lyderiai praleido istorinę galimybę priimti subalansuotą, Gruzijos sąlygas atitinkantį

²³² Civil Georgia, “Natelashvili Lambastes Foreign Observers”, 2008 m. gegužės 19 d., <<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=18302>> [žiūrėta 2011 04 26].

²³³ Interviu su IRI Gruzijos skyriaus atstovu.

²³⁴ Democracy International, Inc., “A Study of Political Party Assistance in Eastern Europe and Eurasia”. Bethesda, 2007 m. birželio 25 d., <http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADK586.pdf> [žiūrėta 2011 03 10].

pagrindinį įstatymą.²³⁵ Šiame poskyryje, vadovaujantis 4 hipoteze, keliamas uždavinys išsiaiškinti, kokią poziciją Gruzijos konstitucinės reformos klausimu užėmė JAV. Ar iš tiesų JAV vyriausybinių donorų finansuoti konsultantai pritarė vykdomosios valdžios galių koncentravimui, idant amerikiečiams parankus lyderis (M. Saakašvilis) turėtų laisvesnes rankas vykdyti vidaus ir užsienio politiką?

Tyrimo metu surinkta informacija parodė, kad išorės veikėjai neturėjo ir net negalėjo turėti didesnės įtakos konstitucinės reformos Gruzijoje turiniui. Pagrindinė priežastis – tai tiesiog žaibiškas Konstitucijos pataisų priėmimas, nesurengus jokių platesnių diskusijų. Nors pagal įstatymus pataisų projektas turėjo būti paskelbtas viešai likus mažiausiai mėnesiui iki pataisų svarstymo parlamente, to padaryta nebuvo. M. Saakašvilis ir jo bendražygiai tvirtino, kad teikiamas pataisų paketas yra tik patobulintas dar 2002 m. prezidento E. Ševardnadzės teiktų pataisų variantas. Vadovaujantis ta pačia logika, buvo sušauktas 2002 m. sudarytos Konstitucinės komisijos posėdis. M. Saakašvilio apartamentuose vykusio posėdžio metu dauguma šios komisijos narių pritarė pataisoms.²³⁶ Parlamentą pataisų projektas pasiekė 2004 m. vasario 3 dieną. Vasario 5 d. Konstitucijos pataisos buvo pateiktos svarstymui parlamento plenariniame posėdyje, o vasario 6 d. – priimtos.

Pagrindinė tokio skubėjimo priežastis buvo Rožių revoliucijos „triumvirato“ susitarimas dėl valdžios pasidalijimo. M. Saakašvilis 2004 m. sausio 4 d. laimėjo prezidento rinkimus, Nino Burdžanadzė išliko parlamento pirmininke, o Zurabui Žvanijai buvo pažadėtas naujai sukurtas premjero postas. Pagal senąją tvarką išrinktasis prezidentas būtų turėjęs vėliausiai vasario 9 d. pateikti parlamentui ministrų kandidatūras. Todėl buvo skubama priimti Konstitucijos pataisas iki šios datos, idant M. Saakašvilis galėtų

²³⁵ Irakly Areshidze, “An Opportunity Lost? Constitutional Changes in Georgia at the Start of the Saakashvili Presidency“. Washington, DC, 2004, <http://www.cipe.org/pdf/publications/fs/areshidze.pdf> [žiūrėta 2011 04 20].

²³⁶ Interviu su Davidu Usupašviliu, Tbilisis, 2010 m. spalio 20 d.

parlamentui pateikti Z. Žvanijos kandidatūrą į premjerus kartu su Z. Žvanijos parinktų ministrų kandidatūromis.²³⁷

Taigi esant tokiam Konstitucijos pataisų „svarstymo“ tempui išorės veikėjų įtaka galėjo būti tik labai ribota. Žinoma, jei kalbame ne apie politinę įtaką, o konsultavimą ir patarimus įvairių paramos programų forma. Vienas iš Konstitucinės komisijos narių (tiesa, nedalyvavęs nė viename jos posėdyje) V. Chmaladzė teigė, kad apie kokią nors užsienio šalių įtaką 2004 m. konstitucinei reformai jam nėra žinoma. Pašnekovas tik prisiminė, kad Konstitucijos pataisų projektas buvo nusiųstas Europos Tarybos Venecijos komisijai. Bet tai buvo padaryta ne pačios Konstitucinės komisijos, o Gruzijos jaunųjų teisininkų asociacijos iniciatyva [*greičiausiai tai padarė Konstitucinės komisijos narė, tuometinė Asociacijos direktorė Tinatina Chidašeli – P. Ž.*]. Pasak V. Chmaladzės, Konstitucijos pataisos parlamente buvo priimtose nesulaukus galutinių Venecijos komisijos išvadų. Preliminarios Venecijos komisijos išvados buvo labai kritiškos, bet Gruzijos parlamentas prieš balsavimą su jomis net nebuvo supažindintas.²³⁸ Šis pavyzdys, nors ir nesusijęs su JAV įtaka, gerai atspindi laiko suvaržymus, su kuriais turėjo susidurti bet kuris išorės veikėjas, mėginęs paveikti konstitucinę reformą Gruzijoje.

Turbūt vienintelė su JAV susijusi organizacija, teikusi rekomendacijas dėl konstitucinės reformos, buvo USAID finansuotas projektas „IRIS Georgia“, kurį koordinavo Merilendo universitetas. Šio ketverių metų trukmės projekto tikslas buvo remti teisės viršenybės įtvirtinimą Gruzijoje. Projekto baigiamojoje ataskaitoje rašoma, kad „IRIS Georgia“ ekspertai, be kita ko, teikė komentarus dėl Konstitucijos pataisų.²³⁹ Tačiau Gruzijos vadovybė neįtraukė šių ekspertų į konstitucinės reformos procesą, todėl jiems teko

²³⁷ Marina Muskhelishvili, “Constitution Changes in Georgia“. Kn. Armineh Arakelian ir Ghia Nodia (sud.), *Constitutional/Political Reform Process in Georgia, in Armenia and Azerbaijan: Political Elite and Voices of the People*. Tbilisi, 2005, 76, <http://www.idea.int/publications/cprp_georgia/upload/DCMEnglishDraft.pdf> [žiūrėta 2011 04 20].

²³⁸ Telefoninis interviu su Vachtangu Chmaladze, 2010 m. spalio 19 d.

²³⁹ Institutional Reform and the Informal Sector at the University of Maryland, “Final Report on Georgia Rule of Law Project”, 2006 vasario 28 d., 4, 9, <http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDACG559.pdf> [žiūrėta 2011 03 10].

tenkintis stebėtojų vaidmeniu. Įdomu tai, kad „IRIS Georgia“ ekspertų pastangos sulaukė menko dėmesio ne tik iš Gruzijos vadovybės, bet ir iš projektą finansavusių JAV vyriausybinių donorų pusės. Tuometinis „IRIS Georgia“ konstitucinės teisės ekspertas, kartu ir marionetinės Konstitucinės komisijos narys Davidas Usupašvilis prisiminė, kaip USAID Gruzijos skyrius keletą dienų delsė atsakyti į „IRIS Georgia“ iniciatyvą surengti apskritojo stalo diskusiją apie siūlomas Konstitucijos pataisas. Ėmus aiškėti būsimų pataisų turiniui, „IRIS Georgia“ kreipėsi į USAID Gruzijos skyrių, siūlydamas sukviesti teisės ekspertus ir valdžios atstovus į apskritąjį stalą. Toks kreipimasis į projekto donorą, prašant pritarimo iniciatyvai, buvo standartinė „IRIS Georgia“ veiklos procedūra. Bet tąkart USAID atsakymo teko laukti keletą dienų. D. Usupashvilis įsitikinęs, kad USAID Gruzijos skyrius turėjo suderinti šį klausimą su JAV ambasada Gruzijoje: „Kai kalba eina apie tokius politiškai jautresius klausimus kaip konstitucijos pataisos, tuomet JAV ambasada ir USAID abi yra JAV vyriausybė ir konsultuojasi tarpusavyje“.²⁴⁰

Praėjus kelioms dienoms, JAV ambasados pareigūnai išsakė „IRIS Georgia“ ekspertams savo abejones dėl apskritojo stalo iniciatyvos. Jie svarstė, kodėl gi reikėtų neleisti naujai Gruzijos valdžiai priimti tokią konstituciją, kokios ji nori. Ambasados pareigūnai taip pat minėjo ką tik (2004 m. sausio pabaigoje) įvykusį tuometinio JAV valstybės sekretoriaus Collino Powello vizitą į Tbilisį, kurio metu JAV diplomatijos vadovas pareiškė tvirtą paramą Rožių revoliucijos lyderiams. Ambasados pareigūnai klausė, ar verta sukelti problemų naujai Gruzijos valdžiai šio vizito kontekste.²⁴¹ Į šiuos JAV ambasados svarstymus „IRIS Georgia“ ekspertai atsakė, kad Gruzijos žmonės privalo žinoti, ką naujoji vyriausybė ketina daryti. Galiausiai jiems pavyko įtikinti amerikiečius, kad vienas renginys nepakeis įvykių raidos Gruzijoje, ir apskritasis stalas buvo surengtas.²⁴² Nors dauguma diskusijos dalyvių neigiamai įvertino siūlomas Konstitucijos pataisas, šis renginys niekaip nepaveikė konstitucinės reformos baigties. Jis įvyko vasario 5 d., o vasario 6 d.

²⁴⁰ Interviu su D. Usupašviliu.

²⁴¹ Ten pat.

²⁴² Ten pat.

Gruzijos parlamentas jau priėmė pateiktas Konstitucijos pataisas. „IRIS Georgia“ suorganizuota apskritojo stalo diskusija buvo pavėluota.

Dėl žaibiško pataisų priėmimo *post factum* buvo pateikta ir išsami naujų Konstitucijos nuostatų analizė, kurią parengė „IRIS Georgia“ ekspertai. Pažymėtina, kad 2004 m. kovą parašytas 11 puslapių dokumentas konstitucinę reformą įvertino neigiamai. „IRIS Georgia“ ekspertų vertinimu, konstitucinė reforma „stipriai pažeidė valdžių padalijimo bei stabdžių ir atsvarų principus“: parlamentas buvo „pastebimai susilpnintas“, o prezidentas ne tik išlaikė „dominuojančią padėtį vykdomojoje valdžioje“, bet ir „papildomai įgijo svarbių svertų parlamento ir valdančiosios partijos atžvilgiu“.²⁴³ Kone pranašišškai skamba dokumente pateikiama kritika Konstitucijos nuostatai, kuri leidžia prezidentui likti politinės partijos nariu. Pasak analizės autorių, tokia nuostata neleis atsikratyti sovietmečio ir E. Ševardnadzės laikų palikimo – su valstybe suaugusios valdančiosios partijos ir politizuotos valstybės tarnybos.²⁴⁴ Dokumento išvadose aptakiai konstatuojama, kad Konstitucijos pataisos suteikia prezidentui galimybę vykdyti „energingą ir veiksmingą politiką“, bet kartu „žymiai padidina prezidento klaidų tikimybę“.²⁴⁵

Kritiškas „IRIS Georgia“ parengtos analizės tonas lyg ir paneigtų šiame disertacijos poskyryje tikrinamą hipotezę. JAV finansuoto projekto ekspertai pasisakė prieš parlamento silpninimą ir prezidento galių didinimą, nors dėl Rožių revoliucijos lyderių skubėjimo priimti Konstitucijos pataisas šios ekspertų rekomendacijos ir nebuvo išgirstos.

Vis dėlto prie tokios išvados būtina pridurti vieną svarbią išlygą. JAV vykdytų paramos demokratijai programų efektyvumui neigiamą poveikį darė G. W. Busho administracijos politika diplomatiname lygmenyje. Pasak D. Usupašvilio, vos tik sužinoję, kokią konstituciją M. Saakašvilis nori priimti, dalis jo bendražygių mėgino perspėti tarptautinę bendruomenę. Tačiau užsienio partneriai tuo metu buvo „labai labai akli“, pernelyg „sužavėti taikaus valdžios

²⁴³ IRIS Georgia, „The Model of State Governance in Georgia after the Constitutional Amendments of February 2004“. Nepaskelbtas dokumentas, Tbilisis, 2004 m. kovas.

²⁴⁴ Ten pat.

²⁴⁵ Ten pat.

pasikeitimo“.²⁴⁶ Panašiai 2004 m. pradžioje susiklosčiusią situaciją vertina ir N. Burdžanadzė, tuo metu laikinai ėjusi prezidentės pareigas. Pasak jos, užsienio partneriai, įskaitant ir amerikiečius, „nebuvo patenkinti Konstitucijos pakeitimais“, nes matė problemas, kurias tokia konstitucija gali sukelti. Bet niekas nesiėmė jokių veiksmų, nes tuo metu netikėjo, kad M. Saakašvilis galėtų piktnaudžiauti suteiktomis galiomis.²⁴⁷ Toks G. W. Busho pasitikėjimas M. Saakašvilio asmeniu greičiausiai turėjo įtakos ir JAV vyriausybinių donorų sprendimams. Šiame poskyryje jau minėtas pavyzdys, kai JAV ambasada Gruzijoje niekaip nesiryžo duoti leidimo paprasčiausiai apskritojo stalo diskusijai apie siūlomas Konstitucijos pataisas. Nemažiau iškalbingas ir faktas, kad kritiškoji naujų Konstitucijos nuostatų analizė, kurią parengė „IRIS Georgia“ ekspertai, net ir *post factum* nebuvo paskelbta viešai. Pasak D. Usupašvilio, pati „IRIS Georgia“ komanda neturėjo teisės viešai skelbti savo produktų, dėl to nusprendavo donorai iš JAV.²⁴⁸ Taigi, nors programiniame lygmenyje JAV finansuojami subjektai buvo pasirengę pateikti tinkamus patarimus dėl konstitucinės reformos Gruzijoje, diplomatinio lygmens veiksniai neleido realizuoti šios galimybės.

6.6. Nevyriausybinių organizacijų stiprinimas

JAV pradėjo remti Gruzijos trečiąjį sektorių 1994 m., kai šioje šalyje kūrėsi pirmosios NVO. 1995–2001 m. laikotarpiu Gruzijos NVO ugdė savo profesinius įgūdžius: mokėsi vadybos, organizuoti spaudos konferencijas, tirti visuomenės nuomonę, atlikti balsavusiųjų apklausas ir lygiagretų balsų skaičiavimą. Nuo 2001 m., iš dalies skatinamos ir JAV donorų, Gruzijos NVO politizavosi ir vėliau atliko svarbų vaidmenį Rožių revoliucijoje.²⁴⁹ Vadovaujantis 6 hipoteze, šiame poskyryje siekiama išanalizuoti JAV

²⁴⁶ Interviu su D. Usupašviliu.

²⁴⁷ Interviu su Nino Burdžanadze, Tbilisis, 2010 m. spalio 21 d.

²⁴⁸ Ten pat.

²⁴⁹ Francoise J. Companjen, „Georgia“. Kn. Donnacha Ó Beacháin ir Abel Polese (red.), *The Colour Revolutions in the Former Soviet Republics: Successes and Failures*. London and New York: Routledge, 2010, 19–22.

vyriausybinių donorų paramą, teiktą Gruzijos NVO po Rožių revoliucijos. Svarbiausia atsakyti į du klausimus. *Pirma*, ar JAV iš tiesų stipriai sumažino paramą pilietinei visuomenei? *Antra*, ar JAV donoriai diskriminavo Gruzijos prezidentui M. Saakašviliui oponavusias NVO, teikdami pirmenybę valdžiai lojalioms organizacijoms?

3 lentelė. JAV parama Gruzijai pagal biudžeto eilutę „Teisingas ir demokratiškas valdymas“ 2000–2008 m. (sumos nurodytos milijonais JAV dolerių pagal biudžetinius metus)

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
20,50	12,89	21,75	19,79	12,57	13,79	13,92	12,59	13,73

Pastaba: JAV biudžetiniai metai skaičiuojami nuo spalio 1 dienos. Pvz., 2004 biudžetiniai metai prasidėjo 2003 m. spalio 1 d. ir baigėsi 2004 m. rugsėjo 30 dieną. 2004 biudžetiniai metai pažymėti pilku fonu, nes būtent tuo laikotarpiu įvyko Rožių revoliucija.

Šaltinis: JAV Senatas²⁵⁰

Ieškant atsakymo į pirmąjį klausimą, tyrėjo akys natūraliai krypta į statistiką. JAV valdžios institucijų skelbiami duomenys leidžia palyginti Gruzijos demokratizavimui skirtą finansinę paramą prieš ir po Rožių revoliucijos. *3 lentelėje* išskirti du periodai: 4 metų iki revoliucijos ir 4 metų po jos. Matyti, kad Rožių revoliucijos išvakarėse (išskyrus smuktelėjimą 2001 metais) JAV parama buvo kone dvigubai didesnė nei po revoliucijos. Tiesa, pagal šiuos duomenis išeitų, kad JAV donoriai sumažinti finansavimą nusprendė dar *iki* Rožių revoliucijos, nes 2004 biudžetinių metų išlaidos buvo suplanuotos iki 2003 m. spalio 1 dienos. Bet paramos gavėjai, suprantama, finansavimo apkarpyką pajautė kaip tik *po* revoliucijos ir skirtumas, palyginti su pora ankstesnių metų, turėjo būti žymus.

²⁵⁰ U. S. Senate, “Striking the Balance: U.S. Policy and Stability in Georgia”. A Report to the Committee on Foreign Relations, December 22, 2009, 12–13, http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=111_cong_senate_committee_prints&docid=f:53985.pdf [žiūrėta 2011 03 10].

4 lentelė. USAID parama demokratijai Gruzijoje ir Gruzijos NVO sektoriaus būklė

	2004	2005	2006	2007	2008
USAID parama demokrati- cijai (mln. JAV dolerių)*	10,43	9,33	8,66	9,24**	13,75**
NVO tvarumo indeksas***	3,9	4,0	4,0	4,1	4,2

* USAID parama pagal programą „Demokratinės reformos“. Lentelėje nurodytos paramos gavėjams per biudžetinius metus faktiškai išmokėtų (angl. *expended*) lėšų sumos.

** Nuo 2007 m. šalia USAID programos „Demokratinės reformos“ atsirado keletas naujų, su parama demokratijai glaudžiai susijusių programų: „Pilietinė visuomenė“, „Geras valdymas“, „Politinė konkurencija ir konsensuso kūrimas“, „Teisės viršenybė ir žmogaus teisės“. Lentelėje ties 2007 ir 2008 m. nurodyta visų šių programų finansavimo suma.

*** NVO tvarumo indekso skalėje 7 reiškia prastai išsivysčiusį, o 1 – labiausiai pažengusį NVO sektorių.

Šaltiniai: JAV Valstybės departamentas²⁵¹, USAID²⁵²

Toliau gilinantis į statistinius duomenis galima pastebėti, kad didžiausias JAV vyriausybinių donoras USAID pirmaisiais metais po Rožių revoliucijos ėmė mažinti demokratinėms reformoms Gruzijoje teikiamą paramą. Paradoksalu, bet finansavimas buvo karpomas tuo metu, kai šalyje *prastėjo* sąlygos nevyriausybinių organizacijų veiklai. 4 lentelėje parodyta, kaip po Rožių revoliucijos kito USAID parama demokratijai Gruzijoje ir tos pačios USAID kasmet apskaičiuojamas NVO tvarumo indeksas (angl. *NGO Sustainability Index*). 2006–2007 m. parama nustojo mažėjusi, o 2007–2008 m. pastebimai išaugo, netgi viršydama revoliucijos metais skirtą paramą. Vadinasi, apie 2007 m. USAID vis dėlto atkreipė dėmesį į Gruzijoje kuriamos demokratijos ydas. 2007 m. lapkritį, dar prieš smurtinį opozicijos protestų išvaikymą Tbilisyje, parengtoje 2007 biudžetinių metų USAID veiklos Gruzijoje ataskaitoje buvo pabrėžta būtinybė „sustabdyti po Rožių revoliucijos

²⁵¹ Atitinkamų biudžetinių metų ataskaitas galima rasti: Bureau of European and Eurasian Affairs of the U.S. Department of State, “U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities with Eurasia”, <<http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt>> [žiūrėta 2009 11 21].

²⁵² Atitinkamų metų ataskaitas galima rasti: USAID, “The NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia”, <http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex> [žiūrėta 2011 05 07].

pastebėtą pilietinės visuomenės organizacijų įtakos mažėjimą ir vykdomosios valdžios galių didėjimą“.²⁵³

Statistinių duomenų analizė leidžia daryti išvadą, kad po Rožių revoliucijos JAV tikrai sumažino finansinę paramą Gruzijos demokratizavimui. Tiesa, 2007–2008 m. didžiausias JAV vyriausybinių donorų USAID, galbūt reaguodamas į prastėjančią Gruzijos NVO sektoriaus būklę, vėl ėmė skirti daugiau lėšų demokratinėms reformoms. Tbilisyje atlikti interviu suteikė galimybę papildyti šią preliminarą išvadą JAV paramos demokratijai teikėjų ir gavėjų komentarais. Kaip jie aiškina paramos lygio svyravimą?

Visi kalbinti Gruzijos NVO atstovai tvirtino, kad po Rožių revoliucijos JAV parama Gruzijos pilietinei visuomenei stipriai sumažėjo. Kaip pažymėjo Pilietinės visuomenės instituto vadovas Važa Salamadzė, Gruzijos NVO buvo ir tebėra labai priklausomos nuo užsienio donorų, kurių skiriamos lėšos paprastai sudaro apie 95 proc. NVO metinio biudžeto. Todėl, JAV donorams po Rožių revoliucijos sumažinus finansavimą, daug Gruzijos NVO buvo priverstos stabdyti ar net nutraukti savo veiklą.²⁵⁴ Pasak Žmogaus teisių centro vadovo Učos Nanuašvilio, ypač sunku išgyventi buvo Gruzijos provincijoje veikusioms NVO – kai kuriuose šalies regionuose NVO visiškai nebeliko.²⁵⁵ Organizacijai „Buvę politiniai kaliniai už žmogaus teises“ vadovaujanti Nana Kakabadzė sumažėjusios paramos pasekmes iliustravo savosios NVO pavyzdžiu: prieš Rožių revoliuciją vien Tbilisio skyriuje dirbo 20–25 žmonės, o po revoliucijos darbuotojų skaičius nesiekė 17-os visoje šalyje (Tbilisyje teliko 4–5 darbuotojai).²⁵⁶

Kaip galima spręsti iš respondentų pateiktos informacijos, paramos trečiajam sektoriui mažinimas buvo sąmoningas ir apgalvotas JAV vyriausybinių donorų sprendimas. V. Salamadzė prisiminė, kaip iškart po Rožių revoliucijos dalyvavo USAID organizuotame renginyje Sofijoje, kuriame buvo diskutuojama apie USAID paramos strategiją. Pasak gruzino, to

²⁵³ USAID, “Fiscal Year 2007”.

²⁵⁴ Interviu su Važa Salamadze, Tbilisis, 2010 m. spalio 18 d.

²⁵⁵ Interviu su Uča Nanuašviliu, Tbilisis, 2010 m. spalio 15 d.

²⁵⁶ Interviu su Nana Kakabadze, Tbilisis, 2010 m. spalio 12 d.

renginio metu jis susitiko su keliais USAID atstovais ir mėgino juos įtikinti, kad nenutrauktų paramos Gruzijos pilietinei visuomenei. Tačiau amerikiečiai jo pozicijos nepalaikė.²⁵⁷ V. Salamadzė taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad USAID yra stambus žaidėjas paramos demokratijai srityje ir jo politika daro reikšmingą įtaką kitų užsienio donorų politikai.²⁵⁸ Taigi USAID sprendimas mažinti paramą Gruzijos NVO galėjo paskatinti ir kitus užsienio donorus apkarpyti finansavimą šios srities projektams.

Kalbinti USAID Gruzijos skyriaus atstovai atskleidė, kad 2005 m. USAID viduje netgi buvo diskutuojama dėl galimybės iki 2010 m. visiškai uždaryti Gruzijai skirtą programą „Demokratija ir valdymas“. Tiesa, pašnekovai nebuvo linkę sieti šios diskusijos vien su Rožių revoliucija ir valdžios pasikeitimu Gruzijoje. Pasak jų, panaši diskusija Vašingtone yra vykususi ir anksčiau dėl viso posovietinio regiono.²⁵⁹

Nepaisant įvairių diskusijų, USAID programa „Demokratija ir valdymas“ Gruzijoje buvo tęsiama. Tačiau Rožių revoliucija ir M. Saakašvilio komandos atėjimas į valdžią paskatino USAID perdėlioti šios programos prioritetus. Parama valdžios institucijoms („valdymui“) išaugo paramos pilietinei visuomenei („demokratijai“) sąskaita. Šio pokyčio reikšmę pabrėžė visi kalbinti Gruzijos NVO atstovai. Kaip teigė U. Nanuašvilis, prieš Rožių revoliuciją donorai rėmė tiesiogiai NVO. Po revoliucijos situacija dramatiškai pasikeitė, nes donorai nusprendė tiesiogiai remti naująją vyriausybę.²⁶⁰ Gruzijos jaunųjų teisininkų asociacijos vadovas Georgis Čcheidzė tokį pokytį aiškino užsienio donorų „klaidingais lūkesčiais po Rožių revoliucijos“. Pasak jo, jeigu iki revoliucijos donorai duodavo pinigų korumpuotai Gruzijos vyriausybei, šie pinigai būdavo tiesiog prarandami. Po revoliucijos naujoji vyriausybė paskelbė kovą su korupcija. Todėl donorai ėmė svarstyti: kodėl gi

²⁵⁷ Interviu su V. Salamadze.

²⁵⁸ Ten pat.

²⁵⁹ Interviu su USAID Gruzijos skyriaus atstovais.

²⁶⁰ Interviu su U. Nanuašvilium.

reikia eiti ilguoju keliu ir finansuoti reformas per NVO, jeigu galima remti vyriausybę tiesiogiai?²⁶¹

Kalbinti NVO atstovai pripažino, kad užsienio donorų sprendimas remti naująją vyriausybę buvęs racionalus ir pateisinamas. Tačiau, jų nuomone, donorai padarė klaidą apkarpe finansavimą vyriausybę kontroliuojančioms NVO (angl. *watchdogs*). Tuometinę užsienio donorų logiką N. Kakabadzė ironizuodama apibūdino taip: „Jei į valdžią atėjo demokratai, reikia finansuoti juos, o ne organizacijas, kurios kritikuoja tuos demokratų. O kokie jie demokratai, kaip jie žiūri į demokratiją, kaip jie gina žmogaus teises, tai niekam nebuvo įdomu“.²⁶²

Interviu su JAV paramos teikėjais patvirtino Gruzijos NVO atstovų argumentus. USAID Gruzijos skyriaus atstovai pripažino, kad po Rožių revoliucijos paramos projektai pasislinko į vyriausybės pusę. Tam įtakos turėjo dalies NVO lyderių perėjimas į darbą valstybės aparate, vyriausybės noras veikti ir orientavimasis į rezultatus.²⁶³ Net vertindami iš didesnės laiko perspektyvos, USAID Gruzijos skyriaus atstovai laikėsi nuomonės, kad investuoti į pilietinę visuomenę tuo metu nebuvo tikslinga, nes egzistavo aktyvi vyriausybė.²⁶⁴

Deja, išaugusi JAV parama „aktyviai vyriausybei“ neigiamai paveikė ne tik Gruzijos NVO biudžetus. Nemažiau svarbus (ir skaudus) buvo politinės ir moralinės užsienio donorų paramos praradimas. Kaip prisiminė V. Salamadzė, prieš Rožių revoliuciją USAID, užsienio šalių ambasados ir kiti donorai padėjo atremti kelias valdžios „įstatymines atakas“ prieš pilietinę visuomenę. Tuo metu donorai elgėsi kaip tikri sąjungininkai: „jie mums padėjo, jie mus rėmė, jie stengėsi įtikinti Gruzijos vyriausybę to nedaryti“. Po revoliucijos kova dėl palankesnės aplinkos NVO veiklai tęsėsi, bet USAID ir kitų užsienio donorų paramos šiuo klausimu Gruzijos nevyriausybinkai nebesulaukė.²⁶⁵

²⁶¹ Interviu su Georgiu Čcheidze, Tbilisis, 2010 m. spalio 15 d.

²⁶² Interviu su N. Kakabadze.

²⁶³ Interviu su USAID Gruzijos skyriaus atstovais.

²⁶⁴ Ten pat.

²⁶⁵ Interviu su V. Salamadze.

Vis dėlto po itin sunkaus 2004–2006 m. laikotarpio Gruzijos trečiasis sektorius vėl sulaukė didesnio JAV dėmesio ir didesnio finansavimo. Dauguma respondentų nurodė, kad lūžiniai buvo 2007–2008 metai. Pasak G. Čcheidzės, 2007 m. išvaikyta opozicijos demonstracija Tbilisyje, 2008 m. Gruzijos prezidento ir parlamento rinkimai bei tais pačiais metais kilęs Gruzijos karas su Rusija įtikino užsienio donorus, kad po Rožių revoliucijos taikyta paramos strategija nepasiteisino.²⁶⁶ Jei 2004–2006 m. aiškus donorų prioritetas buvo parama vyriausybei, tai po 2007–2008 m. įvykių JAV vyriausybiniai donoriai vėl atsigręžė į pilietinę visuomenę.

Aiškindami prioritetų kaitą, USAID atstovai pasakojo, kad 2004–2006 m. jie tikėjo žmonių grupe, kuri iš NVO sektoriaus buvo perėjusi dirbti į vyriausybę. Ši grupė aktyviai vykdė rinkos reformas, antikorupcines priemones. Tuo metu USAID nepastebėjo, kad Gruzijos vyriausybė neskiria deramo dėmesio demokratinėms institucijoms. Bet 2007 m. vyriausybė padarė keletą klaidų ir pasėjo abejonę dėl savo įsipareigojimo demokratijos principams.²⁶⁷

Interviu metu išaiškėjo dar vienas įdomus faktas – kai kurie JAV donoriai finansavimą Gruzijos trečiajam sektoriui atnaujino anksčiau nei 2007–2008 metais. Pasak U. Nanuašvilio, iškart po Rožių revoliucijos pagrindinis Žmogaus teisių centro donoras Nacionalinis demokratijos fondas (angl. *National Endowment for Democracy*; NED), kaip ir kiti JAV donoriai, pareiškė, jog žmogaus teisės nebėra paramos prioritetas. Tačiau jau 2005 m. NED suvokė, kad Gruzijoje išlieka rimtų problemų ir trūkumų žmogaus teisių gynimo srityje. Todėl NED paprašė Žmogaus teisių centrą atnaujinti žmogaus teisių padėties stebėseną, rengti ataskaitas apie vyriausybės vykdomas reformas ir teikti Gruzijos piliečiams teisinę pagalbą.²⁶⁸ U. Nanuašvilio nuomone, greitesnė NED reakcija į Gruzijoje kuriamos demokratijos ydas paaiškinama tuo, kad šis fondas palaikė glaudų kontaktą su JAV tuo metu opozicijoje buvusią Demokratų partiją. G. W. Busho respublikonų

²⁶⁶ Interviu su G. Čcheidze.

²⁶⁷ Interviu su USAID Gruzijos skyriaus atstovais.

²⁶⁸ Interviu su U. Nanuašviliu.

administracija esą rėmė M. Saakašvilį besąlygiškai, o kai kurie demokratams artimi fondai turėjo skirtingą nuomonę. G. W. Busho valdymo metu tik nedaugelis JAV donorų (NED buvo vienas iš jų) pakeitė savo strategiją. Bet 2008 m. JAV buvo išrinktas naujas prezidentas, o demokratijos ydos Gruzijoje tapo labiau pastebimos. Tuomet savo paramos strategiją peržiūrėjo visi JAV donoriai.²⁶⁹

Apibendrinant galima teigti, kad pirmoji šio poskyrio prielaida pasitvirtino – JAV vyriausybinių donorai iš tiesų po Rožių revoliucijos stipriai sumažino paramą Gruzijos NVO sektoriui. Užuo toliau stiprinę NVO gebėjimą kontroliuoti vyriausybę, JAV donoriai didžiąją dalį lėšų skyrė valdžios institucijoms. Efektyvus valdymas keletui metų buvo tapęs svarbesniu tikslu nei demokratiškas valdymas. Nuo 2007 m., tarsi pripažinę savo klaidą, JAV donoriai vėl atsigręžė į NVO sektorių. Toks JAV paramos cikliškumas Gruzijoje nėra naujiena. Iki 2000 m. amerikiečiai rėmė E. Ševardnadzės vyriausybę, 2000–2004 m. finansų srautą nukreipė į NVO sektorių, 2004–2008 m. vėl rėmė vyriausybę, nuo 2008 m. vėl daugiau dėmesio skyrė NVO. Toks blaškymasis rodo visų pirma JAV vyriausybinių donorų trumpą institucinę atmintį ir ribotą mokymąsi iš savo klaidų.

Šiame disertacijos poskyryje dar reikia patikrinti kitą prielaidą, kad ne visoms Gruzijos NVO finansavimas po Rožių revoliucijos buvo sumažintas *vienodai*. Ar tikrai JAV vyriausybinių donorai palankiau vertino vyriausybei lojalių NVO projektus ir diskriminavo nepriklausomas organizacijas? Atsakyti į šį klausimą jokia statistika nepadės, todėl belieka stengtis susidaryti vaizdą iš interviu su JAV paramos teikėjais ir gavėjais.

Kalbinti USAID Gruzijos skyriaus atstovai pripažino, kad po Rožių revoliucijos USAID paramos NVO strategija pasikeitė. Gruzijoje į valdžią atėjus reformatams, USAID stengėsi inicijuoti bendradarbiavimą tarp NVO ir vyriausybės. Užuo, kaip anksčiau, rėmusi daugybės NVO augimą, USAID ėmė finansuoti konkrečius, į praktinę veiklą nukreiptus NVO projektus.²⁷⁰

²⁶⁹ Ten pat.

²⁷⁰ Interviu su USAID Gruzijos skyriaus atstovais.

Pasak G. Čcheidzės, po Rožių revoliucijos ne tik USAID, bet ir kiti užsienio donorai tiesiai pasakė, kad senoji valdžios kritikavimo tradicija gali nebebūti tokia svarbi kaip bendri NVO ir vyriausybės veiksmai propaguojant ir vykdamas reformas.²⁷¹

Toks JAV donorų strategijos pokytis pats savaime nereiškė, kad finansavimas tapo rezervuotas tik provyriausybiniams NVO. Pasak V. Salamadzės, kol donorai laikėsi strategijos remti vyriausybę, jie iš tiesų noriai finansavo tokius NVO projektus, kurie numatė bendradarbiavimą su vyriausybe. Bet tuo pat metu nė vienas iš donorų nebuvo visiškai atsisakęs remti ir vadinamosios „watchdog“ veiklos: „Turbūt proporcija buvo kitokia [...], bet nebuvo taip, kad finansuotų tik organizacijas, kurios remia vyriausybę“.²⁷² Tokiam vertinimui pritaria ir G.Čcheidzė. Jo manymu, tuometinė donorų politika skatinti ir daugiau finansuoti su vyriausybe bendradarbiaujančias NVO nereiškė nusiteikimo prieš vyriausybės kritikus. Jeigu tuo metu donorai labiau rėmė bendradarbiauti su vyriausybe linkusias, o ne radikaliai kritiškas NVO, tai nebuvo daroma siekiant susilpninti nepriklausomas NVO ir sustiprinti provyriausybes.²⁷³

Taigi JAV vyriausybiniai donorai po Rožių revoliucijos ėmė skatinti NVO bendradarbiavimą su vyriausybe, bet patys nė vienos NVO grupės nediskriminavo. Problema buvo kita. Perėję nuo NVO rėmimo prie valdžios institucijų stiprinimo, JAV donorai ir toliau deklaravo, kad į institucijų stiprinimo projektus turi būti įtrauktos ir NVO. Tačiau, kaip pastebėjo G. Čcheidzė, pareigą įtraukti NVO donorai paliko vyriausybei.²⁷⁴ Tokiu būdu JAV donorai suteikė Gruzijos vyriausybei galią atsirinkti jai patinkančias NVO arba visai neįtraukti NVO į vykdomus projektus. Kalbinti USAID atstovai pripažino, kad vyriausybė dažnai neįtraukdavo NVO, bet buvo linkę tai iš dalies pateisinti: „Jei dirbi sparčiai, neišvengi klaidų“.²⁷⁵

²⁷¹ Interviu su G. Čcheidze.

²⁷² Interviu su V. Salamadze.

²⁷³ Interviu su G. Čcheidze.

²⁷⁴ Ten pat.

²⁷⁵ Interviu su USAID Gruzijos skyriaus atstovais.

Interviu metu išgirsti argumentai leido atsekti, kaip žingsnis po žingsnio susiformavo nuomonė, esą JAV donorai po revoliucijos rėmė tik provyriausybinės NVO (angl. *GONGOs*). *Pirma*, JAV nustojo finansuoti Gruzijos NVO sektoriaus plėtrą kaip atsvarą vyriausybei. Pasak USAID atstovų, buvo nuspręsta neberemti šimtų skirtingų NVO, nebemokyti jų buhalterijos ir kitų organizacinių dalykų. Senasis „tūkstančio šalyje žydinčių gėlių“ požiūris buvo pakeistas į naują, visą dėmesį sutelkiant į keletą NVO ir konkrečių projektų vykdymą.²⁷⁶ *Antra*, JAV donorai perleido Gruzijos vyriausybei teisę pačiai pasirinkti partnerius iš NVO sektoriaus, su kuriais teks vykdyti bendrus projektus. Tokiu būdu iš žaidimo iškrito dauguma žmogaus teisių gynimo organizacijų, kurios bendradarbiavimą su vyriausybe suvokia kaip pavojų savo nešališkumui. *Trečia*, į bendrus su vyriausybe projektus įsitraukusioms ir tokiuose projektuose nedalyvavusioms NVO buvo prilipdytos skirtingos etiketės: provyriausybinių ir opozicinių organizacijų. Kaip pastebėjo K. Čačava ir M. Devdarianis, Gruzijos visuomenė yra labai poliarizuota, todėl organizacijai labai sunku išlikti neutraliai: „Čia yra už arba prieš. Ir nėra nieko per vidurį“.²⁷⁷ Šioje vietoje ratas užsidaro ir gimsta nuomonė, kad JAV diskriminuoja opozicines NVO. Tokią nuomonę JAV paramos teikėjai laiko visiškai nepagrįsta. Kalbinti USAID atstovai, „didžiuliu [minties] šuoliu“ pavadino tai, kad pasikeitęs donoro požiūris į paramą NVO interpretuojamas kaip demokratizavimo tikslų atsisakymas.²⁷⁸ Blieka sutikti su USAID atstovų vertinimu, nes atliktas tyrimas nepatvirtino prielaidos, kad po Rožių revoliucijos JAV donorai palankiau vertino vyriausybei lojalias NVO ir diskriminavo nepriklausomas organizacijas.

6.7. Žiniasklaidos stiprinimas

Nors Rožių revoliucija vertinama kaip demokratinis proveržis, Gruzijos žiniasklaidos sektoriui ji turėjo nevienareikšmiškų pasekmių. Iškart po

²⁷⁶ Ten pat.

²⁷⁷ Interviu su K. Čačava ir M. Devdarianiu.

²⁷⁸ Interviu su USAID Gruzijos skyriaus atstovais.

revoliucijos naujoji vyriausybė pasistengė užtvirti potencialiems jos kritikams visus kelius į televizijos eterį. Jau 2004 m. Gruzijos valdžios atstovai nurodė visoms televizijoms „prisitaikyti prie porevoliucinių realijų“ ir pašalinti iš eterio politinių debatų laidas.²⁷⁹ Kritiškoji televizija „Rustavi 2“, suvaidinusi tokį svarbų vaidmenį per Rožių revoliuciją, buvo nutildyta ir tapo *de facto* valstybine televizija, nors šį faktą bandyta nusišluoti prisidengiant neskaidriomis akcininkų struktūromis.²⁸⁰ Prieš kai kuriuos leidinius „rožinė“ valdžia ėmėsi finansinių tyrimų ir taip privertė jų savininkus imtis savicenzūros.²⁸¹

Tai, kaip M. Saakašvilio ir jo komandos kritikai buvo išstumti iš televizijos eterio, iliustruoja už kalinių teises kovojančios N. Kakabadzės pavyzdys. Pasak jos, kritikuoti vyriausybę iš televizijos ekrano po Rožių revoliucijos tapo neįmanoma: „Dabar tokių galimybių [...] beveik visiškai nėra, nes tos televizijos kompanijos, kurios transliuoja visoje Gruzijoje, yra kontroliuojamos vyriausybės. Ten manęs jau nebėra. Po revoliucijos tai baigėsi. Laipsniškai, laipsniškai, ne iš karto po revoliucijos, bet per metus laiko šis procesas buvo užbaigtas“.²⁸²

Iš 5 lentelės matyti, kad tarptautinės organizacijos „Reporteriai be sienų“ sudaromas reitingas atspindėjo staigų spaudos laisvės Gruzijoje sumažėjimą po 2003 m. pabaigoje įvykusios Rožių revoliucijos. Tarptautinės tyrimų ir mainų tarybos (angl. *International Research and Exchange Board*; IREX) sudaromas Žiniasklaidos tvarumo indeksas, atvirkščiai, rodo nuoseklų žiniasklaidos padėties gerėjimą nuo 2003 iki 2007 metų. Šių reitingų pateikiamas vaizdas skiriasi turbūt todėl, kad Žiniasklaidos tvarumo indeksas apima ne tik žodžio laisvę, bet ir daugiau indikatorių: žurnalistų

²⁷⁹ Marina Kokashvili, „The Role of the Media in Georgia's Transition to Democracy“. Kn Philipp H. Fluri ir Eden Cole (sud.), *From Revolution to Reform: Georgia's Struggle with Democratic Institution Building and Security Sector Reform*. Vienna: Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence, Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2005, 226.

²⁸⁰ Cory Welt, „Still Staging Democracy: Contestation and Conciliation in Postwar Georgia“. *Demokratizatsiya*, vol. 17, no. 3, 2009, 215.

²⁸¹ Laurence Broers, „After the 'Revolution': Civil Society and the Challenges of Consolidating Democracy in Georgia“. *Central Asian Survey*, vol. 24, no. 3, September 2005, 345.

²⁸² Interviu su N. Kakabadze.

profesionalumą, žiniasklaidos priemonių finansinį gyvybingumą ir kitus. Būtent pastarosiose srityse Gruzijos žiniasklaidos sektorius darė didesnę pažangą.

5 lentelė. Gruzijos žiniasklaidos sektoriaus raida 2003–2008 m.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Žiniasklaidos tvarumo indeksas	1,96	2,14	2,23	2,40	2,40	2,07
Spaudos laisvės indeksas	17,33	27,50	25,17	21,00	20,83	31,25

Pastabos: IREX kasmet sudaromame Žiniasklaidos tvarumo indekso (angl. *Media Sustainability Index*) skalėje 0 reiškia visiškai netvarkinga, o 4 – visiškai tvarkinga žiniasklaida. Organizacijos „Reporteriai be sienų“ sudaromo Spaudos laisvės indekso (angl. *Press Freedom Index*) skalėje žemesnis balas reiškia didesnę žiniasklaidos laisvę, o aukštesnis balas – mažesnę. Pilku fonu pažymėti metai, kuriais USAID nusprendė nebepratęsti nepriklausomos žiniasklaidos stiprinimo programos Gruzijoje.

Šaltiniai: IREX, „Reporteriai be sienų“

Prie šios pažangos nemažai prisidėjo ir JAV vyriausybinių donorai. Itin svarbų vaidmenį šiame kontekste atliko USAID finansuota Žiniasklaidos inovacijų programa, kurią 2002–2006 m. vykdė IREX. Prieš tai Gruzijoje panašią irgi USAID finansuotą žiniasklaidos stiprinimo programą vykdė kita tarptautinė NVO – „Internews Network“. Tačiau netrukus po Rožių revoliucijos, 2005 m., USAID nusprendė nebepratęsti žiniasklaidos stiprinimo programos ir apskritai pasitraukti iš šio Gruzijos sektoriaus. Pasigilinus į šio sprendimo kontekstą, bus galima patikrinti disertacijos 7 hipotezę.

Rožių revoliucijos lyderių atėjimas į valdžią buvo laikomas lūžiu ir Gruzijos žiniasklaidą rėmusiems užsienio donorams susidarė įspūdis, kad darbas jau atliktas. Pasak anonimu likti pageidavusio Gruzijos žiniasklaidos eksperto, dirbusios ir minėtoje IREX žiniasklaidos stiprinimo programoje, donoriai per anksti padarė išvadą, kad naujoji Gruzijos vyriausybė yra labai suinteresuota demokratijos vystymu, kad ji sukurs visas sąlygas nepriklausomai žiniasklaidai klestėti ir išorės parama nebebus reikalinga. Deja,

ši donorų prielaida nepasitvirtino. Eksperto teigimu, užsienio donorų lūkesčius galima paaiškinti porevoliucine euforija: „Tikriausiai jie labai norėjo, kad Gruzijai pasisektų. Rožių revoliucija sukėlė euforiją kiekvienam [...]. Visi labai tikėjosi pokyčių į gerą“.²⁸³

Vis dėlto sprendimą trauktis iš Gruzijos žiniasklaidos sektoriaus priėmė ne visi užsienio donorai. Kaip teigė Gruzijos NVO „Internews Georgia“ atstovė Tamuna Kakulija, iki 2004 m. jos organizacija ir dauguma kitų žiniasklaidos sektoriuje dirbusių NVO didžiąją dalį finansavimo gaudavo iš JAV donorų. Po 2004 m., kai JAV vyriausybės parama stipriai sumažėjo, NVO buvo priverstos ieškoti naujų donorų. Pavyzdžiui, „Internews Georgia“ persiorientavo į ES ir ES valstybių narių donorus.²⁸⁴ Kalbinta Gruzijos žiniasklaidos ekspertė taip pat tvirtino, kad šalies žiniasklaidos priemonės neliko visiškai be išorės paramos: „Nebuvo taip, kad visi donorai dingę iš Gruzijos. Buvo daug įvairių Europos donorų, nedidelių privačių fondų“.²⁸⁵

Kodėl gi USAID 2005 m. nusprendė nebepratęsti žiniasklaidos stiprinimo programos? T.Kakulija mano, kad tokiam sprendimui įtakos galėjo turėti labai optimistinės programą vykdžiusios IREX išvados, esą Gruzijos žiniasklaidai nebereikia išorės paramos, nes vietos rinka gali garantuoti savarankišką sektoriaus plėtrą.²⁸⁶ Tiesa, šių duomenų nepatvirtina viešai prieinami dokumentai. Priešingai, 2004 m. rugsėjį paskelbtoje bendroje USAID ir IREX ataskaitoje buvo įrodinėjama, kad žiniasklaidos stiprinimo programą būtina pratęsti mažiausiai trejiems metams. Pasak ataskaitos autorių, maždaug tiek laiko turėtų prireikti, kol bus vykdoma priimtų žiniasklaidos įstatymų vykdymo stebėseną, toliau diegiama televizijos, radijo ir spaudos auditorijos tyrimų sistema bei užtikrintas mokymo programų tęstinumas. Kad

²⁸³ Interviu su Gruzijos žiniasklaidos ekspertu, Tbilisis, 2010 m. spalio 13 d.

²⁸⁴ Telefoninis interviu su Tamuna Kakulija, 2011 m. gegužės 17 d.

²⁸⁵ Interviu su Gruzijos žiniasklaidos ekspertu.

²⁸⁶ Telefoninis interviu su T. Kakulija.

ataskaitos autoriai nerekomenduoja USAID nutraukti programos, ataskaitos tekste buvo pabrėžta net didžiosiomis raidėmis.²⁸⁷

Bobas Evansas, vadovavęs IREX misijai Gruzijoje, kai buvo vykdoma aptariama žiniasklaidos stiprinimo programa, USAID sprendimo uždaryti programą priežastis yra nusakęs labai tiesmukiškai: „Mums daug kartų buvo liepta remti naująjį režimą ir nepastebėti naujosios vyriausybės trūkumų. „Sarginis šuo“ tapo „blogu šunimi“ nerimaujant dėl kažkokios kontrrevoliucijos. USAID tuo pat metu skelbė, kad mes vykdėme geriausią iš visų jų matytų žiniasklaidos programų ir kad jie neketina siūlyti naujos žiniasklaidos programos. Viešai mums buvo sakoma, kad atlikome tokį puikų darbą, jog žiniasklaidos vystymas nebėra reikalingas, bet užkulisiuose mes girdėjome, kad jiems nereikia žiniasklaidos programos, nes Gruzija „jau turėjo savo revoliuciją“.²⁸⁸ Nors šioje citatoje padėtis galbūt pernelyg dramatinizuojama, ji paremia argumentą, kad JAV vyriausybės sprendimas nebepratęsti žiniasklaidos stiprinimo programos buvo susijęs su nenoru pakenkti „rožinei“ vyriausybei.

Tiesa, kalbėti apie USAID pasitraukimą iš Gruzijos žiniasklaidos sektoriaus galima tik su išlygomis. Pasak kalbinto žiniasklaidos eksperto, USAID sumažino tiesioginę paramą Gruzijos žiniasklaidai, bet netiesiogiai ir toliau padėjo. Visi USAID finansuojami projektai turėjo žiniasklaidos komponentą, tad donoro pinigai pasiekdavo žiniasklaidos priemones per teminius projektus. Be to, JAV ambasada Gruzijoje išlaikė žiniasklaidos stiprinimo programą. Vis dėlto ekspertas pripažino, kad išlikusi JAV parama „nebuvo didelio masto ir nebuvo sistemiška“.²⁸⁹

Kitas smūgis Gruzijos žiniasklaidos sektoriui buvo tai, kad, kaip ir paramos NVO atveju, teisę skirstyti projektų pinigus JAV donorai iš dalies perleido Gruzijos vyriausybei. Tarptautinio žurnalistų centro (angl.

²⁸⁷ Rich McClear ir Mark Koenig, „Mid-Term Assessment of IREX Media Innovation Program“, September 2004, 8, 30–31, <http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pdacf799.pdf> [žiūrėta 2011 05 30].

²⁸⁸ Mitchell, *Uncertain Democracy*, 130.

²⁸⁹ Interviu su Gruzijos žiniasklaidos ekspertu.

International Center for Journalists; ICFJ) atstovas Dave'as Blossas, tiriamuoju laikotarpiu dalyvavęs šios organizacijos vykdytuose projektuose Gruzijoje, kritikavo situaciją, kai USAID lėšos skiriamos pirmiausia Gruzijos valdžios institucijoms, o jau po to vietos NVO yra priverstos kovoti dėl tų pinigų tarpusavyje. Eksperto manymu, toks paramos modelis yra netinkamas: „Žiniasklaidos vystymui skirtų lėšų patikėjimas vyriausybei jokių būdu negali būti laikomas gera strategija nei stiprinant demokratišką valdymą, nei nepriklausomą žiniasklaidą. Jis visiškai iškreipia santykį tarp vyriausybės ir žiniasklaidos“.²⁹⁰ Panašiai pasikeitusią USAID strategiją įvertino ir privataus Atviros visuomenės fondo vykdomos Žiniasklaidos programos direktorė Gordana Jankovič. Pasak jos, USAID noras stiprinti Gruzijos vyriausybę yra suprantamas, bet tokių projektų negalima suplakti su parama žiniasklaidai: „Kaip galima įsivaizduoti paramos žiniasklaidai skirstymą per vyriausybę? Tai primena sovietmetį. Sunku kritikuoti tą, kuris duoda tau pinigus“.²⁹¹

Apibendrinant galima teigti, kad JAV vyriausybės sprendimą po Rožių revoliucijos stipriai sumažinti paramą Gruzijos žiniasklaidos sektoriui paaiškina keletas veiksnių. Amerikiečiai pernelyg pasitikėjo naująja Gruzijos vyriausybe, pernelyg stengėsi apsaugoti ją nuo kritikos ir klaidingai vertino vyriausybės ir žiniasklaidos bendradarbiavimo galimybes. Tai, iš vienos pusės, patvirtina hipotezę dėl išorės veikėjo šališkumo, o iš kitos pusės – liudija ribotą donorų gebėjimą numatyti būsimą įvykių eigą.

Kokias pasekmes toks JAV vyriausybės sprendimas turėjo Gruzijos žiniasklaidos sektoriui? T. Kakulijos įsitikinimu, JAV donorų pasitraukimas turėjo neigiamą poveikį Gruzijos žiniasklaidai, nes padidino jos priklausomybę nuo valstybės. Pasak T. Kakulijos, šalies televizijos stotys ir spaudos leidiniai tuo metu dar nebuvo pasirengę finansinei nepriklausomybei, todėl „buvo priversti prisirišti prie vietos valdžios skiriamo finansavimo [...]“. O tai, žinoma,

²⁹⁰ David Anable, „The Role of Georgia's Media – and Western Aid – in the Rose Revolution“. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, vol. 11, no. 3, summer 2006, 32.

²⁹¹ Ten pat, 33.

sustiprino savicenzūrą, sumažino programų įvairovę ir naujienų laidų kokybę“.²⁹²

Žvelgiant plačiau, žiniasklaidos stiprinimo programų atsisakymas iškart po demokratinio proveržio kenkia pačiam valstybės demokratizavimo tikslui. Pasak ICFJ projektuose Gruzijoje dirbusio Roberto Ortigos, „Paramos žiniasklaidai tęsimas yra absoliučiai būtinas *po* revoliucijos. Jei ketini sukurti tikrą demokratiją ir įtvirtinti padarytą pažangą, privalai gauti informaciją iš už sistemos ribų. [...] Be šito tvari demokratija neįmanoma“ [*išskirta originale* – P. Ž.].²⁹³ Taigi JAV vyriausybės veiksmuose Gruzijoje galima išvelgti pragmatiško demokratijos gynimo apraiškų.

6.8. Poveikis demokratijos konsolidavimui

Šiame disertacijos skyriuje, tikrinant išsikeltas hipotezes, buvo atliktas empirinis JAV demokratijos gynimo politikos Gruzijoje tyrimas. Hipotezėmis buvo suformuluota bendra prielaida, kad JAV vykdė pragmatinę politiką tiek diplomatiname, tiek programiniame lygmenyje. Ištyrus Gruzijos atvejį, galima pasakyti, kad dauguma hipotezių visiškai arba iš dalies pasitvirtino ir tik viena buvo paneigta. Tai leidžia daryti išvadą, kad JAV demokratijos gynimo politikos poveikis demokratijos konsolidavimui Gruzijoje buvo neigiamas.

Skyriaus apibendrinimą pradėkime nuo G. W. Busho administracijos veiksmų diplomatiname lygmenyje. Pagrindinė išvada, kurią leidžia daryti atliktas tyrimas, yra ta, kad G. W. Busho administracijos sąveikoje su „rožine“ Gruzijos vyriausybe akivaizdžiai trūko sąlygiškumo. JAV politinė ir finansinė parama Gruzijai išliko stabiliai didelė per visą tiriamąjį laikotarpį, nepriklausomai nuo šios šalies demokratizavimo trajektorijos pokyčių. G. W. Busho administracija nebandė sustabdyti M. Saakašvilio inicijuoto vykdomosios valdžios galių išplėtimo. Šiame skyriuje pateiktas puikus pavyzdys, kaip amerikiečių veiksmai diplomatiname lygmenyje netgi žlugdė

²⁹² Telefoninis interviu su T. Kakulija.

²⁹³ Anable, 30.

jų pačių pastangas programiniame lygmenyje pasakyti Gruzijos valdžiai tiesą dėl valdžių padalijimo neužtikrinančios konstitucijos. G. W. Busho administracija taip pat nepasinaudojo savo politine įtaka, kad sulaikytų proprezidentinį VNJ nuo manipuliavimo rinkimų įstatymais.

Besąlygiška parama ir pernelyg atlaidus požiūris, kuris buvo būdingas JAV politikai Gruzijos atžvilgiu, leido M. Saakašviliui ir jo komandai jaustis teisiems ir nekontroliuojamiems. Taigi, grįžtant prie svarstyklių metaforos, galima teigti, kad JAV, kaip išorės veikėjas, tinkamai neatliko Gruzijos valdžios varžymo funkcijos ir nenusvėrė pirmųjų „svarstyklių“ lėkštelės demokratijos konsolidavimo kryptimi. Dar daugiau, JAV demokratijos gynimo politikos poveikis Gruzijos demokratijos konsolidavimui diplomatiname lygmenyje buvo neigiamas, nes svarbiausio užsienio partnerio tylėjimas netiesiogiai skatino M. Saakašvilį pažeidinėti demokratines taisykles. Tiesa, būtina paminėti amerikiečių reakciją į ypač akivaizdžius demokratijos pažeidimus. 2007 m. rudenį, kai Gruzijoje buvo įvesta nepaprastoji padėtis, G. W. Busho administracija ėmėsi aktyvių diplomatinių priemonių, siekdama užkirsti kelią demokratijos žlugimui. Nors tuomet buvo apsiribota švelniu diplomatinio spaudimu, vis dėlto išryškėjo amerikiečių „raudonoji linija“. Iki tol ignoravę daugelį demokratijos erozijos ženklų, jie visgi ėmėsi ginti Gruzijos demokratiją nuo staigaus žlugimo.

Programiniame lygmenyje JAV pasiekimai taip pat buvo kuklūs. Vienintelė sritis, kurioje demokratijos gynimo politika pasiekė tikslą, buvo parama rinkimų procesui. Pragmatinės politikos hipotezė šioje srityje visiškai nepasitvirtino – po Rožių revoliucijos JAV nesumažino dėmesio laisviems ir sąžiningiems rinkimams. Remdami rinkimų procesą, amerikiečiai padėjo kurti sąlygas, kuriomis opozicinės politinės jėgos galėtų lygiavertiškai konkuruoti su Gruzijos valdančiaisiais. Opozicijos galimybes konkuruoti teoriškai turėjo didinti ir JAV paramos politinėms partijoms programos. Tačiau šioje srityje išorės veikėjo poveikis buvo greičiau neigiamas. Deklaruodami paramą Gruzijos parlamentui, JAV vyriausybinių donorai iš tikrųjų stiprino Gruzijos valdančiąją partiją ir taip didino šalies politinio lauko asimetriškumą. JAV

finansuojamos programos nediskriminavo nė vienos opozicinės partijos, bet ir neskaitino opozicijos konsoliduotis. Pavieniui Gruzijos opozicinės partijos nesugebėjo mesti iššūkio proprezidentinio VNJ dominavimui.

Nusverti antrųjų „svarstyklių“ į demokratijos konsolidavimo pusę nepavyko ir JAV donorų programoms, kurios turėjo padėti naujai Gruzijos vyriausybei įvykdyti progresyvią konstitucinę reformą. Subalansuota konstitucija galėjo sumažinti šalies politinio lauko asimetriškumą, pvz., uždrausdama prezidentui likti partijos nariu ir taip sumažindama valdžios partijos atsiradimo tikimybę. Deja, šioje srityje JAV poveikis buvo nereikšmingas. JAV donorų finansuoti ekspertai suformulavo kritišką nuomonę dėl M. Saakašvilio inicijuotų konstitucijos pataisų, bet į šią nuomonę nebuvo atsižvelgta. Iš dalies tai lėmė itin spartus konstitucijos tempas, iš dalies – pragmatinė JAV politika, pasireiškusi samdytų teisės ekspertų veiklos ribojimu.

NVO ir žiniasklaidos stiprinimo programos, turėjusios įgalinti Gruzijos pilietinę visuomenę, nusipelno didžiausios kritikos dėl orientavimosi ne į procesą, o į rezultatą. Amerikiečiai buvo patenkinti per Rožių revoliuciją pasiektu rezultatu – energinga „rožinė“ vyriausybė, kurioje dirbo didelis būrys buvusių NVO lyderių. Vyriausybės veiklos stebėjimas ir kontrolė, kurią turi vykdyti nepriklausomos NVO ir žiniasklaida, JAV donorams nustojo būti prioritetu. Po Rožių revoliucijos amerikiečiai stipriai sumažino finansavimą Gruzijos trečiajam sektoriui ir žiniasklaidai bei pakeitė finansavimo schemą taip, kad pilietinė visuomenė tapo iš dalies priklausoma nuo vyriausybės. Tai, aišku, neigiamai atsiliepė NVO ir žiniasklaidos gebėjimui kontroliuoti vyriausybę ir reikalauti atskaitomybės. Kalbant apie JAV vykdytas NVO ir žiniasklaidos stiprinimo programas, galima daryti išvadą, kad išorės veikėjas ne tik nenusvėrė antrųjų „svarstyklių“ į demokratijos konsolidavimo pusę, bet savo veiksmais net trukdė sau pasiekti šį tikslą.

Iš aukščiau pateiktų išvadų matyti, kad *Gruzijos atveju JAV vykdė tokią demokratijos gynimo politiką, kuri mažino demokratijos konsolidavimo Gruzijoje tikimybę. Besąlygiška G. W. Busho administracijos parama*

M. Saakašviliui nepadėjo JAV veiksmingai varžyti Gruzijos politinės valdžios ir iškreipė didžiąją dalį JAV vykdytų paramos demokratijai programų, dėl ko nukentėjo Gruzijos opozicinės partijos ir pilietinė visuomenė.

7. JAV DEMOKRATIJOS GYNIMO POLITIKA UKRAINOJE (2004–2009 M.)

Darbe iškeltos hipotezės tirtais Rusijos ir Gruzijos atvejais didžiąja dalimi pasitvirtino ir padėjo paaiškinti, kaip JAV vykdyta demokratijos gynimo politika tapo viena iš kliūčių naujųjų demokratijų konsolidavimui. Ar 2004–2009 m. Ukrainos atvejo studija atskleis tokį pat poveiklį? Kad tai sužinotume, reikia vėlgi išnagrinėti galimas sąsajas tarp JAV saugumo interesų šioje šalyje, laikotarpiu po Oranžinės revoliucijos JAV vykdytos demokratijos gynimo politikos ir Ukrainos demokratijos konsolidavimo.

7.1. JAV saugumo interesai ir Ukraina

Žlugus Sovietų Sąjungai ir Ukrainai paskelbus nepriklausomybę, šios šalies raida tapo labai svarbiu JAV užsienio politikos rūpesčiu. Neskaitant Rusijos, Ukraina buvo pati didžiausia iš posovietinių valstybių ir jos raida galėjo turėti įtakos viso regiono raidai. Išskirtinį JAV dėmesį Ukrainai atspindėjo kasmet šiai šaliai skiriamos finansinės paramos kiekis. Per pirmąjį savo nepriklausomybės dešimtmetį Ukraina tapo viena didžiausių JAV paramos gavėjų visame pasaulyje. 1992–2000 m. laikotarpiu Ukraina gavo iš JAV daugiau kaip 2 mlrd. JAV dolerių paramos ir pagal šį rodiklį užėmė trečią vietą pasaulyje, užleidusi į priekį tik Izraelį ir Egiptą.²⁹⁴

Vis dėlto Ukrainai skirti milijardai negarantavo JAV interesus atitinkančios vystymosi raidos. Demokratinės reformos ikirevoliucinėje Ukrainoje buvo vilkinamos, šalies užsienio politika rėmėsi amerikiečiams ne

²⁹⁴ Mark Kramer, “Ukraine, Russia, and US Policy”. *PONARS Policy Memo*, no. 191, April 2011, 1, <http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pm_0191.pdf> [žiūrėta 2011 09 25].

visada parankiu daugiavektoriškumo principu, todėl JAV vyriausybė pamažu nusivylė Ukrainos valdžia ir pavargo nuo jos pažadų.²⁹⁵ Oranžinė revoliucija, atvedusi prie valstybės vairo prodemokratiškus ir provakarietiškus politikus, amerikiečiams turėjo atrodyti kaip svajonės išsipildymas. Nenuostabu, kad G. W. Busho administracija tolesnį suartėjimą su Kijevu ėmė sieti su prezidento V. Juščenkos vardu.

Būtų sunku pervertinti Ukrainos reikšmę JAV saugumo interesams. Ukrainos geopolitinę svarbą bene atviriausiai yra nusakęs įtakingas JAV Demokratų partijos narys, buvęs prezidento patarėjas nacionalinio saugumo klausimais Zbigniewas Brzezinski. Pasak jo, „Ukraina, nauja ir svarbi erdvė Eurazijos šachmatų lentoje, yra geopolitinė ašis (angl. *pivot*), nes pats jos, kaip nepriklausomos valstybės, egzistavimas padeda transformuoti Rusiją“. Z. Brzezinskio įsitikinimu, tol, kol rusai nesusigražins Ukrainos, jie nebus pajėgūs atkurti savo eurazijinės imperijos.²⁹⁶ Kitaip tariant, JAV strateginiame mąstyme Ukraina matoma kaip raktas į Rusijos ateitį. Jeigu amerikiečiams pavyksta išlaikyti įtaką Ukrainos raidai, kartu išsaugojama ir galimybė transformuoti Rusiją į normalią europinę valstybę. Bet jeigu Ukrainos valdžioje įsitvirtina prorusiškos jėgos, kyla grėsmė, kad JAV teks susidurti su atsikuriančios eurazijinės imperijos iššūkiu.

Oranžinė revoliucija ir provakarietškų politikų atėjimas į valdžią suteikė JAV progą įsitvirtinti Ukrainoje ir atitolinti ją nuo Rusijos. G. W. Busho administracija stengėsi maksimaliai išnaudoti šią progą ir integruoti Ukrainą į NATO. Nepaisydama Rusijos prieštaravimų ir nepalankios visuomenės nuomonės pačioje Ukrainoje, JAV vyriausybė siekė, kad 2008 m. balandį Bukarešte vykusiame NATO viršūnių susitikime Ukraina gautų Narystės veiksmų planą. JAV užsienio politikos formuotojai vylėsi, kad Ukrainos narystė NATO padarytų šios šalies demokratinę transformaciją negrįžtamą. Bukarešto viršūnių susitikimo išvakarėse priimtoje JAV Senato

²⁹⁵ Povilas Žielys, “New Version of the Kirkpatrick Doctrine in the Post-Soviet Space”. *Democratization*, vol. 17, no. 5, October 2010, 889–890.

²⁹⁶ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books, 1997, 46.

rezoliucijoje teigta, kad po Šaltojo karo NATO sukūrė stabilią saugumo aplinką, leidusią transformuotis Vidurio ir Rytų Europos naujosioms demokratijoms.²⁹⁷ Komentuodamas šią rezoliuciją, vienas kongresmenas (inicijavęs rezoliucijos priėmimą JAV Atstovų Rūmuose) lygino Ukrainą su tokiomis regiono valstybėmis kaip Lenkija, Rumunija ir Bulgarija. Jis taip pat pabrėžė Ukrainos paramą JAV kovoje su terorizmu: „Ukraina išlieka viena tvirčiausių Amerikos sąjungininkių globaliame kare prieš terorizmą [...]. Jie turėtų būti atitinkamai įvertinti“.²⁹⁸ Taigi, forsuodama Ukrainos narystę NATO, G. W. Busho administracija tikėjo suderinsianti demokratizavimo ir saugumo tikslus.

JAV vyriausybės siekis integruoti Ukrainą į NATO buvo neatsiejamas nuo bendradarbiavimo su prezidentu V. Juščenka. 2008 m. kovą, Bukarešto viršūnių susitikimo išvakarėse, JAV prezidentas G. W. Bushas buvo nuvykęs į Kijevą, kad pademonstruotų paramą ukrainiečių siekiui gauti NATO Narystės veiksmų planą. Rengdamasi šiam vizitui, JAV ambasada Ukrainoje informavo Valstybės departamentą, kad tvirčiausias Ukrainos narystės NATO rėmėjas yra V. Juščenka. Kaip teigiama paviešintoje telegramoje, „jis buvo varomoji jėga Ukrainai prašant [Narystės veiksmų plano] Bukarešte ir nepailsdamas propagavo šią idėją šalies viduje ir užsienyje“. Premjerės Julijos Tymošenko požiūris į Narystės veiksmų planą telegramoje įvertintas kaip atsargesnis. O apie Regionų partijos lyderį Viktorą Janukovičių pasakyta, kad jis viešai deklaruoja prieš NATO nukreiptą poziciją, nes tai patinka jo prorusiškam elektoratui.²⁹⁹ Tokiu būdu, siekdami saugumo tikslų, amerikiečiai neturėjo kito

²⁹⁷ U.S. Senate Resolution 439, “Expressing the strong support of the Senate for the North Atlantic Treaty Organization to enter into a Membership Action Plan with Georgia and Ukraine”, 2008 m. vasario 14 d., <http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=110_cong_bills&docid=f:sr439ats.txt.pdf> [žiūrėta 2011 12 01].

²⁹⁸ Official Online Office of Congressman Gus Bilirakis, “House Passes Resolution Supporting a NATO Membership Plan for Georgia and Ukraine”, 2008 m. balandžio 2 d., <http://bilirakis.house.gov/index.php?option=com_content&task=view&id=295> [žiūrėta 2011 12 01].

²⁹⁹ U.S. Embassy in Kyiv, “Scenesetter for the Visit of the President and the Secretary to Kyiv”, 2008 m. kovo 21 d., <<http://wikileaks.org/cable/2008/03/08KYIV606.html>> [žiūrėta 2011 09 28].

pasirinkimo, kaip remti V. Juščenką. O tai sudarė prielaidas JAV vykdytos demokratijos gynimo politikos iškraipymams.

Apskritai Ukrainoje susiklostęs politinių jėgų išsidėstymas priminė B. Jelcino Rusiją. 2006–2007 m. Ukrainoje turėjo sugyventi tariamai prodemokratiškas ir provakarietiškas prezidentas V. Juščenka ir Aukščiausioje Radoje daugumą turėjusios prorusiškomis laikytos partijos: Regionų partija ir Komunistų partija. Todėl Ukrainos atvejo tyrimas įdomus dar ir tuo, kad leis palyginti, ar pavyko G. W. Busho administracijai nekartoti prieš dešimtmetį B. Clintono administracijos darytų demokratijos gynimo politikos klaidų.

7.2. Sąlygiškumo principas dvišaliuose santykiuose

2004 m. pabaigoje įvykusi Oranžinė revoliucija Ukrainoje, kaip ir analogiška revoliucija Gruzijoje, šiame darbe yra laikoma demokratiniu proveržiu. Iš tiesų iškart po revoliucijos Ukrainos politinė sistema tapo žymiai atviresnė. Tai liudija 6 lentelėje pateikti įvairūs demokratijos reitingai. 2004 m. gruodį įvyko Ukrainos piliečių išreikalauti laisvi prezidento rinkimai, todėl pakilo tų metų *Freedom in the world* ir *Nations in transit* reitingai. *Polity score* ir *Bertelsmann transformation index (BTI) democracy status* reitingai taip pat parodė, kad per porą metų po Oranžinės revoliucijos buvo pasiekta žymi pažanga demokratizuojant šalį.

Tačiau apie 2006 m. pažanga sustojo. Išskyrus vienintelį *BTI democracy status* reitingą, nė vienas kitas reitingas po 2006 m. neužfiksavo demokratijos būklės pagerėjimo. Oranžinė revoliucija leido ukrainiečiams susigrąžinti iki tol valdžios varžytas politines teises ir pilietines laisves. Tačiau Ukrainos politinis elitas nesugebėjo iš esmės reformuoti valdžios institucijų ir teisinės sistemos. Atėję į valdžią, „oranžiniai“ (prezidentas ir ministrų kabinetas) pakeitė net 18 tūkst. „politiškai nelojalių“ valstybės tarnautojų³⁰⁰, bet pasiekė mažiausiai per

³⁰⁰ Alexander Bogomolov ir Alexander Lytvynenko, „Ukraine’s Bottom-up Democracy“. Kn. Michael Emerson ir Richard Youngs (sud.), *Democracy’s Plight in the European Neighbourhood: Struggling Transitions and Proliferating Dynasties*. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2009, 78.

vieną parlamento sesiją pateiktų įstatymų projektų rekordą.³⁰¹ Kitaip tariant, užuot įstatymais rentę demokratines institucijas, „oranžiniai“ pagrindinį dėmesį skyrė postų dalyboms. Toks elgesys sudarė išpūdį, kad po revoliucijos pasikeitė tik veidai valdžioje, o ne pati valdžios sąranga.

6 lentelė. Demokratijos būklės Ukrainoje vertinimas pagal įvairius demokratijos indeksus

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Freedom in the world</i>	4/4	▲4/3	3/2	3/2	3/2	3/2	3/2
<i>Nations in transit</i>	4,88	▲4,50	4,21	4,25	4,25	▼4,39	4,39
<i>Polity score</i>	6	6	6	▲7	7	7	7
<i>BTI democracy status</i>	3,20	--	--	▲7,10	--	7,35	--
<i>EIU democracy index</i>	--	--	--	6,94	--	6,94	--

Pastabos: *Freedom in the World* reitinge pirmas skaitmuo reiškia politinių teisių vertinimą, antras – pilietinių laisvių; šio reitingo skalėje 1 reiškia laisviausias valstybes, 7 – mažiausiai laisvas. *Nations in Transit* reitingo skalėje 1 reiškia didžiausią demokratijos pažangą, 7 – mažiausią. *Polity score* reitingo skalėje –10 reiškia visiškai institucionalizuotą autokratiją, +10 – visiškai institucionalizuotą demokratiją. *BTI democracy status* ir *EIU democracy index* reitingo skalėse 0 reiškia mažiausią demokratijos laipsnį, 10 – didžiausią.

Simboliai ▲ ir ▼ žymi lūžio taškus: ▲ – gerėjančios demokratijos būklės periodo pradžią, ▼ – prastėjančios demokratijos būklės periodo pradžią.

Šaltiniai: Freedom House, Polity IV Project, Bertelsmann Stiftung, Economist Intelligence Unit.

Skirtingai negu Gruzijoje, spalvotosios revoliucijos lyderiai Ukrainoje greitai ėmė atvirai konkuruoti dėl politinės įtakos. Prezidentas V. Juščenko ir premjere paskirta J. Tymošenko nedarbo išvien ir nesutarimų tarp jų tik daugėjo. 2005 m. rugsėjį, išbuvusi poste vos 7 mėnesius, J. Tymošenko buvo atleista iš premjerės pareigų. Susiskaldymu „oranžinių“ stovykloje sėkmingai pasinaudojo Oranžinės revoliucijos antiherojus V. Janukovičius, kurio vadovaujama Regionų partija 2006 m. pateko į valdančiąją koaliciją, o pats V. Janukovičius tapo ministru pirmininku. Galbūt sutapimas, bet būtent nuo 2006 m. Ukrainos demokratizavimas pradėjo stagnuoti.

³⁰¹ Dominique Arel, „Is the Orange Revolution Fading?“ *Current History*, vol. 104, issue 684, October 2005, 325–330.

Nations in transit reitingas vienintelis iš visų užfiksavo, kad 2008 m. demokratijos būklė Ukrainoje pablogėjo. Kas gi atsitiko? Kaip teigiama atitinkamoje organizacijos „Freedom House“ ataskaitoje³⁰², 2008 m. Ukrainos demokratija susidūrė su sunkumais trijose srityse: rinkimų proceso, nacionalinio valdymo ir teismų nepriklausomybės. Mažiausiai svarbūs buvo su rinkimais susiję pokyčiai, nes tų metų „Freedom House“ išvados rėmėsi vieninteliais mero rinkimais Kijeve. Likusios dvi problemos – valdžių padalijimo ir teismų politizavimo – laikytinos esminėmis demokratijos konsolidavimo kliūtimis Ukrainoje.

„Freedom House“ ataskaitoje teigiama, kad Ukrainos demokratijos reitingas buvo sumažintas, nes šalies politikai, užuot vykdę būtinas reformas, kovojo dėl valdžios, stengėsi prastumti sau naudingus įstatymus, o prezidentas ir parlamentas įsivėlė į tikrą „dekretų karą“.³⁰³ Iš tiesų didžiausia Ukrainos problema po revoliucijos išliko nuolatinė politinė krizė, pasireiškusį konfliktais tarp prezidento ir parlamento bei tarp skirtingų frakcijų parlamente. Kai kurie apžvalgininkai krizės priežastį ieškojo nagrinėdami trijų įtakingiausių Ukrainos politinių lyderių – V. Juščenkos, J. Tymošenko ir V. Janukovičiaus – asmenybės bruožus. Tačiau demokratijos Ukrainoje problema buvo ne lyderių charakteriai, o konstituciškai neišspręstas valdžių padalijimo klausimas. Pasak D. Arelio, Ukraina dar iš sovietinės sistemos paveldėjo dvigalvę vykdomąją valdžią. Dėl neaiškumų konstitucijoje prezidento sekretoriatas buvo linkęs kištis į ministrų kabineto veiklą, taip sukurdamas teisės nereguliuojamą politinės veiklos sferą, kurioje buvo priiminėjami neskaidrūs sprendimai.³⁰⁴

Savo kalbose Ukrainos lyderiai pripažino, kad konstitucinė reforma yra pirmaeilis uždavinys. Tačiau tiriamuoju laikotarpiu šalies politikams taip ir nepavyko rasti visas tenkinančio kompromiso. Bene ryžtingiausias bandymas peržiūrėti svarbiausių valdžios institucijų galias buvo atliktas

³⁰² Oleksandr Sushko ir Olena Prystayko, „Ukraine“. Kn. Freedom House, *Nations in Transit* 2009, 556–559, <<http://www.freedomhouse.org/uploads/nit/2009/Ukraine-final.pdf>> [žiūrėta 2011 09 25].

³⁰³ Ten pat, 556–557.

³⁰⁴ Arel, 325–330.

2008 m. rugsėjį, kai Ukrainos parlamentas, susivienijus J. Tymošenko ir V. Janukovičiaus vadovaujamoms partijoms, priėmė įstatymo pataisas, numačiusias žymų prezidento galių apribojimą. Prezidentas V. Juščenka šią parlamentarų iniciatyvą viešai pavadino „politiniu ir konstituciniu perversmu“ bei pagrasino paleisti parlamentą.³⁰⁵ Tokiu būdu V. Juščenka sužlugdė šią iniciatyvą ir priimtos pataisos neįsigaliojo. Prielaidos nuolatinei politinei krizei Ukrainoje išliko.

Kita priežastis, kodėl 2008 m. „Freedom House“ sumažino Ukrainos demokratijos reitingą, buvo „precedento neturintis teismų išnaudojimas politiniams tikslams“. Pasak ataskaitos autorių, teismų nepriklausomybę pažeidinėjo ir jiems spaudimą darė tiek įstatymų leidžiamoji, tiek įstatymų vykdomoji valdžia.³⁰⁶ Kiti tyrinėtojai taip pat atkreipė dėmesį, kad Ukrainoje visų spalvų politikams tapo įprasta kištis į teismų darbą, papirkinėti arba atleidinėti teisėjus, nebaudžiamiems spausti teisėjus telefonu (gimė net specialus terminas – „telefoninis teisingumas“) ir net šturmuoti teismo pastatus.³⁰⁷ Oranžinės revoliucijos lyderiui V. Juščenkai taip pat buvo nesvetimas toks nedemokratiškas elgesys. Pavyzdžiui, 2007 m., kai Ukrainos Aukščiausioji Rada apskundė Konstituciniam Teismui prezidento dekretą dėl priešlaikinių parlamento rinkimų paskelbimo, V. Juščenka darė spaudimą Konstituciniam Teismui, atleisdamas iš pareigų tris šio teismo teisėjus. Pažymėtina, kad vienas iš atleistų teisėjų buvo paskirtas pranešėju byloje dėl prezidento dekreto atitikimo konstitucijai. 2008 m. panašus atvejis pasikartojo. Šįkart prezidento dekretą dėl priešlaikinių parlamento rinkimų paskelbimo Julijos Tymošenko blokas apskundė Kijevo apygardos administraciniam teismui, kuris sustabdė prezidento dekreto galiojimą. Po trijų dienų V. Juščenka šį teismą panaikino, vietoj jo įsteigdamas du naujus teismus. O prezidentui nepalankų sprendimą priėmus teisėjas sulaukė Generalinės

³⁰⁵ RFE/RL, “Ukrainian President Threatens to Dissolve Parliament”, 2008 m. rugsėjo 3 d., <http://www.rferl.org/Content/Ukraine_President_Snap_Poll/1195995.html> [žiūrėta 2009 12 22].

³⁰⁶ Sushko ir Prystayko, 559.

³⁰⁷ Alexei Trochev, “Meddling with Justice: Competitive Politics, Impunity, and Distrusted Courts in Post-Orange Ukraine”. *Demokratizatsiya*, vol. 18, no. 2, spring 2010, 130–140.

prokuratūros dėmesio – jo atžvilgiu buvo iškelta baudžiamoji byla. Nenuostabu, kad toks Ukrainos prezidento nesiskaitymas su teismine valdžia sulaukė griežtos žmogaus teisių gynėjų kritikos.³⁰⁸

Demokratijos konsolidavimui žalingi politinės kovos metodai, kurių dažnai imdavosi prezidentas V. Juščenka, netruko sulaukti kritikos JAV spaudoje. Pavyzdžiui, 2007 m. birželį įtakingame JAV dienraštyje „The New York Times“ buvo paskelbta nuomonė, kad, vietoje ukrainiečių lauktos laisvesnės ir demokratiškesnės valdymo sistemos, šalį ištiko nesibaigianti politinė krizė. Aprašęs, kaip prezidentas kovoja su parlamentu dėl generalinio prokuroro atleidimo, straipsnio autorius konstatavo, kad Ukrainos politikoje daugiau spalvų nei demokratijos.³⁰⁹ Daugiau nei po metų, 2008 m. lapkritį, kitas JAV dienraštis „The Washington Times“ buvusį Oranžinės revoliucijos lyderį V. Juščenką kritikavo dar griežčiau. Laikraštyje paskelbto komentaro autorius apgailestavo, kad, užuot vedęs šalį iš ekonominės krizės, prezidentas skatina politinį nestabilumą ir silpnina parlamentą.³¹⁰ O koks buvo G. W. Busho administracijos požiūris į prezidento V. Juščenkos valdymą ir demokratijos būklę Ukrainoje?

Porevoliucinės euforijos apimti amerikiečiai V. Juščenkos atėjimą į valdžią pažymėjo itin pompastiškai. 2005 m. balandį su pirmuoju oficialiu vizitu į JAV atvykusiam prezidentui V. Juščenkai buvo suteikta reta ir išskirtinė garbė pasakyti kalbą bendrame JAV Senato ir Atstovų Rūmų posėdyje. Ukrainos prezidento 40 minučių trukusią kalbą net 26 kartus buvo nutraukę plojimai (iš jų 4 kartus – ovacijos stovint), o kai kurie kongresmenai

³⁰⁸ Human Rights Watch, “Ukraine: Respect Independent Judiciary”, 2008 m. spalio 28 d., <<http://www.hrw.org/ru/news/2008/10/28/ukraine-respect-independent-judiciary>> [žiūrėta 2009 05 23].

³⁰⁹ Steven Lee Myers, “Ukrainian Politics More Colorful than Free or Democratic”. *The New York Times*, 2007 m. birželio 1 d., <<http://www.nytimes.com/2007/06/01/world/europe/01iht-letter02.1.5959587.html?scp=5&sq=yushchenko%20democracy%20ukraine%20editorial&st=cse>> [žiūrėta 2009 05 10].

³¹⁰ Taras Kuzio, “Yushchenko mars Orange anniversary”. *The Washington Times*, 2008 m. lapkričio 26 d., <<http://www.washingtontimes.com/news/2008/nov/26/yushchenko-mars-orange-anniversary>> [žiūrėta 2011 09 28].

skandavo jo vardą.³¹¹ Tačiau ir vėliau, V. Juščenkai kariaujant su parlamentu ir ministrų kabinetu bei šiurkščiai kišantis į teismų darbą, G. W. Busho administracija šiam politikui rodė išskirtinį palankumą. Pavyzdžiui, 2008 m. rugsėjį Ukrainos prezidentas, pasipiktinęs Aukščiausiosios Rados pastangomis įvykdyti konstitucinę reformą, pabandė išvaikyti parlamentą ir inicijuoti priešlaikinius rinkimus. Vėliau tą patį mėnesį V. Juščenka apsilankė Vašingtone, kur susitiko su JAV prezidentu. Užuo išreiškęs susirūpinimą dėl eilinės politinės krizės Ukrainoje, G. W. Bushas gyrė svečią sakydamas, kad žavisi V. Juščenkos „nepajudinama parama demokratijos vertybėms ir principams“.³¹²

Tokie JAV prezidento žodžiai nebuvo vien mandagi frazė, ištarta prieš filmavimo kameras. Nekritišką amerikiečių požiūrį į V. Juščenkos veiksmus atskleidė ir paviešinti JAV diplomatinio susirašinėjimo dokumentai. 2008 m. kovą, artėjant JAV prezidento G. W. Busho vizitui į Kijevą, JAV ambasadorius Ukrainoje išsiuntė į Vašingtoną telegramą, kurioje vadino V. Juščenką ne tik „vizionieriumi“, bet ir „geriausiai žinomą Ukrainos demokratinės ateities simboliu ir gynėju“.³¹³ Tokie epitetai rodo, kad amerikiečiai nelaikė prezidento V. Juščenkos kaltu dėl apsiblaususių demokratijos konsolidavimo perspektyvų.

Skirtingai nei Gruzijos atveju, JAV vyriausybė labiau paisė sąlygiškumo principo, priimdama sprendimus dėl finansinės paramos Ukrainai. Tiesa, didžioji dalis JAV paramos Ukrainai, kaip ir Gruzijai, buvo skiriama iš didelių įsipareigojimų nereikalaujančios Paramos laisvei akto sąskaitos. Kaip buvo minėta ankstesniame disertacijos skyriuje, jei tokią paramą gaunančios šalies vadovybė laikoma draugiška Amerikai, šaliai netenka jaudintis dėl politinių ir ekonominių reformų pažangos ar žmogaus teisių. Atitinkamas

³¹¹ Andrew Nynka, “President Viktor Yushchenko of Ukraine visits U.S.” *The Ukrainian Weekly*, 2005 m. balandžio 10 d., <<http://www.ukrweekly.com/archive/2005/15.pdf>> [žiūrėta 2011 09 28].

³¹² The White House, “President Bush Meets with President Yushchenko of Ukraine”, 2008 m. rugsėjo 29 d., <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/09/20080929-8.html>> [žiūrėta 2009 05 10].

³¹³ U.S. Embassy in Kyiv.

įstatymas palieka plačią veiksmų laisvę JAV prezidentui ir leidžia nepaisyti sąlygiškumo principo.

Kiek kitokia situacija buvo susiklosčiusi dėl paramos iš Tūkstantmečio iššūkių sąskaitos (angl. *Millennium Challenge Account*; MCA) – Ukrainai teko palūkėti, kol jai buvo suteiktas pilnateisės MCA paramos gavėjos statusas. Gruzija tokį statusą įgijo dar tais pačiais metais, kai po Rožių revoliucijos prezidentu buvo išrinktas M. Saakašvilis, ir pradėjo derybas dėl paramos sutarties. Ukrainai teko tenkintis kandidatės statusu beveik dvejus metus po Oranžinės revoliucijos, o pilnateisės paramos gavėjos statusas jai buvo suteiktas tik 2006 m. lapkritį. Pagrindine kliūtimi Ukrainai buvo tapęs aukštas korupcijos lygis šalyje. Būtent kovai su korupcija 2006 m. Ukraina gavo MCA paramą pagal vadinamąją „slenksčio“ programą. „Slenksčio“ programa yra skirta padėti šalims kandidatėms reformuotis ir įgyti pilnateisės MCA paramos gavėjos statusą. Nors Ukraina šį statusą įgijo beveik tuo pat metu, kai susiderėjo dėl „slenksčio“ programos, susitarimo dėl papildomų lėšų ji taip ir nepasiekė. Skirtumas tarp pagrindinės MCA paramos ir „slenksčio“ programos yra apčiuopiamas. Pavyzdžiui, Ukraina pagal 2 metų „slenksčio“ programą gavo 45 mln. JAV dolerių, o Gruzijai pagal 5 metų sutartį iš MCA buvo atseikėta daugiau kaip 295 mln. JAV dolerių paramos. Iš Gruzijos ir Ukrainos atvejų palyginimo galima daryti išvadą, kad JAV vyriausybei „buhalterinis“ sąlygiškumas (skaidrus paramos panaudojimas) yra svarbesnis už politinį sąlygiškumą (paramos gavėjo demokratiškumą).

Apibendrinant šį poskyrį galima tvirtinti, kad 1 hipotezė Ukrainos atveju pasitvirtino. Be to, galima išvelgti tam tikrų paralelių tarp Rusijos ir Ukrainos atvejų. Abiem atvejais JAV administracija rėmė jai parankų prezidentą ir pro pirštus žiūrėjo į nedemokratiškas priemones, naudojamas prezidento kovoje su politiniais oponentais.

7.3. Parama rinkimų procesui

Tiriamuoju laikotarpiu, nuo 2004 m. pabaigoje vykusios Oranžinės revoliucijos iki 2009 m. pabaigos, Ukrainoje buvo surengti dveji nacionalinio lygmens rinkimai: 2006 m. kovo parlamento rinkimai ir 2007 m. rugsėjo priešlaikiniai parlamento rinkimai. Vadovaujantis disertacijoje iškelta 2 hipoteze, šis poskyris skiriamas nustatyti, ar JAV finansuotos paramos rinkimų procesui programos nebuvo šališkos minėtuose rinkimuose dalyvavusių politinių jėgų atžvilgiu. Svarbiausiais laikytini du klausimai. *Pirma*, ar po revoliucijos ir „oranžinių“ atėjimo į valdžią JAV tebeskyrė pakankamą dėmesį laisviems ir sąžiningiems rinkimams Ukrainoje. *Antra*, ar JAV vyriausybės suinterasuotumas konkrečiais rinkimų rezultatais neiškreipė į rinkimų procesą orientuotų paramos programų.

2004 m. Ukrainos prezidento rinkimai, pasibaigę Oranžine revoliucija, sulaukė išskirtinio JAV vyriausybės dėmesio. Amerikiečių vaidmuo buvo aiškiai pastebimas tiek diplomatiniam, tiek programiniame lygmenyje. Artėjant rinkimams, Kijeve apsilankė ne vienas JAV politinio elito atstovas (Madeleine Albright, Zbigniewas Brzezinski, George'as Bushas vyresnysis ir kiti) ir visi jie įtikinėjo tuometinį Ukrainos prezidentą L. Kučmą nesiimti autoritarinių priemonių valdžiai išlaikyti. JAV donoriai taip pat nešykštėjo dėmesio su rinkimais susijusiems projektams – vien USAID paskirstė beveik 1,5 mln. JAV dolerių.³¹⁴ Ukrainos NVO gavo pakankamai lėšų atlikti nepriklausomas balsavusiųjų apklausas, transliuoti rinkėjų aktyvumą didinančias reklamas per televiziją, spausdinti dalomąją medžiagą apie rinkėjų teises ir fiksuoti šių teisių pažeidimus.³¹⁵ Teigiama, kad prieš 2004 m. prezidento rinkimus net Ukrainos Aukščiausiojo Teismo teisėjai dalyvavo JAV

³¹⁴ Oleksandr Sushko ir Olena Prystayko, "Western Influence". Kn. Åslund ir McFaul (sud.), *Revolution in Orange*, 135.

³¹⁵ Iris Kempe ir Iryna Solonenko, "International Orientation and Foreign Support". Kn. Helmut Kurth ir Iris Kempe (sud.), *Presidential Election and Orange Revolution: Implications for Ukraine's Transition*. Kyiv: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2005, 118.

finansuotuose mokymuose, kuriuose buvo rengiami svarbiam vaidmeniui vertinant rinkimų legitimumą.³¹⁶

Išskirtinį amerikiečių dėmesį 2004 m. prezidento rinkimams Ukrainoje galima paaiškinti JAV vyriausybės nepasitenkinimu L. Kučmos politika ir nedemokratišku valdymu. Amerikiečiai buvo suinteresuoti opozicijos pergale, tikėjo ja ir siekė užtikrinti, kad L. Kučmos režimas tos pergalės nepavogtų. Tačiau po Oranžinės revoliucijos situacija pasikeitė. Už Ukrainos užsienio politiką atsakingas buvo proamerikietiškas prezidentas V. Juščenka ir tai JAV vyriausybę turėjo tenkinti. Todėl, remiantis 2 hipoteze, galima daryti prielaidą, kad vėlesnių rinkimų sąžiningumas nebebuvo JAV prioritetas. Ši prielaida turėjo galioti bent jau 2006 m. parlamento rinkimams, kol V. Juščenkos oponentas V. Janukovičius ir Regionų partija dar nebuvo sugrįžę į valdžią.

Paprasčiausias būdas patikrinti šią prielaidą būtų palyginti JAV vyriausybinių donorų skirtą finansavimą su rinkimais susijusiems projektams prieš revoliuciją ir po jos. Deja, tokie duomenys tyrėjui neprieinami. Kaip ir Gruzijos atveju, esama per daug įvairių programų, per daug paramos teikėjų ir gavėjų, kad būtų įmanoma atsekti tikslius paramos skaičius. Todėl analizuojant JAV paramą rinkimų procesui Ukrainoje tenka pasikliauti Kijeve darytų interviu duomenimis ir įvairių dokumentų analize.

JAV paramos teikėjai interviu metu tvirtino, kad parama rinkimų procesui visuomet užėmė svarbią vietą jų veikloje. USAID atstovas pabrėžė, kad prieš *kiekvienus* rinkimus yra papildomai skiriama lėšų su rinkimais susijusioms programoms (*išskirta mano* – P. Ž.).³¹⁷ JAV ambasados Ukrainoje darbuotojas Sergejus Rešetovas taip pat teigė, kad visuomet, prieš kiekvienus parlamento ar prezidento rinkimus, ambasada skelbdavo papildomą konkursą paramai gauti: „Aš neprisimenu nė vienerių metų, kad mes nebūtume rėmę

³¹⁶ Natalie Prescott, “Orange Revolution in Red, White, and Blue: U.S. Impact on the 2004 Ukrainian Election”. *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 16, no. 1, 2006, 238–242.

³¹⁷ Interviu su USAID Ukrainos skyriaus atstovu, Kijevas, 2011 m. kovo 10 d.

Ukrainos nacionalinių rinkimų“. Tiesa, jis pripažino, kad savivaldos rinkimai sulaukia mažesnio ambasados dėmesio.³¹⁸

Apie tai, kiek stabili išliko JAV donorų parama rinkimų procesui po Oranžinės revoliucijos, galima spręsti apžvelgiant dvi svarbiausias programas: rinkimų stebėjimą ir balsavusiųjų apklausą. Ar amerikiečiai finansavo šias programas ne tik per 2004 m. prezidento, bet ir per 2006 ir 2007 m. parlamento rinkimus?

Rinkimų stebėjimo srityje iš visų JAV vyriausybinių donorų aktyviausias buvo NDI, kuris tiek pats siuntė savo stebėtojus į Ukrainą, tiek finansavo kitų vietos ir užsienio organizacijų vykdytas rinkimų stebėjimo programas. Ukrainos Centrinės rinkimų komisijos (CRK) duomenimis, per 2004 m. prezidento rinkimus buvo oficialiai registruoti 1274 NDI stebėtojai. Per 2006 m. parlamento rinkimus šis skaičius krito iki 15, o per 2007 m. priešlaikinius parlamento rinkimus buvo registruotas 41 NDI stebėtojas.³¹⁹ Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad NDI po 2004 m. visiškai prarado susidomėjimą rinkimų procesu Ukrainoje. Tačiau iš tiesų 2006 ir 2007 m. NDI, nors ir nesiuntė tiek daug savų stebėtojų, finansavo gausias kitų organizacijų stebėjimo misijas. 2006 m. NDI skyrė paramą Ukrainos rinkėjų komitetui (3166 oficialiai registruoti stebėtojai – gausiausia vietos misija) ir Europos rinkimų stebėjimo organizacijų tinklui (angl. *European Network of Election Monitoring Organizations*; ENEMO) (440 oficialiai registruotų stebėtojų – antroji pagal dydį užsienio misija). 2007 m. NDI taip pat skyrė paramą ENEMO misijai, kurią sudarė 481 oficialiai registruotas stebėtojas ir kuri buvo didžiausia užsienio misija tais metais. Ukrainos rinkėjų komitetas 2007 m. iš NDI paramos negavo, nes daugiau nei dešimtmetį trukęs jų bendradarbiavimas skandalingai nutrūko 2006 m. pabaigoje.³²⁰ Tačiau NDI rado kitą paramos

³¹⁸ Interviu su Sergejumi Rešetovu ir Olha Žyryjačenkova, Kijevas, 2011 m. vasario 28 d.

³¹⁹ Duomenys apie oficialiai registruotų stebėtojų skaičių pateikiami Ukrainos CRK interneto svetainėje <<http://www.cvk.gov.ua>>.

³²⁰ Tikroji konflikto priežastis iki šiol lieka nežinoma. Kijeve kalbinti respondentai minėjo įvairias versijas: a) esą NDI mėgino daryti įtaką rinkimų stebėjimo išvadoms ir dėl to Ukrainos rinkėjų komitetas (URK) nutraukė bendradarbiavimą, b) esą URK mėgino pasisavinti dalį projektams skirtų lėšų ir dėl to NDI nutraukė bendradarbiavimą, c) esą URK

gavėją. Jis skyrė finansavimą Piliečių tinklui OPORA – naujai susikūrusiai organizacijai, kuri 2007 m. debiutavo šioje veiklos srityje, pasiūsdama į rinkimų apylinkes 54 stebėtojus. NDI tęsė bendradarbiavimą su OPORA ir per 2010 m. prezidento rinkimus, kuriuose šiai organizacijai atstovavo jau apie 2000 stebėtojų.³²¹

Be rinkimų stebėjimo, svarbus skaidraus rinkimų proceso saugiklis yra nepriklausoma rinkėjų apklausa, atliekama balsavimo dieną. Tokios apklausos duomenys buvo atsidūrę dėmesio centre per 2004 m. prezidento rinkimus, kai padėjo demaskuoti rezultatų klastojimą. Tuomet „nacionaline“ pavadintą balsavusiųjų apklausą rengė Ukrainos NVO „Demokratinė iniciatyvų fondas“ (DIF). Antrą kartą DIF rengiama „nacionalinė“ balsavusiųjų apklausa sulaukė didelio žiniasklaidos dėmesio prieš 2010 m. prezidento rinkimus, paaiškęs, kad užsienio donoriai neskyrė jai pakankamo finansavimo. Tuomet apklausos rengėjai kreipėsi su paramos prašymu tiek į kandidatus į prezidento postą, tiek į eilinius ukrainiečius.³²² Ar galima kaltinti JAV vyriausybinius donorus, kad šie po Oranžinės revoliucijos nutraukė finansavimą balsavusiųjų apklausoms Ukrainoje?

Per 2004 m. prezidento rinkimus atliktą „nacionalinę“ balsavusiųjų apklausą finansavo grupė donorų, tarp kurių buvo ir trys JAV vyriausybinių donorai: USAID, NED ir JAV ambasada.³²³ Apklausos rengimą taip pat parėmė ir Eurazijos fondas, kuris didžiąja dalimi yra finansuojamas USAID ir gali būti iš dalies priskirtas prie JAV vyriausybinių donorų. Po 2004 m. USAID ir Eurazijos fondas finansavimo „nacionalinei“ balsavusiųjų apklausai nebeskyrė. Tačiau likę du JAV vyriausybinių donorai – NED ir JAV ambasada – parėmė apklausos organizavimą ir per 2006 m., ir per 2007 m. parlamento

siekė diversifikuoti savo veiklos finansavimo šaltinius ir bendradarbiavimas su NDI buvo nutrauktas abipusiu susitarimu.

³²¹ Interviu su Olha Aivazovska, Kijevas, 2011 m. kovo 10 d.

³²² UNITER, “Exit Poll 2010 Press Conference”, 2011 m. sausio 13 d., <<http://uniter.org.ua/en/news/info/57>> [žiūrėta 2011 09 20].

³²³ DIF organizuotas balsavusiųjų apklausas rėmusių užsienio donorų sąrašą galima rasti internete: Democratic Initiatives Foundation, “Nine Exit Polls of the Democratic Initiatives”, 2007 m. spalio 23 d., <<http://www.helsinki.org.ua/en/index.php?id=1193136368>> [žiūrėta 2011 09 20].

rinkimus. Tikslios sumos, kurias skyrė donorai, deja, nėra pateikiamos. Todėl nėra galimybės palyginti JAV donorų indėlio skirtingais metais. Vis dėlto galima konstatuoti, kad po Oranžinės revoliucijos amerikiečiai nepasitraukė iš šios srities ir tęsė paramą balsavusiųjų apklausoms Ukrainoje. Net ir 2010 m., kai „nacionalinės“ balsavusiųjų apklausos organizatoriai susidūrė su finansiniais sunkumais, NED ir JAV ambasada tebebuvo tarp donorų. Pasitraukė ne amerikiečiai, o Europos donorai – palyginti su 2007 m., donorų sąrašė nebeliko Danijos, Norvegijos, Švedijos ir Šveicarijos vyriausybinių donorų.³²⁴

Taigi atliktas tyrimas paneigia prielaidą, kad G. W. Busho administracija, patenkinta tuometine prezidento V. Juščenkos vykdoma užsienio ir saugumo politika, nutraukė paramą rinkimų procesui Ukrainoje. Tiek rinkimų stebėjimas, tiek balsavusiųjų apklausos – abu šie laisvų ir sąžiningų rinkimų saugikliai buvo finansuojami JAV vyriausybinių donorų ir po Oranžinės revoliucijos. Žinoma, 2006 ir 2007 m. parlamento rinkimai nesukėlė tokio išorės veikėjų ažiotažo kaip 2004 m. prezidento rinkimai, bet dėmesys rinkimų procesui neišnyko. Kaip tam tikrą išlygą galima paminėti tik tai, kad JAV paramai šioje srityje po 2004 m. šiek tiek trūko sistematiškumo. Kai kurios Ukrainos NVO pastebėjo, kad užsienio donorai nebuvo pakankamai įsitraukę laikotarpiu *tarp* rinkimų.³²⁵ Kaip pavyzdį galima paminėti su rinkimais susijusių įstatymų leidybą. Pasak Ukrainos NVO „Įstatyminių iniciatyvų laboratorija“ vadovaujančio Ihorio Kohuto, amerikiečiai, nors ir yra suinteresuoti pažanga šioje srityje, neskyrė tam pakankamo „finansinio dėmesio“.³²⁶ Tačiau, kaip galima spręsti iš surinktos informacijos, artėjant rinkimų kampanijai, „finansinis dėmesys“ rinkimų procesui visuomet atsirasdavo.

³²⁴ 2007 ir 2010 m. donorų sąrašus galima palyginti „nacionalinei“ balsavusiųjų apklausai skirtoje oficialioje interneto svetainėje: <<http://www.dif-exitpoll.org.ua/ua/partneri.htm>> [žiūrėta 2011 09 20].

³²⁵ Natalia Shapovalova, “Assessing Democracy Assistance: Ukraine”. FRIDE Project Report, May 2010, 9 <http://www.fride.org/download/IP_WMD_Ucrania_ENG_jul10.pdf> [žiūrėta 2011 06 23].

³²⁶ Interviu su Ihoriu Kohutu, Kijevas, 2011 m. kovo 9 d.

Antroji prielaida, kurią reikia patikrinti šiame poskyryje, susijusi su galimu paramos programų šališkumu. Ši prielaida Ukrainos atveju nėra tokia pat kaip Gruzijos atveju. Gruzijoje proamerikietiškas M. Saakašvilis ir jo vadovaujama partija užtikrintai laimėjo 2008 m. vykusius prezidento ir parlamento rinkimus. Tačiau tarptautiniai stebėtojai, vertinę rinkimų procesą, nustatė rimtų trūkumų. Esant tokiam kontekstui buvo galima kelti prielaidą apie šališkas JAV finansuojamas programas, kurios užsimerkia prieš M. Saakašviliui naudingus pažeidimus. Ukrainoje tiek 2006, tiek 2007 m. parlamento rinkimus laimėjo prezidentui V. Juščenkai oponavusi Regionų partija. Tarptautiniai stebėtojai rinkimus įvertino kaip pakankamai laisvus ir sąžiningus. Tad šališkumo prielaida pasitvirtintų tuo atveju, jei JAV finansuoti rinkimų stebėtojai būtų užfiksavę *daugiau* pažeidimų nei kitos stebėjimo misijos.

Išanalizavus ir palyginus ESBO ir IRI stebėtojų ataskaitas, minėta prielaida nepasitvirtino. Po 2006 m. parlamento rinkimų paskelbtose ESBO ir IRI ataskaitose³²⁷ išdėstytos beveik tokios pat išvados. Ir ESBO, ir IRI stebėtojai kritikavo tik organizacinius rinkimų aspektus: netikslų rinkėjų sąrašą, perpildytas balsavimo apylinkes ir ilgas eiles prie balsavimo kabinų bei pernelyg lėtą balsų skaičiavimą. ESBO dar papildomai atkreipė dėmesį į nepakankamai skaidrų rinkimų kampanijos finansavimą. Po 2007 m. pirmalaikių parlamento rinkimų paskelbtos ESBO ir IRI ataskaitos³²⁸ taip pat buvo beveik vienodos. Abiejose kritikuotos vėlyvos įstatymų pataisos dėl rinkėjų sąrašo sudarymo, dėl balsavimo namuose ir dėl į užsienį laikinai

³²⁷ OSCE/ODIHR, "Ukraine. Parliamentary Elections". Election Observation Mission Report, 2006 m. birželio 23 d., <<http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/19595>> [žiūrėta 2011 09 23]; IRI, "Ukraine. Parliamentary and Local Elections". Election Observation Mission Final Report, <http://www.iri.org/sites/default/files/Ukraine%27s%202006%20Parliamentary%20and%20Local%20Elections_0.pdf> [žiūrėta 2011 09 23].

³²⁸ OSCE/ODIHR, "Ukraine Pre-term Parliamentary Elections". Election Observation Mission Report, 2007 m. gruodžio 20 d., <<http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/29970>> [žiūrėta 2011 09 23]; IRI, "Ukraine Parliamentary Elections". Election Observation Mission Final Report, <http://www.iri.org/sites/default/files/Ukraine%27s%202007%20Parliamentary%20Elections_0.pdf> [žiūrėta 2011 09 23].

išvykusių asmenų šalinimo iš rinkėjų sąrašo. IRI stebėtojai taip pat dar užfiksavo atvejų, kai politinių partijų atstovai „patardavo“ rinkėjams už ką balsuoti. Bet, anot IRI, tokie atvejai tebuvo pavieniai. Taigi amerikiečiai nevykdė šališko, prieš Regionų partiją nukreipto „rinkimų stebėjimo“.

Vienas skandalas dėl rinkimų stebėtojų šališkumo kilo 2009 m. ir jo centre buvo atsidūręs anksčiau minėtas Ukrainos rinkėjų komitetas – didžiausią patirtį šioje srityje turėjusi Ukrainos NVO. Skandalas kilo, kai pirmalaikiuose Tarnopolio srities tarybos rinkimuose netikėtai gerai pasirodė Prezidento sekretoriato vadovo, artimo V. Juščenkos bendražygio Viktoro Balohos partija. Žiniasklaida paskelbė versiją, kad balsavimo rezultatai galėjo būti klastojami, nes srities administracijos vadovas, senas V. Balohos bičiulis, neskyrė policijos ekipažo balsadėžėms eskortuoti. Tačiau Ukrainos rinkėjų komitetas nekreipė dėmesio į šiuos įtarimus ir paskelbė išvadą, kad rinkimuose „reikšmingų pažeidimų“ nebuvo. O praėjus kiek daugiau nei savaitei po rinkimų Ukrainos rinkėjų komiteto vadovas Ihoris Popovas įsidarbino Prezidento sekretariate.³²⁹ Šio skandalo ryšys su JAV donorais, ypač vyriausybiniais, yra mažai tikėtinas. Ukrainos rinkėjų komiteto bendradarbiavimas su NDI tuo metu jau buvo nutrūkęs, o pagrindinis organizacijos donoras buvo JAV privatus Charleso Stewarto Motto fondas, kuris vargu ar turėjo kokį nors interesą padėti V. Balohai ar V. Juščenkai.

Kalbant bendrai, donoro įtaka rinkimų stebėjimo išvadoms yra mažai tikėtina. Pasak rinkimus stebinčiai organizacijai vadovaujančios O. Aivazovskos, visų pirma užsienio valstybei, finansuojančiai rinkimų stebėjimą, pačiai yra įdomu gauti nešališką informaciją apie tai, kas vyksta rinkimų metu. Ji siekia gauti informaciją ne iš partijų, ne iš vyriausybės, kurios yra suinteresuotos, o iš NVO.³³⁰ Be to, O. Aivazovska tikino, kad dažnai būna tiesiog organizaciniu požiūriu neįmanoma iškreipti stebėjimo ataskaitų, nes

³²⁹ Zenon Zawada, “Committee of Voters of Ukraine Faces Its Own Challenges ahead of Elections”. *The Ukrainian Weekly*, 2009 m. lapkričio 8 d., 1, 3, 11., http://www.scribd.com/full/22221251?access_key=key-h92yvlymxywqao24j3 [žiūrėta 2011 09 15].

³³⁰ Interviu su O. Aivazovska.

informacija iš balsavimo apylinkių gaunama ir apibendrinama likus vos valandai iki spaudos konferencijos.³³¹

Apibendrinant šį poskyrį galima konstatuoti, kad Ukrainos atveju nėra viena prielaida apie pragmatinę demokratijos gynimo politiką nepasitvirtino. Net ir po Oranžinės revoliucijos JAV vyriausybinių donorai toliau teikė paramą rinkimų procesui ir išliko nešališki rinkimuose konkuravusių politinių jėgų atžvilgiu.

7.4. Politinių partijų stiprinimas

Skirtingai nei Gruzijos atveju, Ukrainos politinėje arenoje esama stiprių politinių partijų, kurių tikslai laikytini prieštaraujančiais JAV interesams. Visų pirma reikia paminėti Ukrainos komunistų partiją (UKP), dominavusią Aukščiausioje Radoje XX a. 10-ajame dešimtmetyje. Palyginti su kitomis regiono valstybėmis, Ukrainos komunistai po Sovietų Sąjungos žlugimo keitėsi nežymiai, o jų ideologija išliko gana ortodoksiška. Nepaisant to, net ir XXI a. 1-ąjį dešimtmetį UKP buvo nuolat atstovaujama parlamente.

Kita Ukrainos politinė jėga, kurios tikslai laikytini nepriimtinais Amerikai, yra Regionų partija. Jos vadovui V. Janukovičiui per Oranžinę revoliuciją teko antiherojaus vaidmuo – kandidato į prezidentus, kurį rėmė korumpuotas autoritarinis režimas ir kurio pergalės buvo siekiama klastojant rinkimų rezultatus. Vakarų spauda V. Janukovičių nuolat vadino prorusišku politik³³², o G. W. Busho administracijai šis politikas ir jo vadovaujama partija turėjo nepatikti dėl to, kad 2006 m. sustabdė Ukrainos suartėjimą su NATO.³³³

³³¹ Ten pat.

³³² Žr., pavyzdžiui, Ahto Lobjakas, "Ukraine: Yanukovych Blows Hot and Cold in Brussels". *Radio Free Europe/ Radio Liberty*, 2006 m. rugsėjo 14 d., <<http://www.rferl.org/content/article/1071342.html>> [žiūrėta 2011 06 21].

³³³ Apie derybų dėl Ukrainos narystės NATO sustabdymą premjeru tapęs V. Janukovičius paskelbė savo pirmojo vizito į Briuselį metu; žr. Peter Finn, "Ukraine's Yanukovych Halts NATO Entry Talks". *The Washington Post*, 2006 m. rugsėjo 15 d., <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/09/14/AR2006091401476.html>> [žiūrėta 2011 06 21].

Šiame disertacijos poskyryje, vadovaujantis 3 hipoteze, ieškoma politinio šališkumo apraiškų JAV vyriausybinių donorų finansuotuose paramos Ukrainos partijoms programose. Hipotezę galima būtų laikyti patvirtinta, jei surinkti duomenys rodytų, kad tiriamuoju laikotarpiu UKP ir Regionų partija buvo diskriminuojamos.

Paramą Ukrainos partijoms išsamiai nagrinėjusio M. Baderio studijoje linkstama prie išvados, kad JAV finansuojamos programos buvo šališkos „oranžinių“ partijų naudai. Pasak autoriaus, po revoliucijos didžioji IRI ir NDI paramos dalis atiteko „oranžiniams“, t. y. proprezidentinį bloką „Mūsų Ukraina“ ir Julijos Tymošenko bloką sudariusioms partijoms.³³⁴ Studijoje taip pat teigiama, kad Regionų partija gavo santykinai mažai paramos, o UKP jos beveik visiškai negavo.³³⁵

Tačiau savarankiškai atliktas tyrimas neleidžia daryti tokių kategoriškų išvadų. Pasak IRI Ukrainos skyriaus vadovo Chreso Holzeno, jo atstovaujama organizacija su Regionų partija dirba tikrai daug. 2009 m. Regionų partija netgi buvo aktyviausia IRI organizuotų seminarų dalyvė. Todėl Ch. Holzenas teigė nesuprantantis kaltinimų, esą IRI diskriminuoja Regionų partiją: „Kai aš girdžiu žmones sakant „o, jūs esate amerikiečių organizacija, [...] jūs dirbate prieš Regionų partiją, nes jie yra prorusiški [...]“, aš būnu labai nustebęs“.³³⁶ Panašiai keisti Ch. Holzenui atrodo ir kaltinimai, esą IRI ignoruoja KPU. Pasak jo, IRI visada kviečia komunistus į savo organizuojamus seminarus, bet, išskyrus kai kuriuos KPU atstovus Charkove ir Luganske, ši partija pati nerodo noro dalyvauti. Ch. Holzenas pripažino, kad IRI nesistengia įkalbinėti komunistų: „Mes sakome: gerai, jūs galite ateiti arba neateiti, tik niekada daugiau nesakykite, kad nebuvote kviečiami“.³³⁷

Kalbintas NDI Ukrainos skyriaus atstovas tvirtino, kad NDI taip pat dirba su visomis parlamentinėmis partijomis (ir kai kuriomis neparlamentinėmis). Pasak jo, nė viena Ukrainos partija nebuvo visiškai

³³⁴ Bader, 118.

³³⁵ Ten pat, 123–124.

³³⁶ Interviu su Chrisu Holzenu, Kijevas, 2011 m. kovo 2 d.

³³⁷ Ten pat.

atsisakiusi bendradarbiauti. NDI atstovas pažymėjo, kad jo organizacija yra dirbusi ir su KPU: „Tiesiogiai jie nėra atsisakę [bendradarbiauti]. Mes palaikome su jais ryšį ir siūlome paramą, kai tai aktualu“. Kaip pavyzdys, buvo paminėtas KPU narių dalyvavimas NDI rengtuose mokymuose apie rinkimų stebėjimą.³³⁸

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad Regionų partija, kaip geriausiai organizuota partija šalyje, su kiekvienais metais „pasiimdavo“ vis daugiau JAV teikiamos paramos. Paramos teikėjai nebuvo nusiteikę prieš šią partiją ir nesudarė kliūčių jos dalyvavimui įvairiuose mokymuose ir seminaruose. Ch. Holzenas, nors ir pripažino, kad pagal vidinės demokratijos laipsnį Regionų partija nėra pati demokratiškiausia, visgi laiko prasmingu IRI bandymą atrasti partijos viduje jaunų, pokyčių norinčių žmonių ir dirbti su jais.³³⁹ Tuo tarpu JAV parama KPU tikriausiai apsiribojo epizodiškais kontaktais su pavieniais partijos nariais. Pavyzdžiui, kalbintas KPU narys, parlamentaras Serhijus Hordijenko apskritai tvirtino, kad jam neteko matyti partijai skirtų IRI ar NDI kvietimų į mokymus nei centrinio komiteto, nei apskričių ar rajonų komitetų lygmeniu. Todėl, pasak jo, KPU tokiuose mokymuose nedalyvavo ir šis klausimas net nebuvo svarstytas nė viename kolegialiaame partijos organe.³⁴⁰ Atsižvelgiant į aukščiau minėtus JAV paramos teikėjų argumentus, teisingiausia būtų tvirtinti, kad KPU negavo paramos dėl abiejų šalių nesuinteresuotumo.

Prielaidą, esą kai kurios Ukrainos partijos, teikiant paramą, galėjo būti diskriminuojamos, nepasitvirtino. Bet demokratijos gynimo politikos pragmatiškumas teoriškai galėjo pasireikšti ir kitu aspektu – per išskirtinę JAV donorų paramą amerikiečiams parankios koalicijos būrimui. Ar JAV finansuojamos organizacijos bandė atkurti „oranžinių“ politinių jėgų vienybę po 2006 m. parlamento rinkimų ir Regionų partijos bei KPU atėjimo į valdžią?

Prieš Oranžinę revoliuciją didžioji JAV paramos Ukrainos partijoms dalis buvo nukreipta į opozicinių partijų stiprinimą ir konsolidavimą. Minėtoje

³³⁸ Interviu su NDI Ukrainos skyriaus atstovu, Kijevas, 2011 m. kovo 9 d.

³³⁹ Interviu su Ch. Holzenu.

³⁴⁰ Interviu su Serhijumi Hordijenko, Kijevas, 2011 m. kovo 2 d.

M. Baderio studijoje teigiama, kad artėjant 2002 m. parlamento rinkimams NDI buvo sukvietusi maždaug dešimties opozicinių partijų atstovus į renginį užsienyje, kuriame ragino susivienyti į aljansą, nekelti kelių, tarpusavy konkuruosiančių opozicijos kandidatų vienmandatėse apylinkėse ir taip mesti rimtą iššūkį L.Kučmos režimui.³⁴¹ Apie panašias JAV organizacijų iniciatyvas, kurios būtų vykdytos po revoliucijos, duomenų aptikti nepavyko. Pasak Ch. Holzenu, praeityje IRI buvo įsitraukęs į demokratinės koalicijos kūrimą. Bet po revoliucijos IRI tik dalyvavo buriant konkrečiu klausimu suinteresuotų partijų koalicijas savivaldos lygmenyje ir nemėgina kaip nors prisidėti atkuriant „oranžinių“ politinių jėgų vienybę.³⁴² Skyriuje apie Gruzijos atvejį buvo minėta USAID instrukcija, sankcionuojanti opozicinių partijų telkimą į koaliciją tik „griežtai autoritarinėse“ politinėse sistemose. Surinkti duomenys leidžia manyti, kad Ukrainos atveju JAV paramos teikėjai nelaikė po 2004 m. sukurtos politinės sistemos „griežtai autoritarine“, todėl nesistengė konsoliduoti opozicijos. Net ir tada, kai opozicijoje atsidūrė buvę JAV favoritai: proprezidentinis blokas „Mūsų Ukraina“ ir Julijos Tymošenko blokas.

7.5. Parlamento stiprinimas

Santykiai tarp įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios Gruzijos ir Ukrainos atvejais stipriai skyrėsi. Nors V. Juščenkos vadovautas blokas „Mūsų Ukraina“ nedidele persvara buvo laimėjęs 2002 m. parlamento rinkimus, jis niekada neturėjo tokios stabilios daugumos, kokią po Rožių revoliucijos Gruzijoje pavyko užsitikrinti proprezidentiniam VNJ. Iškart po Oranžinės revoliucijos, 2005 m. vasarį, Ukrainos Aukščiausioji Rada didele balsų persvara pritarė V. Juščenkos siūlymui skirti premjere jo bendražygę J. Tymošenko. Tačiau šis balsavimas neatspindėjo politinių jėgų išsidėstymo parlamente. 2002 m. išrinktoje Radoje „Mūsų Ukraina“ ir Julijos Tymošenko

³⁴¹ Bader, 117.

³⁴² Interviu su Ch. Holzenu.

rinkimų blokas kartu turėjo tik apie 120 (iš 450) deputatų, o J. Tymošenko kandidatūrą 2005 m. vasario 4 d. parėmė net 373 parlamentarai. Taigi balsavimo rezultatai lėmė ne Rados lojalumas V.Juščenkai, o per Oranžinę revoliuciją visuomenės pareikšta valia. Kaip po balsavimo sakė tuometinis Rados pirmininkas Volodimiras Litvinas, šis balsavimas buvo „logiškas prezidento rinkimų tęsinys“.³⁴³

Vis dėlto Oranžinės revoliucijos sukelta euforija netruko praeiti ir prezidentui V.Juščenkai tapo vis sunkiau rasti bendrą kalbą su parlamentu. 2006 m. rinkimai baigėsi „Mūsų Ukrainos“ nesėkme – proprezidentinis blokas, surinkęs 14 proc. balsų, užėmė tik trečiąją vietą. Rinkimus laimėjo V. Juščenkos oponento V. Janukovičiaus vadovaujama Regionų partija. Ji sudarė koaliciją su komunistais ir socialistais, o 2006 m. rugpjūčio 4 d. parlamentas pritarė V. Janukovičiaus skyrimui ministru pirmininku. Tokia įvykių eiga negalėjo patikti G. W. Busho administracijai, kuri rėmė prezidentą V. Juščenką. Todėl Ukrainos atvejis suteikia galimybę patikrinti 5 hipotezę apie galimas pragmatinės politikos apraiškas vykdant amerikiečių finansuojamas parlamento stiprinimo programas. Hipotezė būtų patvirtinta paaiškinus, kad tiriamuoju laikotarpiu JAV vyriausybinių donorai apskritai nevykdė parlamento stiprinimo programų Ukrainoje arba stipriai sumažino jų finansavimą po Regionų partijos įsitvirtinimo Radoje ir Komunistų partijos prisijungimo prie valdančiosios koalicijos 2006 metais.

Pirmąją prielaidą galima iš karto atmesti. USAID teikia paramą Ukrainos parlamentui nuo 1994 m. ir, kaip teigia pati USAID, tai yra ilgiausiai be pertrūkių veikianti tokio tipo programa pasaulyje.³⁴⁴ Kaip pagrindinį programos vykdytoją, USAID dažniausiai rinkdavosi Indianos universitetą. Tiriamasis laikotarpis iš esmės sutampa su Indianos universiteto vykdyta penkerių metų parlamento stiprinimo programa (angl. *Parliament Development*

³⁴³ Украинская правда, "Тимошенко стала премьером. День в парламенте", 2005 m. vasario 4 d., <<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/4b1aae3775582/>> [žiūrėta 2011 06 21].

³⁴⁴ USAID/Ukraine, "Evaluation of the Indiana University Parliamentary Development Program". Kyiv, 2008, 1, <http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDACH769.pdf> [žiūrėta 2011 06 21].

Program; PDP), trukusia nuo 2003 m. rugpjūčio iki 2008 m. rugpjūčio. Pagrindiniai PDP tikslai buvo tobulinti Rados vidines valdymo sistemas, gerinti bendradarbiavimą su vykdomąja valdžia ir skatinti piliečių dalyvavimą įstatymų leidyboje.³⁴⁵ 2004 m. kilusi Oranžinė revoliucija neturėjo didesnio poveikio vykdytai programai. Pasak PDP direktoriaus pavaduotojo Edvardo Rachimkulovo, programos vykdytojai, žinoma, stebėjo politinius įvykius šalyje, bet PDP tikslai keičiami nebuvo. Daugiausia buvo dirbama su Rados komitetais, siekiant didinti jų darbo skaidrumą ir skatinti NVO įsitraukimą.³⁴⁶ Net prezidento V. Juščenkos ir parlamento konfrontacija, ypač išryškėjusi 2006–2007 m., nepastūmėjo USAID atsisakyti paramos Aukščiausiajai Radai. 2008 m., baigiantis numatytam PDP laikotarpiui, USAID sudarė su Indianos universitetu sutartį dėl naujos trejų metų trukmės programos (pavadintos PDP II).

Taigi prielaida, esą JAV donoriai galėjo ignoruoti Ukrainos parlamentą, neatitinka tikrovės. Bet galbūt jie reagavo į Rados konfrontaciją su prezidentu V. Juščenka, sumažindami finansavimą parlamento stiprinimo programoms? Surinkti duomenys nepatvirtina ir šios prielaidos. Oranžinė revoliucija paskatino JAV vyriausybę *padidinti* paramą Ukrainos parlamentui. 2005 m. rugsėjo 28 d. USAID skyrė PDP papildomus 0,5 mln. USD šalia tų 5 mln. USD, kurie jau anksčiau buvo numatyti 2003–2008 m. laikotarpiui. PDP direktorius Charlesas Wise'as papildomų lėšų skyrimą aiškino tuo, kad „pokomunistinių šalių demokratizavimo istorija liudija daugybę iššūkių, išylančių *konsoliduojant* demokratinę valdymo sistemą“ [*išskirta mano – P. Ž.*].³⁴⁷

Oranžinė revoliucija taip pat tapo stimulu glaudesniems JAV ir Ukrainos tarpparlamentiniams ryšiams. 2005 m. sausio 25 d. JAV Kongresas priėmė rezoliuciją, kurioje paragino sukurti ir užtikrinti finansavimą JAV

³⁴⁵ Ten pat, 4.

³⁴⁶ Interviu su Edvardu Rachimkulovu, Kijevas, 2011 m. kovo 3 d.

³⁴⁷ Indiana University Home Pages, “SPEA’s Parliamentary Development Project receives AID funds for Ukrainian initiative”, 2005 m. spalio 14 d., <<http://www.iu.edu/~ocmhp/2005/10-14/story.php?id=110>> [žiūrėta 2011 06 21].

Atstovų Rūmų ir Ukrainos Aukščiausiosios Rados personalo mainų programai.³⁴⁸ Nors susitarimas dėl tokios programos buvo pasirašytas dar 1999 m., dvišaliai parlamentarų kontaktai nebuvo peržengę telekonferencijos formato ribų. Tik po Oranžinės revoliucijos išaugusi amerikiečių politinė valia lėmė šios programos renesansą. 2006 m. lapkričio 14 d., po vizito Kijeve, JAV Atstovų Rūmų paramos demokratijai komisija (angl. *House Democracy Assistance Commission*) nutarė pradėti partnerystės su Ukrainos Aukščiausiąja Rada programą. Pagal šią programą 2007–2011 m. laikotarpiu JAV ir Ukrainoje buvo surengta keletas mokymų Rados nariams ir personalui.³⁴⁹ Įdomu tai, kad tokią partnerystę JAV Atstovų Rūmai buvo užmezgę tik su dviem posovietinėmis valstybėmis: Gruzija ir Ukraina. Pasak Paramos demokratijai komisijos pirmininko Davido Price'o, šios dvi šalys pasirinktos dėl to, kad jos „aktyviai dirba ir daro pažangą kurdamos demokratinį procesą“.³⁵⁰

Reikia atkreipti dėmesį į laiką, kada buvo priimtas USAID sprendimas dėl papildomo finansavimo PDP ir JAV Atstovų Rūmų paramos demokratijai komisijos sprendimas įtraukti Aukščiausiąją Radą į partnerystės programą. USAID sprendimas sekė iškart po „oranžinės“ stovyklos skilimo, kai prezidentas V. Juščenka paleido J. Tymošenko vyriausybę. JAV Atstovų Rūmų paramos demokratijai komisija sprendimą priėmė praėjus porai mėnesių po naujos – Regionų partijos, komunistų ir socialistų – koalicijos Radoje sudarymo. Šie pavyzdžiai prieštarauja hipotezei, esą JAV vyriausybė galėjo

³⁴⁸ U.S. House of Representatives Resolution 44, “Supporting the Establishment and Full Funding of a Staff Exchange Program between the House of Representatives and the Parliament of Ukraine, the Verkhovna Rada, as Soon as Possible”, 2005 m. sausio 25 d., <http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=109_cong_bills&docid=f:hr44ih.txt.pdf> [žiūrėta 2011 06 21].

³⁴⁹ Išsamiau žr. U.S. House of Representatives House Democracy Partnership, “Ukraine Program Profile”, <http://hdac.house.gov/pdf/HDP_UKRAINE_PROGRAM_PROFILE_06%2011.pdf> [žiūrėta 2011 06 21].

³⁵⁰ Mykola Siruk, “Democratic partnership: US congressmen impressed by level of debates in Ukrainian parliament”. *The Day*, 2008 m. kovo 19 d., <<http://www.day.kiev.ua/196397>> [žiūrėta 2011 06 21].

mažinti paramą Ukrainos parlamentui reaguodama į besikeičiantį politinių jėgų balansą jame.

Hipotezę paneigia ir dar pora faktų. Po Oranžinės revoliucijos USAID nebepratęsė NDI vykdytos parlamento stiprinimo programos, kuria buvo siekiama supažindinti Ukrainos politines partijas su darbo frakcijose ypatumais ir koalicijų formavimo praktika. Pragmatinės politikos logika sufleruotų, kad tokį USAID sprendimą galėjo paskatinti JAV interesų neatitinkančios daugumos susidarymas po 2006 m. parlamento rinkimų. Tačiau per pokalbį su NDI Ukrainos skyriaus atstovu paaiškėjo, kad USAID sprendimas nebeskirti finansavimo šiai programai buvo priimtas dar tuo metu, kai daugumą Radoje turėjo „oranžinės“ partijos.³⁵¹ Išvadą, kad Regionų partijos įsitvirtinimas Ukrainos parlamente neturėjo įtakos JAV paramos lygiui, galima daryti ir stebint PDP finansavimo kreivę. 2008 m. pradėtai naujai parlamento stiprinimo programai (PDP II) USAID skyrė ne mažesnę (kaip sufleruotų pragmatinės politikos logika), o netgi truputį didesnę finansavimą. Jei 2003–2008 m. laikotarpiu vidutinis metinis PDP biudžetas buvo apie 1,1 mln. USD, tai 2009–2011 m. jis ūgtelėjo iki 1,3 mln. USD.

Siekiant susidaryti išsamų vaizdą, į JAV finansuojamas parlamento stiprinimo programas Ukrainoje reikia pažvelgti dar vienu kampu. Reikia atsakyti į klausimą, ar remdami Radą, kaip instituciją, amerikiečiai nediskriminavo pavienių jos frakcijų, visų pirma Regionų partijos ir komunistų. Kalbintas PDP direktoriaus pavaduotojas E. Rachimkulovas tikino, kad nėra jokių atrankos kriterijų ir parama siūloma visoms parlamentinėms frakcijoms, įskaitant komunistus: „Mes stengiamės būti nešališki. Mes siūlome [paramą] kiekvienam. Kas atsiliepia, tiems ir teikiame [paramą]“.³⁵² Pasak E. Rachimkulovo, aktyviausiai mokymuose dalyvauja didžiųjų frakcijų – Regionų partijos ir Julijos Tymošenko bloko – atstovai, o atsisakiusi dalyvauti nebuvo nė viena frakcija.³⁵³ Į tarpparlamentinio bendradarbiavimo programas taip pat įtraukiami visų Rados frakcijų atstovai, net ir amerikiečiams

³⁵¹ Interviu su NDI Ukrainos skyriaus atstovu, Kijevas, 2011 m. kovo 9 d.

³⁵² Interviu su E. Rachimkulovu.

³⁵³ Ten pat.

ideologiškai nepriimtini komunistai. Kaip teigė Komunistų partijos frakcijai priklausantis Rados narys S. Hordijenka, šios frakcijos atstovai dalyvauja tarpparlamentiniuose susitikimuose, seminaruose ir mainuose, kuriuos organizuoja JAV Kongresas, įskaitant ir renginius JAV teritorijoje.³⁵⁴

Apibendrinant šį poskyrį galima daryti išvadą, kad JAV vyriausybinių donorų finansuotoms parlamento stiprinimo programoms nebuvo būdingi jokie pragmatinės politikos požymiai. Programų intensyvumas ir jų finansavimo lygis nepriklausė nuo politinių jėgų kaitos Ukrainos parlamente. Panašu, kad šios srities programose amerikiečiai iš tiesų orientavosi į procesą, siekė sustiprinti Aukščiausiąją Radą ir kartu užtikrinti stabdžių ir atsvarų principo veikimą.

7.6. Nevyriausybinių organizacijų stiprinimas

XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje, Ukrainai tapus nepriklausoma valstybe, didžiausią įtaką šalies trečiojo sektoriaus vystymuisi darė JAV donorų parama. Tik vėliau ES ir kiti Europos donoriai irgi įžengė į Ukrainą, taip sušvelnindami Amerikos dominavimą.³⁵⁵ Apie lemiamą JAV įtaką Ukrainos NVO vėl imta kalbėti per 2004 m. pabaigoje vykusią Oranžinę revoliuciją. Tuo metu vietinių NVO veikla buvo politizuota, jos faktiškai atliko politinės opozicijos funkciją. O kas įvyko po revoliucijos? Darbe iškelta 6 hipotezė sufleruotų tokį scenarijų: JAV donoriai turėjo apkarpyti finansavimą Ukrainos NVO ir perorientuoti lėšas į vyriausybinių sektorių. Tokių pokyčių pasekmė turėjo būti pilietinės visuomenės nusilpimas, nesugebėjimas efektyviai kontroliuoti valdžios. Hipotezei pasitvirtinus, galima būtų kalbėti apie neigiamą JAV demokratijos gynimo politikos poveikį demokratijos konsolidavimui Ukrainoje.

³⁵⁴ Interviu su Serhijumi Hordijenka, Kijevas, 2011 m. kovo 2 d.

³⁵⁵ Susan Stewart, "NGO Development in Ukraine since the Orange Revolution". Kn. Juliane Besters-Dilger (sud.), *Ukraine on its Way to Europe: Interim Results of the Orange Revolution*. Frankfurt a. M.: Peter Lang Verlag, 2009.

7 lentelė. USAID parama demokratijai Ukrainoje ir Ukrainos NVO sektoriaus būklė

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
USAID parama demokratijai (mln. JAV dolerių)*	12,17	13,08	20,87	36,94	32,70	24,58**	21,60**
NVO tvarumo indeksas***	4,0	3,9	3,8	3,7	3,6	3,6	3,6

* USAID parama pagal programą „Demokratinės reformos“. Lentelėje nurodytos paramos gavėjams per biudžetinius metus faktiškai išmokėtų (angl. *expended*) lėšų sumos.

** Nuo 2007 m. šalia USAID programos „Demokratinės reformos“ atsirado keletas naujų, su parama demokratijai glaudžiai susijusių programų: „Pilietinė visuomenė“, „Geras valdymas“, „Politinė konkurencija ir konsensuso kūrimas“, „Teisės viršenybė ir žmogaus teisės“. Lentelėje ties 2007 ir 2008 m. nurodyta visų šių programų finansavimo suma.

*** NVO tvarumo indekso skalėje 7 reiškia prastai išsivysčiusį, o 1 – labiausiai pažengusį NVO sektorių.

Šaltiniai: JAV Valstybės departamentas³⁵⁶, USAID³⁵⁷

Kaip įvykiai klostėsi iš tiesų, šiame disertacijos poskyryje bandoma atsekti remiantis statistiniais duomenimis ir Kijeve atliktų interviu medžiaga. Pirmiausia galima išnagrinėti didžiausio JAV vyriausybinio donoro – USAID – paramos lygį prieš ir po Oranžinės revoliucijos. 7 lentelėje pateikti duomenys apie USAID paramą Ukrainai pagal programą „Demokratinės reformos“. Nors ne visos pagal šią programą skiriamos lėšos atiteko NVO sektoriui, šie duomenys visgi leidžia daryti išvadas apie JAV dėmesį pilietinei visuomenei Ukrainoje. USAID paramos demokratijai pikas buvo 2005 biudžetiniai metai (2004 m. spalio 1 d.–2005 m. rugsėjo 30 d.), t. y. laikotarpis, sutampantis su Oranžine revoliucija. Iki revoliucijos parama kasmet didėjo, po revoliucijos ėmė laipsniškai mažėti. NVO padėties Ukrainoje pokyčiai nepaaiškina USAID paramos svyravimo. Nuo 2002 iki 2008 m. NVO padėtis nuosekliai gerėjo, tai atspindi tos pačios USAID kasmet sudaromas NVO tvarumo indeksas.

³⁵⁶ Atitinkamų biudžetinių metų ataskaitas galima rasti: Bureau of European and Eurasian Affairs of the U.S. Department of State, “U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities with Eurasia”, <<http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt>> [žiūrėta 2009 11 21].

³⁵⁷ Atitinkamų metų ataskaitas galima rasti: USAID, “The NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia”, <http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex> [žiūrėta 2011 05 07].

Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, jog JAV dėmesys Ukrainos pilietinei visuomenei priklausė nuo politinio konteksto. Iki Oranžinės revoliucijos JAV stiprino NVO sektorių kaip opoziciją tuometiniam L. Kučmos režimui. Po revoliucijos tokia opozicija tapo nebereikalinga ir pinigų srautas ėmė sekti.

8 lentelė. JAV ambasados Ukrainoje parama demokratijai 2003–2009 m. (sumos nurodytos tūkstančiais JAV dolerių pagal biudžetinius metus)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Mažųjų grantų demokratijai programos biudžetas	655	521	686	887	718	571	678

Šaltinis: JAV ambasados Ukrainoje pateikta statistinė informacija

USAID skirstomos paramos statistika atspindi bendrą tendenciją. Tačiau tai nereiškia, kad *visi* JAV paramos teikėjai sumažino paramą Ukrainos NVO po Oranžinės revoliucijos. Pavyzdžiui, JAV ambasada Ukrainoje, kuri vykdo JAV Valstybės departamento finansuojamą Mažųjų grantų demokratijai programą (angl. *Democracy Small Grants Program*) po revoliucijos galėjo pasigirti net didesniu šios programos biudžetu nei prieš revoliuciją (žr. 8 lentelę). Vis dėlto šimtu ar dviem šimtais tūkstančių JAV dolerių padidėjęs pavienės programos biudžetas nepaneigia ankstesnės išvados apie po revoliucijos mažėjusią Amerikos paramą Ukrainos pilietinei visuomenei, nes USAID atveju kalba eina apie milijoninius apkarpymus.

Staigų užsienio donorų pasitraukimą iš Ukrainos iškart po Oranžinės revoliucijos taip pat liudija Ukrainoje reguliariai atliekama NVO atstovų apklausa. Jos duomenimis (žr. 9 lentelę), 2005 m. paramą iš užsienio donorų gaunančių Ukrainos NVO dalis sumažėjo beveik dvigubai – nuo 51 iki 27 procentų. O iš užsienio donorų gaunamų lėšų dalis NVO biudžetuose tais metais reikšmingai nepadidėjo. Šie duomenys, nors ir neišskiria konkrečiai JAV vaidmens, leidžia daryti išvadą, kad išorės finansavimas po revoliucijos buvo stipriai sumažėjęs. Tiesa, jau nuo 2006 m. užsienio donorų remiamų Ukrainos NVO dalis grįžo į ikirevoliucinį lygį. Neatmestina, kad šis užsienio

donorų sugrįžimas buvo susijęs su skilimu „oranžinių“ stovykloje ir Regionų partijos sėkmingu pasirodymu 2006 m. parlamento rinkimuose.

9 lentelė. Užsienio donorų parama Ukrainos nevyriausybinėms organizacijoms 2002–2009 m.

	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2009
Iš užsienio donorų paramą gavusių NVO dalis (proc.)	69	68	51	27	53	55	53
Užsienio donorų skirtos paramos dalis ją gavusių NVO biudžete (proc.)	35	32	37	38	39	41	43

Šaltinis: Labdaros fondo „CCC Creative Center“ atliktų apklausų duomenys³⁵⁸

Statistiniais duomenimis paremtą išvadą apie mažėjusį finansavimą NVO sektoriui patvirtina ir interviu metu gauta informacija. Iš esmės visi kalbinti JAV paramos gavėjai teigė pajautę, kad po Oranžinės revoliucijos JAV donoriai sumažino pilietinės visuomenės stiprinimui skiriamą finansavimą. Kaip pagrindinę priežastį, respondentai minėjo su revoliucija susijusį pernelyg optimistinį demokratijos perspektyvų Ukrainoje vertinimą. Pavyzdžiui, tokią nuomonę išsakė Demokratinių iniciatyvų fondo direktorė Irina Bekeškina: „Po Oranžinės revoliucijos mūsų donoriai nusprendė, kad demokratija Ukrainoje jau yra sukurta ir todėl finansavimas buvo sumažintas. Žinoma, ne visiškai [nutrauktas], bet iš dalies“.³⁵⁹ Panašiai argumentavo ir Ukrainos žmogaus teisių Helsinkio sąjungos direktorius Volodymyras Javorskis. Jo teigimu, po Oranžinės revoliucijos visi manė, kad Ukraina jau yra demokratinė šalis, todėl išorės finansavimas jai nebereikalingas. V. Javorskis tokią donorų išvadą įvertino kaip „keistą“.³⁶⁰

³⁵⁸ Lyubov Palyvoda ir Sophia Golota, *Civil Society Organizations in Ukraine. The State and Dynamics (2002-2010)*. Kyiv: Publishing house “Kupol”, 2010, 41–42.

³⁵⁹ Interviu su Irina Bekeškina, Kijevas, 2011 m. kovo 9 d.

³⁶⁰ Interviu su Volodymyru Javorskiu, Kijevas, 2011 m. kovo 4 d.

„Įstatyminių iniciatyvų laboratorijos“ vadovas I. Kohutas taip pat tvirtino, kad po Oranžinės revoliucijos išnyko daugelis paramos demokratijai programų, kurias anksčiau finansavo JAV donoriai. Tačiau, jo nuomone, revoliucija buvo tik viena iš šio pokyčio priežasčių. Kita priežastis, pasak I. Kohuto buvo užsienio donorų bandymas optimizuoti lėšų paskirstymą, pasidalijant užduotimis su kitais donoriais.³⁶¹

Kaip mažėjanti JAV donorų parama paveikė Ukrainos trečiąjį sektorių? Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad, palyginti su Gruzijos trečiuoju sektorium, Ukrainos NVO yra mažiau priklausomos nuo užsienio donorų, nes šalyje veikia stipri centrinė vyriausybė ir apstu turtingų verslininkų. Todėl ukrainiečiams turėjo būti lengviau pakeisti po revoliucijos pasitraukusius užsienio donorus kitais finansavimo šaltiniais. Vis dėlto tokia prielaida nepasitvirtino. Kaip aiškino I. Bekeškina, „vietinį finansavimą“ lengva rasti tik toms NVO, kurios dirba su vargšais, neįgaliaisiais ir t. t., o demokratijos tikslams lėšų rasti labai sunku. Jos įsitikinimu, Ukrainos turtingieji bijo duoti pinigų tokiam tikslui. Ukrainos vyriausybei NVO parama taip pat netapo prioritetu net ir po Oranžinės revoliucijos, į valdžią atėjus vadinamiesiems demokratams. Pasak I. Bekeškinos, „oranžinė vyriausybė nedavė pilietinei visuomenei nieko“.³⁶²

Turbūt skaudžiausiai sumažėjęs užsienio donorų finansavimas atsiliepė žmogaus teisių gynėjams. Iš visų Kijeve kalbintų respondentų labiausiai padėti dramatinavo būtent 29 žmogaus teisių gynimo organizacijas vienijančios Helsinkio sąjungos direktorius V. Javorskis. Jo teigimu, po 2004 m., kai užsienio donorų finansavimas tapo „labai ribotas“, daug Ukrainos NVO tiesiog išnyko.³⁶³ Tam įtakos turėjo ne tik vidaus donorų nenoras remti šią sritį, bet ir pačių NVO principai. Kaip pasakojo V. Javorskis, žmogaus teises ginančios organizacijos turi griežtas vidaus taisykles dėl finansavimo šaltinių: kad išliktų nepriklausomos, jos nepriima paramos iš Ukrainos vyriausybės ir politikų.³⁶⁴

³⁶¹ Interviu su Ihoriu Kohutu, Kijevas, 2011 m. kovo 9 d.

³⁶² Interviu su I. Bekeškina.

³⁶³ Interviu su V. Javorskiu.

³⁶⁴ Ten pat.

Suprantama, kad demokratijos skleidimo ir gynimo priemonės skiriasi, todėl JAV paramos Ukrainos trečiajam sektoriui pokyčiai po revoliucijos buvo neišvengiami. Tačiau JAV donoriai padarė klaidą ne tik stipriai sumažindami finansavimą Ukrainos NVO, bet ir nesitardami su šios šalies nevyriausybininkais dėl jų vaidmens demokratijos konsolidavimo etape. Kalbinti Ukrainos NVO sektorių analizuojančio fondo „CCC Creative Center“ vadovai Liubov Palyvoda ir Volodymyras Kuprij teigė, kad po Oranžinės revoliucijos NVO turėjo persiorientuoti į produktų ir paslaugų kūrimą bei pardavimą verslui ir valstybei. Deja, pasak L. Palyvodos ir V. Kuprij, JAV ir kitiems užsienio donorams pritrūko kompetencijos ir jie nepaaiškino Ukrainos visuomeninėms organizacijoms, kad „jų vaidmuo pasikeitė ir dabar jos nebeturi eiti į gatves ir pasisakyti prieš“.³⁶⁵ L. Palyvoda negailėjo kritikos didžiausiam JAV vyriausybiniam donorui USAID, kuris, skirtingai nei kai kurie kiti užsienio donoriai, niekada neįtraukdavo vietos NVO į savo strategijos peržiūrą: „Aš negirdėjau, kad būtų vykusios kokios nors konsultacijos, kokios nors diskusijos, apskritieji stalai apie strategiją, [jos] peržiūrą“.³⁶⁶ Taigi dėl senkančio pinigų srauto ir komunikavimo su didžiaisiais JAV donorais trūkumo Ukrainos pilietinė visuomenė po Oranžinės revoliucijos tapo mažiau organizuota ir mažiau tikra dėl savo veiklos tikslų.

Konstatavus paramos Ukrainos NVO mažėjimą ir jo neigiamą poveikį šalies pilietinei visuomenei, galima pereiti prie kito susijusio klausimo – koks santykis po revoliucijos nusistovėjo tarp JAV paramos Ukrainos valdžios institucijoms ir paramos NVO vykdomai valdžios kontrolei. Kalbintas USAID Ukrainos skyriaus atstovas neigė, kad po revoliucijos USAID parama valdžios sektoriui būtų išaugusi pilietinės visuomenės sąskaita. Pasak respondento, visos „Demokratijai ir valdymui“ priskiriamos programos yra vienodai svarbios ir reikšmingos, o USAID dėmesys kiekvienai iš jų išliko stabilus.³⁶⁷ Tačiau statistiniai duomenys prieštarauja tokiems JAV paramos teikėjų teiginiams. Pačios USAID viešai paskelbti duomenys rodo, kad 2004–2007 m.

³⁶⁵ Interviu su Liubov Palyvoda ir Volodymyru Kuprij, Kijevas, 2011 m. kovo 11 d.

³⁶⁶ Ten pat.

³⁶⁷ Interviu su USAID Ukrainos skyriaus atstovu, Kijevas, 2011 m. kovo 10 d.

piliečių dalyvavimą skatinančioms programoms finansavimas sumažėjo 71 proc., kai gero valdymo (angl. *good governance*) programoms skiriamos lėšos per tą patį laikotarpį išaugo 59 procentais.³⁶⁸

Išaugusią JAV donorų paramą Ukrainos valdžios sektoriui akcentavo ir kalbinti NVO atstovai. I. Bekeškina teigė pastebėjusi, kad po Oranžinės revoliucijos įvyko finansavimo perskirstymas valdžios sektoriaus naudai. Tiesa, jos vertinimu, net labiau nei apie amerikiečius tai galima pasakyti apie Europos donorus.³⁶⁹ Labiausiai dramatizuoti situaciją vėlgi buvo linkęs žmogaus teisių gynėjams atstovaujantis V. Javorskis. Jo teigimu, po revoliucijos net 95 proc. užsienio donorų paramos Ukrainos NVO pasiekia nebe tiesiogiai, o per vyriausybę.³⁷⁰ Vis dėlto būtų netikslu tvirtinti, kad JAV vyriausybinių donorai po revoliucijos visiškai nustojo remti valdžios kontrolę vykdančias NVO. Pavyzdžiui, ilgalaikius projektus ir stebėjimą žmogaus teisių srityje vykdančios organizacijos „Freedom House Ukraine“ prezidentė Svitlana Frančiuk teigė nejaučianti spaudimo nei iš Ukrainos vyriausybės, nei iš JAV donorų pusės. Pasak respondentės, jų organizacija neužsiima vienadieniais projektais, todėl „mes neturime didelių konfliktų su vyriausybe iš vienos pusės ir todėl mūsų finansinė situacija yra gana stabili iš kitos pusės“.³⁷¹

Su teiginiu, kad JAV donorai nosisuko nuo Ukrainos pilietinės visuomenės, nesutiko ir kalbinti JAV ambasados Ukrainoje darbuotojai Sergejus Rešetovas ir Olha Žyryjačenkova. Jie pabrėžė, kad JAV ambasados vykdoma Mažųjų grantų demokratijai programa skirta išimtinai NVO ir nedarba su valdžios institucijomis. S. Rešetovas ir O. Žyryjačenkova tvirtino, kad net ir ta pati USAID, rengdama mokymus, pvz., šalies teisėjams ar teisėsaugininkams, pasitelkia šiam tikslui Ukrainos NVO.³⁷²

Analizuojant Kijeve atliktų interviu medžiagą, išryškėjo dvi aplinkybės, kurios galėjo sudaryti įspūdį, esą po revoliucijos JAV donorai atsisakė

³⁶⁸ USAID, “Budget Justification to the Congress. Fiscal Year 2007”, <<http://www.usaid.gov/policy/budget/cbj2007/ee/ua.html>> [žiūrėta 2011 07 27].

³⁶⁹ Interviu su I. Bekeškina.

³⁷⁰ Interviu su V. Javorskiu.

³⁷¹ Interviu su Svitlana Frančiuk, Kijevas, 2011 m. kovo 1 d.

³⁷² Interviu su Sergejumi Rešetovu ir Olha Žyryjačenkova, Kijevas, 2011 m. vasario 28 d.

demokratizavimo tikslų ir nukreipė visą paramą Ukrainos valdžios institucijoms. *Pirma*, po Oranžinės revoliucijos USAID pakeitė Ukrainos NVO finansavimo schemą. Panašiai kaip Gruzijoje, USAID liovėsi remti NVO institucinį augimą ir sutelkė dėmesį į konkrečius projektus. Nemažai Ukrainos NVO išgirdo iš donorų, kad šie nebetina dengti administracinių NVO išlaidų, o, atvirkščiai, tikisi, jog vietos NVO pačios įneš savo indėlį į vykdomus projektus.³⁷³ Be to, USAID centralizavo paramos skirstymą. Prieš revoliuciją Ukrainoje egzistavo daug visuomeninėms organizacijoms skirtų programų ir daug USAID kontraktininkų. L. Palyvodos ir V. Kuprij žodžiais tariant, tuo metu „buvo dideli pinigai ir daug žaidėjų“.³⁷⁴ Po Oranžinės revoliucijos, kaip pastebėjo S. Frančiuk, USAID ėmė ieškoti „vieno kontraktininko didesnei pinigų sumai ir didesnei sektoriaus daliai“. Pašnekovės manymu, tokį sprendimą USAID priėmė siekdama sumažinti savo pačios sąnaudas projektų priežiūrai.³⁷⁵ Kaip pavyzdį, daugelis respondentų minėjo USAID finansuojamą penkerių metų (2008–2013 m.) projektą UNITER (angl. *Ukraine National Initiatives to Enhance Reforms*), kurį vykdo JAV organizacija „Pact“. Per šį projektą perskirstomos praktiškai visos USAID lėšos, numatytos Ukrainos trečiajam sektoriui. USAID nenoras po 2004 m. finansuoti Ukrainos NVO institucinį vystymąsi ir kontraktininkų skaičiaus mažinimas galėjo sudaryti įspūdį, esą JAV donorai nosisuka nuo pilietinės visuomenės.

Antra, ne visos Ukrainos NVO prisitaikė prie porevoliucinių realiųjų ir sugebėjo dalykiškai bendradarbiauti su vyriausybe. Pasak L. Palyvodos ir V. Kuprij, demokratijai akivaizdžiai atsidūrus pavojuje, užsienio donorai dosniai dalina pinigus visoms NVO. Tačiau, kai ateina metas bendradarbiauti su valdžia, paramos gavėjų ratas sumažėja, nes ne visos NVO geba dirbti pagal tokią schemą. Netgi projektų temos susiaurėja, tad reikalavimai paramą gaunančioms NVO, pasak L. Palyvodos ir V. Kuprij, tampa dar aukštesni:

³⁷³ Shapovalova, 7.

³⁷⁴ Interviu su L. Palyvoda ir V. Kuprij.

³⁷⁵ Interviu su S. Frančiuk.

„Reikia jau būti profesionalu, o ne taip: bla, bla, bla“.³⁷⁶ Būtent naujos projektų temos ir skatinimas bendradarbiauti su vyriausybe tampa priežastimi kalbėti apie tai, esą JAV donoriai „nurašo“ senąsias, už demokratiją kovojusias NVO ir pirmenybę teikia valdžiai lojalioms organizacijoms.

Vienareikšmiškai apibendrinti antrąją šio poskyrio dalį yra gana keblu. Statistika rodo, kad JAV parama Ukrainos valdžios sektoriui po revoliucijos išaugo paramos pilietinei visuomenei sąskaita. Kita vertus, JAV donoriai ir toliau siekė įtraukti į savo finansuojamus projektus Ukrainos NVO. Vis dėlto galima konstatuoti, kad Ukrainos vyriausybė neturėjo tokios galios reguliuoti NVO dalyvavimą JAV finansuojamuose projektuose, kokią buvo įgijusi Gruzijos vyriausybė. Todėl ir kalbų apie valdžiai lojalių NVO (vadinamųjų GONGO) dominavimą trečiajame sektoriuje Ukrainoje nebūta tiek daug, kaip Gruzijoje.

7.7. Žiniasklaidos stiprinimas

Po Oranžinės revoliucijos Ukrainos žiniasklaidos sektoriuje susiklostė visiškai kitokia situacija nei Gruzijoje po Rožių revoliucijos. Kai Gruzijoje politinių debatų laidos nyko iš televizijos eterio, Ukrainoje jos ypač išpopuliarėjo ir užėmė geriausią eterio laiką. Svarbiausia, kad galimybę pasisakyti tokiose laidose turėjo visų pakraipų politinės jėgos. Ukrainiečiai netgi ironizuoja, kad demokratiją dauguma šios šalies piliečių tapatina su politiniais pokalbių šou, kuriems ir patys politikai dažnai skiria daugiau dėmesio nei debatams parlamente.³⁷⁷ Šiame disertacijos poskyryje siekiama įvertinti, kiek JAV prisidėjo prie nepriklausomos žiniasklaidos stiprinimo Ukrainoje. Pagrindinis klausimas, vadovaujantis 7 hipoteze, yra toks: ar JAV vyriausybinių donorių nesustabdė paramos žiniasklaidai po amerikiečiams parankių „oranžinių“ jėgų atėjimo į valdžią?

³⁷⁶ Interviu su L. Palyvoda ir V. Kuprij.

³⁷⁷ Shapovalova, 6.

JAV parama Ukrainos žiniasklaidos stiprinimui buvo pradėta teikti dar 1993 m., kai USAID paskirstė pirmuosius grantus. Tuo metu, kai įvyko Oranžinė revoliucija, buvo tik prasidėjęs didelis penkerių metų trukmės (2003–2008 m.) projektas „Nepriklausomos žiniasklaidos Ukrainoje stiprinimas“ (angl. santr. *U-Media*). Jo pagrindinis tikslas buvo stiprinti žiniasklaidos darbuotojų teisinius, vadybinius ir žurnalistinius gebėjimus bei taip prisidėti prie tvaresnės žiniasklaidos kūrimo. Programą finansavo USAID (biudžetas – 10 mln. USD per 5 metus), o vykdė – tarptautinė NVO „Internews Network“, bendradarbiaudama su IREX ir keliomis kitomis organizacijomis. Skirtingai negu Gruzijoje, dar iki revoliucijos pradėta žiniasklaidos stiprinimo programa buvo pratęsta ir po revoliucijos. 2008 m. spalį USAID susitarė su „Internews Network“ dėl „U-Media“ programos pratęsimo papildomam trejų metų laikotarpiui (2009–2011 metams). Programos finansavimo lygis išliko nepakitęs – numatyta išleisti maždaug po 2 mln. USD kasmet. Taigi, sprendžiant vien pagal pagrindinę žiniasklaidos stiprinimui skirtą programą, hipotezė apie paramos sustabdymą turėtų būti atmesta.

Be USAID finansuojamos „U-Media“ programos, svarbus paramos žiniasklaidai šaltinis buvo JAV ambasados Ukrainoje administruojamas Žiniasklaidos vystymo fondas (angl. *Media Development Fund*; MDF), skirstantis grantus žurnalistams, žiniasklaidos organizacijoms ir šioje srityje dirbančioms NVO. 10 lentelėje parodyta, kaip kito metinis MDF biudžetas. Į akis iš karto krinta tai, kad 2007 biudžetiniais metais, t. y. nuo 2006 m. spalio, biudžetas sumažėjo dvigubai. Ir nors 2008 biudžetiniais metais jis vėl buvo ūgtelėjęs, po to smigo dar žemiau. Kaip aiškino JAV ambasados Ukrainoje darbuotojai Sergejus Rešetovas ir Olha Žyryjačenkova, žodžio laisvė buvo vienas iš didžiausių Oranžinės revoliucijos pasiekimų, todėl JAV Valstybės departamentas į tai reagavo ir sumažino paramą Ukrainos žiniasklaidos sektoriui.³⁷⁸ Stipriai apkarpyto MDF biudžeto pavyzdys neleidžia iškart atmesti šiame poskyryje tikrinamos hipotezės ir verčia labiau pasigilinti į JAV donorų sprendimus ir jų poveikį.

³⁷⁸ Interviu su S. Rešetovu ir O. Žyryjačenkova.

10 lentelė. JAV ambasados Ukrainoje parama žiniasklaidai 2004–2009 m. (sumos nurodytos tūkstančiais JAV dolerių pagal biudžetinius metus)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Žiniasklaidos vystymo fondo metinis biudžetas	750	663	882	424	540	392
Finansuotų projektų skaičius	69	89	117	54	54	52

Šaltinis: JAV ambasados Ukrainoje pateikta statistinė informacija

Apibendrinant turimą interviu medžiagą, galima daryti išvadą, kad bent pirmuosius porą metų po Oranžinės revoliucijos JAV donorų dėmesys žiniasklaidos sektoriui buvo sumažėjęs. Pasak Natalijos Ligačiovos, vadovaujančios su žiniasklaida aktyviai dirbančiai Ukrainos NVO „Telekritika“, 2005–2006 m. Vakarų donoriai nutarė, kad Ukrainoje „jau viskas gerai, egzistuoja žodžio laisvė“ ir stipriai sumažino finansavimą šios srities projektams. „Telekritika“ irgi patyrė pasekmes, nes liko daug mažiau projektų.³⁷⁹ Kad finansinė parama žiniasklaidai „oranžiniais laikais“ buvo sumažėjusi, pastebėjo ir kitos Ukrainos NVO – Masinio informavimo instituto – direktorė Viktorija Sumar.³⁸⁰

NVO „Internews Ukraine“ su finansavimo apkarpymu susidūrė kiek vėliau, 2008 metais. Pasak organizacijos direktorės Natalijos Pedčenko, 2003–2008 m. laikotarpiu „Intenews Ukraine“ dalyvavo „U-Media“ programoje ir gaudavo stabiliai didelį finansavimą (apie 0,2–0,5 mln. USD kasmet). Pasibaigus šiai programai „Internews Ukraine“ iš JAV donorų gaunama parama sumažėjo dešimt kartų, iki 50 tūkst. USD. Tokį smukimą N. Pedčenko aiškino tuo, kad „demokratija atėjo į Ukrainą“ [*respondentė ištarė tai ironiškai juokdamasi* – P. Ž.]. Tačiau, kaip minėta šio poskyrio pradžioje, programos „U-Media“ finansavimo lygis po 2008 m. nesikeitė. Didžiulį „Internews Ukraine“ prieš ir po 2008 m. gautos paramos skirtumą tikriausiai lėmė

³⁷⁹ Interviu su Natalija Ligačiova, Kijevas, 2011 m. kovo 1 d.

³⁸⁰ Interviu su Viktorija Sumar, Kijevas, 2011 m. kovo 10 d.

pasikeitęs šios NVO vaidmuo projekte – pratęstoje „U-Media“ programoje „Internews Ukraine“ jau nebeturėjo išskirtinio partnerės statuso.

IREX Ukrainos skyrius, nuo 2002 m. vykdamas Ukrainos žiniasklaidos partnerystės programą, didesnių finansavimo pokyčių po Oranžinės revoliucijos nepatyrė. Kaip pasakojo šios programos koordinatorė Svitlana Žolobailo, partnerystės skaičius tarp Ukrainos ir JAV žiniasklaidos priemonių šiek tiek sumažėjo, palyginti su laikotarpiu iki revoliucijos. Tačiau po revoliucijos atsirado daugiau galimybių išsiųsti Ukrainos žurnalistus į stažuotes JAV.³⁸¹

Taigi surinkta informacija, nors ir yra šiek tiek prieštaringa, patvirtina, kad JAV finansinė parama Ukrainos žiniasklaidai po Oranžinės revoliucijos iš tiesų smuktelėjo. Bet koks buvo amerikiečių motyvas? Apsaugoti nuo kritikos naujai išrinktą prezidentą V. Juščenką ir J.Tymošenko vyriausybę? Interviu metu gauti duomenys tokią prielaidą paneigė. Kaip pastebėjo V. Sumar, „oranžiniais laikais“ žurnalistų teisės buvo pažeidžiamos kur kas rečiau nei iki tol.³⁸² Todėl visiškai natūralu, kad JAV donoriai atsisakė dalies projektų – tų, kuriais buvo siekiama šalinti spaudos laisvės suvaržymus. Vis dėlto amerikiečiai nepasitraukė iš žiniasklaidos sektoriaus. V. Sumar pasakojo, kad jos vadovaujamas Masinio informavimo institutas stengėsi atkreipti JAV donorų dėmesį į prastą Ukrainos žurnalistikos kokybę, ragino donorus daugiau paramos skirti žurnalistų mokymams ir žurnalistikos standartų diegimui: „Problema buvo jau ne tiek valdžia, ne valdžios spaudimas [žurnalistams], o patys žurnalistai, kurie nelabai norėjo keistis. Yra tokia problema kaip užsakomieji straipsniai Ukrainos žiniasklaidoje. Mes būtent tai akcentavome ir amerikiečiai įsiklausė į šią poziciją“.³⁸³ V. Sumar pastebėjo, kad įsiklausymu į vietinių specialistų nuomonę JAV donoriai skyrėsi nuo Europos donorų. Pasak jos, po 2004 m. europiečiai tiesiog pasitraukė iš Ukrainos žiniasklaidos sektoriaus. O amerikiečiai, nors pripažino taip pat ketinantys pasitraukti po 5–7

³⁸¹ Interviu su Svitlana Žolobailo, Kijevas, 2011 m. vasario 28 d.

³⁸² Interviu su V. Sumar.

³⁸³ Ten pat.

metų, bet tuo metu sutiko likti Ukrainoje ir prisidėti gerinant žurnalistikos kokybę.

N. Ligačiova irgi pabrėžė, kad JAV donorų parama buvo svarbi kovojant su vadinamąja „džinsa“, t. y. korupcija žiniasklaidoje (užsakomaisiais politiniais straipsniais, paslėpta reklama ir pan.). Nepriklausomą ir nešališką žurnalistiką propraguojantis interneto portalas „Telekritika“ 2006 m. gruodį įsiliejo į „Glavred“ žiniasklaidos holdingą ir tapo išlaikomas Ukrainos verslininkų. JAV ir kitų užsienio donorų parama tesudarė apie 25 proc. portalo „Telekritika“ metinio biudžeto. Tačiau, pasak N. Ligačiovos, net ir tokia palyginti nedidelė Vakarų donorų parama suteikė „Telekritikai“ pasitikėjimo savimi ir leido išlikti nešališka: „Ji padeda mums apeliuoti ir sakyti holdingo savininkams, kad mes negalime užsiimti „džinsa“, nes mes vykdomė projektą, nukreiptą prieš „džinsą“. Ir mūsų neliečia. Visi holdingo leidiniai užsiima „džinsa“, o „Telekritika“ neužsiima“.³⁸⁴ Šis pavyzdys atskleidžia, kad net ir randantis turtingiems vietos rėmėjams JAV nepasitraukė iš Ukrainos bei padėjo žiniasklaidos priemonėms skleisti nešališką informaciją.

Remiantis surinkta medžiaga, hipotezę apie po Oranžinės revoliucijos nutrūkusią JAV paramą Ukrainos žiniasklaidai galima atmesti. Nors kai kurių JAV vykdytų šios srities programų biudžetas sumažėjo, tai įvyko dėl objektyvių priežasčių ir nebuvo susiję su JAV politine parama tuometinei Ukrainos vyriausybei.

7.8. Poveikis demokratijos konsolidavimui

Šiame disertacijos skyriuje, tikrinant išsikeltas hipotezes, buvo atliktas empirinis JAV demokratijos gynimo politikos Ukrainoje tyrimas. Hipotezėmis buvo suformuluota bendra prielaida, kad JAV politika buvo pragmatinė tiek diplomatiniam, tiek programiniame lygmenyje. Ištyrus Ukrainos atvejį, buvo patvirtinta su politika diplomatiniam lygmenyje susijusi hipotezė, tačiau

³⁸⁴ Interviu su N. Ligačiova.

paneigtos beveik visos hipotezės, susijusios su programiniu lygmeniu. Skyriaus apie Ukrainą pabaigoje pateikiama trumpa tyrimo rezultatų suvestinė.

Diplomatiniam lygmenyje G. W. Busho administracijos politikai trūko sąlygiškumo. Tik atėjęs į valdžią, Ukrainos prezidentas V. Juščenka užsitikrino amerikiečių politinę paramą, kurią išsaugojo beveik iki pat savo kadencijos pabaigos. Tiriamuoju laikotarpiu V. Juščenka ne kartą neleistinai kišosi į kitų valdžių – įstatymų leidžiamosios ir teisminės – kompetencijos sritį, bet dėl to nesulaukė griežtesnės JAV kritikos. G. W. Busho administracijai svarbiau buvo tai, kad V. Juščenka laikėsi provakarietiško užsienio politikos kurso, t. y. rėmė Ukrainos integracijos į NATO idėją. Finansinė parama Ukrainai taip pat nenukentėjo dėl išryškėjusių demokratijos ydų. Vienintelis veiksnys, ribojęs gaunamą paramą, buvo korupcija.

Besąlygiška parama ir pernelyg atlaidus požiūris, kuris buvo būdingas JAV politikai Ukrainos atžvilgiu, neskatino V. Juščenkos ir viso Ukrainos politinio elito ryžtingai spręsti įsisenėjusią valdžių padalijimo problemą. Jausdamas tvirtą užsienio partnerių paramą, prezidentas V. Juščenka kovoje dėl politinės įtakos pasitelkė visas priemones, įskaitant ir prieštaraujančias konstitucijai bei įstatymams. Taigi, grįžtant prie svarstyklių metaforos, galima teigti, kad JAV, kaip išorės veikėjas, tinkamai neatliko Ukrainos valdžios varžymo funkcijos ir nenusvėrė pirmųjų „svarstyklių“ lėkštelės demokratijos konsolidavimo kryptimi. Dar daugiau, JAV politika turėjo neigiamą poveikį, nes nebylus svarbiausių užsienio partnerių pritarimas skatino V. Juščenką kovoti dėl valdžios visomis priemonėmis, įskaitant ir nedemokratinės.

Programiniame lygmenyje JAV pasirodė kur kas geriau. Neigiamo poveikio hipotezės nepasitvirtino beveik visose srityse. Po Oranžinės revoliucijos JAV donoriai nenustojo finansuoti su rinkimais susijusių programų ir suvaidino pozityvų vaidmenį užtikrinant Ukrainoje vykusią rinkimų skaidrumą. Paramą politinėms partijoms amerikiečiai skirstė gana nešališkai, nepaisant to, kad Ukrainoje veikė pora stiprių, prorusiškais laikomų partijų. Ukrainos parlamentas, kuris nuo 2006 m. iš esmės oponavo G. W. Busho administracijos remiamam V. Juščenkos politiniam kursui, gavo stabilią JAV

donorų paramą per visą tiriamąjį laikotarpį. Sunkumų dėl finansavimo iš JAV nepatyrė ir Ukrainos žiniasklaidos sektorius, nors nuolatinė žurnalistų kritika nemažai prisidėjo prie smarkaus prezidento reitingų kritimo. Visi šie programinio lygmens pavyzdžiai verčia daryti išvadą, kad nacionalinio saugumo interesai neiškreipė JAV vykdytos demokratijos gynimo politikos Ukrainoje ir JAV donorų finansuotoms programoms nusvėrė antrąsias „svarstyklės“ į demokratijos konsolidavimo pusę.

Vienintelė išimtis programiniame lygmenyje buvo NVO stiprinimo programos. Joms finansavimas po Oranžinės revoliucijos buvo žymiai sumažintas. Tiesa, finansavimas buvo mažinamas visoms NVO vienodai ir jokia privilegijuotų provyriausybinių NVO kasta nesusiformavo. Vis dėlto tai nepaneigia, kad šiame sektoriuje JAV demokratijos gynimo politika turėjo pragmatinės bruožų.

Pateiktas skyriaus apibendrinimas rodo, kad *Ukrainos atveju JAV vykdė skirtingą demokratijos gynimo politiką diplomatiniam ir programiniam lygmenyse. Diplomatinio lygmens politika mažino demokratijos konsolidavimo Ukrainoje tikimybę, o vykdytos paramos demokratijai programos šią tikimybę didino*. Besąlygiška G. W. Busho administracijos parama V. Juščenkai neleido JAV veiksmingai varžyti Ukrainos politinės valdžios, tačiau neiškreipė beveik nė vienos programos, skirtos įgalinti Ukrainos opozicines partijas ir pilietinę visuomenę.

IŠVADOS

Disertacijoje atlikto tyrimo tikslas buvo ištirti, kaip JAV saugumo interesai veikė jų vykdytą demokratijos gynimo politiką posovietinėse šalyse bei kokią poveikį tai turėjo demokratijos konsolidavimui Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje. Pasiiekti darbo tikslą padėjo du analitiniai įrankiai: pragmatinės ir idealistinės demokratijos gynimo politikos koncepcijos (leidusios įvertinti saugumo interesų poveikį demokratijos gynimo politikai) ir „dvejų svarstyklių“ modelis (leidęs įvertinti demokratijos gynimo politikos poveikį demokratijos konsolidavimui). Pagrindiniai tyrimo rezultatai buvo šie (juos apibendrina *11 lentelė*):

Rusijos atvejis. Diplomatiniam lygmenyje B. Clintono administracija visiškai nesivadovavo demokratinio sąlygiškumo principu. Prezidentas B. Jelcinas buvo laikomas alternatyvų neturinčiu demokratu net ir tuomet, kai praktiškai eliminavo iš politinio proceso įstatymų leidžiamąją valdžią. JAV finansinė parama irgi buvo teikiama tik B. Jelcinui artimiems paramos gavėjams. Toks JAV požiūris skatino Rusijoje ne demokratijos, o patvaldystės įtvirtinimą. Programiniame lygmenyje JAV donorų veiksmai ne mažino, bet didino politinio žaidimo lauko asimetriškumą. JAV rėmė išskirtinai B. Jelcino ir jo bendražygių rinkimų kampanijas, diskriminavo ideologiškai nepriimtinas (nors Rusijos visuomenės stipriai palaikomas) politines partijas ir nesiekė stiprinti B. Jelcinui oponavusio parlamento. Tokiu būdu JAV vyriausybė, kaip sakoma, visus kiaušinius sudėjo į vieną krepšį. Demokratijos Rusijoje ateitis tapo priklausoma nuo vieno lyderio, o tai mažino demokratijos konsolidavimo tikimybę.

Gruzijos atvejis. Diplomatiniam lygmenyje JAV vyriausybė teikė besąlygišką politinę ir finansinę paramą M. Saakašvilio vyriausybei bei nekritikavo jo pastangų stiprinti vykdomosios valdžios galias ir manipuliuoti rinkimų įstatymais. Toks G. W. Busho administracijos požiūris leido M. Saakašviliui ir jo bendražygiams pasijusti nekontroliuojamiems ir taip mažino demokratijos konsolidavimo tikimybę. Programiniame lygmenyje JAV

donorų veiksmai nepadėjo įgalinti opozicijos ir pilietinės visuomenės. Atvirkščiai, po Rožių revoliucijos pasikeitę dalies programų (paramos politinėms partijoms, nevyriausybinių organizacijoms ir žiniasklaidai) prioritetai ir finansavimo lygis tik padidino politinio žaidimo lauko Gruzijoje asimetriškumą ir apribojo pilietinės visuomenės galimybes stebėti ir kontroliuoti valdžią. Tai taip pat mažino demokratijos konsolidavimo tikimybę. Gruzijos atveju pagalbos rašant konstituciją programa neturėjo jokio poveikio, o vienintelė pozityvų poveikį dariusi programa buvo JAV parama rinkimų procesui.

Ukrainos atvejis. Diplomatiniam lygmenyje JAV vyriausybė besąlygiškai rėmė naujai išrinktą prezidentą ir jo komandą. G. W. Busho administracija nekritikavo neteisėtų V. Juščenkos bandymų varžyti parlamento galias ir daryti spaudimą teismų sprendimams. Kitaip tariant, JAV vyriausybė neatliko varžymo funkcijos, o tai savo ruožtu mažino demokratijos konsolidavimo Ukrainoje tikimybę. Tačiau programiniame lygmenyje, skirtingai nei Rusijoje ir Gruzijoje, JAV donoriai užtikrino pakankamai stabilią paramą šalies opozicijai ir pilietinei visuomenei. Po Oranžinės revoliucijos JAV nesumažino dėmesio rinkimų procesui, parlamento stiprinimui ir nepriklausomai žiniasklaidai. Amerikiečių parama Ukrainos politinėms partijoms taip pat buvo teikiama gana nešališkai ir neskatino „oranžinių“ politinių jėgų dominavimo. Visa tai didino demokratijos konsolidavimo tikimybę. JAV politika programiniame lygmenyje turėjo pragmatinės demokratijos gynimo politikos bruožų vieninteliu atveju – paramos nevyriausybinių organizacijoms programoje. Po Oranžinės revoliucijos JAV donoriai apkarpė finansavimą pilietinei visuomenei, o tai galėjo sumažinti jos galimybes kontroliuoti valdžią.

11 lentelė. JAV vykdytos demokratijos gynimo politikos poveikis demokratijos konsolidavimui Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje

		RUSIJA (1991–1996)	GRUZIJA (2003–2008)	UKRAINA (2004–2009)
DIPLOMATINIS LYGMUO	Sąlygiškumas dvišaliuose santykiuose	Pragmatinė	Pragmatinė	Pragmatinė
PROGRAMINIS LYGMUO	Parama rinkimų procesui	Pragmatinė	Idealistinė	Idealistinė
	Politinių partijų stiprinimas	Pragmatinė	Pragmatinė	Idealistinė
	Pagalba rašant konstituciją	Pragmatinė	Pragmatinė	---
	Parlamento stiprinimas	Pragmatinė	---	Idealistinė
	NVO stiprinimas	---	Pragmatinė	Pragmatinė
	Žiniasklaidos stiprinimas	---	Pragmatinė	Idealistinė
<i>Poveikis demokratijos konsolidavimui</i>		<i>Neigiamas</i>	<i>Neigiamas</i>	<i>Mišrus</i>

Darbe pateikta teorinių diskusijų apžvalga ir gauti tyrimo rezultatai leidžia daryti kai kurias bendresnes išvadas:

1. Tiriant išorės veikėjų įtaką demokratijos konsolidavimo procesui, išorės veikėjo veiksmai negali būti analizuojami atsietai nuo tų veiksmų poveikio naujosios demokratijos vidaus veikėjų pasirinkimams. Demokratijos konsolidavimas neįmanomas be vidaus veikėjų dalyvavimo, todėl išorės veikėjas visada yra priverstas ieškoti sąjungininkų (vadinamųjų „koalicijos partnerių“) naujosios demokratijos viduje.

2. Ar naujosios demokratijos vidaus veikėjų veiksmai prisidės prie demokratijos konsolidavimo, priklauso ne tik nuo jų motyvų, bet ir nuo galimybių veikti. Politinė valdžia dažniausiai turi reikiamų išteklių, bet ne visada yra motyvuota laikytis demokratinų taisyklių. Politinėje opozicijoje ir pilietinėje visuomenėje visada yra demokratines procedūras ginančių grupių, bet joms dažniausiai trūksta išteklių siekti savo tikslams. Išorės veikėjo užduotis yra sąveikauti su abiem vidaus veikėjų grupėmis ir paveikti jų motyvaciją/galimybes demokratijos konsolidavimui palankia kryptimi.

3. Vertinant išorės veikėjo vykdomos demokratijos gynimo politikos įtaką demokratijos konsolidavimui, būtina vengti „pozityvaus veikėjo“ prielaidos ir tirti tiek teigiamos, tiek neigiamos įtakos galimybę. Atsekti ir paaiškinti neigiamo poveikio atvejus leidžia išorės veikėjo motyvacijos tyrimas. Paramą demokratijai teikiančiose valstybėse demokratizacijos tikslas

visada konkuruoja su kitais užsienio politikos tikslais, visų pirma su nacionalinio saugumo interesais. Viena iš tikslų dominavimas konkrečiu atveju nulemia išorės veikėjo vykdomos demokratijos gynimo politikos pobūdį ir jos įtaką demokratijos konsolidavimui.

4. Dilema „demokratizacija ar saugumas“ daro įtaką ne tik išorės veikėjo sąveikai su naujosios demokratijos politine valdžia (diplomatiniams santykiams), bet ir sąveikai su opozicija ir pilietine visuomene (paramos programoms). Tai patvirtino ir šioje disertacijoje atliktas empirinis tyrimas, atskleidęs iškreipiantį JAV saugumo interesų poveikį kai kurioms Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje vykdytoms paramos demokratijai programoms. Todėl išsamus išorės veikėjo vaidmens tyrimas turėtų apimti ir diplomatinį, ir programinį demokratijos gynimo politikos lygmenį.

5. Disertacijoje atlikto tyrimo duomenys leidžia daryti išvadą, kad paramos rinkimų procesui programa yra atsparesnė saugumo interesų sąlygojamiems iškraipymams už kitas JAV finansuojamas programas. Paramos rinkimų procesui sektoriuje JAV vykdė idealistinę demokratijos gynimo politiką tiek Gruzijos, tiek Ukrainos atvejais, ir tai buvo vienintelis sektorius, kuriame idealistinė politika užfiksuota daugiau nei vienu atveju. Tai liudija, kad XXI a. laisvi ir sąžiningi rinkimai yra tapę savotiška „raudonąja linija“, kurios JAV vyriausybė neleidžia peržengti net ir proamerikietišką užsienio politiką vykdančioms naujųjų demokratijų lyderiams. Svarbu pažymėti, kad išskirtinis JAV dėmesys rinkimų procesui mažina naujosios demokratijos žlugimo tikimybę, bet neapsaugo nuo demokratijos erozijos.

6. Rusijos, Gruzijos ir Ukrainos atvejų tyrimas parodė, kad pažeidžiamesnė iškreipiančiai saugumo interesų įtakai yra diplomatinio lygmens demokratijos gynimo politika. Visais tirtais atvejais JAV vyriausybė nesilaikė sąlygiškumo principo ir teikė demokratines procedūras pažeidinėjusiems lyderiams stabilią politinę ir finansinę paramą. Programinio lygmens JAV demokratijos gynimo politika buvo mažiau pragmatinė (išskyrus Rusijos atvejį). Tai leidžia teigti, kad JAV vyriausybinių donorai (įvairios agentūros, fondai ir kitos organizacijos) yra tarpininkai, turintys tam tikrą

autonomijos laipsnį. JAV saugumo interesai ne visada atspindi paramos demokratijai programose. Tai greičiausiai lemia paramos biurokratijos (angl. *aid bureaucracy*) nelankstumas, kylantis iš ilgalaikio veiklos planavimo.

7. JAV demokratijos gynimo politikos poveikis Rusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje skyrėsi. JAV visais atvejais nenusvėrė pirmųjų „svarstyklių“ (neužkirto kelio dominuojančių politinių jėgų piktnaudžiavimui valdžia), bet Ukrainos atveju, skirtingai nei Rusijos ir Gruzijos, JAV nusvėrė antrąsias „svarstyklas“ (padėjo mažinti politinio žaidimo lauko asimetriškumą ir didinti pilietinės visuomenės galimybes kontroliuoti valdžią). Nepaisant skirtingų nepriklausomojo kintamojo reikšmių, priklausomas kintamasis – demokratijos konsolidavimo tikimybė – visais tirtais atvejais turėjo panašią reikšmę (maža/mažėjanti demokratijos konsolidavimo tikimybė). Tokie tyrimo rezultatai suponuoja išvadą, kad pirmosios „svarstyklės“ (politinės valdžios varžymas) yra svarbesnės demokratijos konsolidavimui nei antrosios „svarstyklės“ (opozicijos ir pilietinės visuomenės įgalinimas). Susiejant šią išvadą su pateiktąja ankstesniame punkte, gaunamas pesimistinis demokratijos gynimo politikos veiksmingumo vertinimas. Išorės veikėjo veiksmai diplomatiname lygmenyje yra svarbesni demokratijos konsolidavimui, bet jie tuo pat metu yra ir pažeidžiamesni saugumo interesų nulemtiems iškreipymams.

8. Disertacijoje atlikto tyrimo nepakanka atsakyti į klausimą, kodėl Ukrainos atvejis yra išimtinis (angl. *deviant case*), kodėl šiuo vieninteliu atveju darbe iškelta hipotezė pasitvirtino tik iš dalies, t. y. JAV demokratijos politika turėjo ne neigiamą, o mišrų poveikį demokratijos konsolidavimui. Viena iš priežasčių gali būti tai, kad Ukraina išsiskyrė lygesniu politinio žaidimo lauku ir gyvybingesne pilietine visuomene. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad dauguma paramos demokratijai programų yra orientuotos į paklausą (angl. *demand driven*). Kuo stipresnės yra opozicinės politinės partijos, nevyriausybines organizacijos, žiniasklaidos priemonės, tuo daugiau užsienio donorų paramos jos sugeba pasiimti. Galbūt Ukrainoje organizaciškai stipresni paramos gavėjai sugebėjo užmegzti ilgalaikius ryšius su paramą teikiančiomis

JAV organizacijomis, todėl paramos lygis buvo mažiau veikiamas JAV saugumo interesų. Tačiau norint patikrinti šią ar kitas galimas hipotezes, reikėtų atlikti naujų atvejo studijų.

NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

Knygos ir straipsnių rinkiniai

1. Åslund, Anders, ir Michael McFaul, *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2006.
2. Bader, Max, *Against All Odds: Aiding Political Parties in Georgia and Ukraine*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
3. Besters-Dilger, Juliane (sud.), *Ukraine on its Way to Europe: Interim Results of the Orange Revolution*. Frankfurt a. M.: Peter Lang Verlag, 2009.
4. Brimmer, Esther (sud.), *Defending the Gains? Transatlantic Responses When Democracy Is under Threat*. Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2007.
5. Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books, 1997.
6. Burnell, Peter (sud.), *Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization*. London ir Portland: Frank Cass Publishers, 2000.
7. Carothers, Thomas, *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1999.
8. Dahl, Robert A., *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press, 1971.
9. Diamond, Larry, *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999.
10. Diamond, Larry, *The Spirit of Democracy: The Struggle to Build Free Societies throughout the World*. York: Times Books, 2008.
11. Emerson, Michael, ir Richard Youngs (sud.), *Democracy's Plight in the European Neighbourhood: Struggling Transitions and Proliferating Dynasties*. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2009.
12. Fluri, Philipp H., ir Eden Cole (sud.), *From Revolution to Reform: Georgia's Struggle with Democratic Institution Building and Security Sector Reform*. Vienna: Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence, Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2005.

13. George, Alexander L., ir Andrew Bennet, *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: The MIT Press, 2004.
14. Goldgeier, James M., ir Michael McFaul, *Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia after the Cold War*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2003.
15. Huntington, Samuel P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: Oklahoma University Press, 1991.
16. Kissinger, Henry, *Diplomacy*. New York: Simon & Shuster, 1995.
17. Kubicek, Paul J. (sud.), *The European Union and Democratization*. London ir New York: Routledge, 2003.
18. Kurth, Helmut ir Iris Kempe (sud.), *Presidential Election and Orange Revolution: Implications for Ukraine's Transition*. Kyiv: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2005.
19. Linz, Juan J., ir Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996.
20. Magen, Amichai, ir Leonardo Morlino (sud.), *International Actors, Democratization and the Rule of Law: Anchoring Democracy?* London ir New York: Routledge, 2009.
21. Marsden, Lee, *Lessons from Russia: Clinton and US Democracy Promotion*. Aldershot and Burlington: Ashgate, 2005.
22. Mitchell, Lincoln A., *Uncertain Democracy: U.S. Foreign Policy and Georgia's Rose Revolution*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.
23. Norkus, Zenonas, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
24. Ó Beacháin, Donnacha, ir Abel Polese (red.), *The Colour Revolutions in the Former Soviet Republics: Successes and Failures*. London and New York: Routledge, 2010.
25. O'Donnell, Guillermo, ir Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1986.

26. Orenstein, Mitchell A., Stephen Bloom ir Nicole Lindstrom (sud.), *Transnational Actors in Central and East European Transitions*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2008.
27. Palyvoda, Lyubov, ir Sophia Golota, *Civil Society Organizations in Ukraine. The State and Dynamics (2002-2010)*. Kyiv: Publishing house "Kupol", 2010.
28. Pevehouse, Jon C., *Democracy from Above: Regional Organizations and Democratization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
29. Pridham, Geoffrey, *Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*. New York ir Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.
30. Pridham, Geoffrey, *The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach*. London ir New York: Continuum, 2000.
31. Russett, Bruce, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton ir Chichester: Princeton University Press, 1993.
32. Schimmelfennig, Frank, ir Ulrich Sedelmeier (sud.), *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. New York: Cornell University Press, 2005.
33. Schneider, Carsten Q., *The Consolidation of Democracy: Comparing Europe and Latin Americas*. London ir New York: Routledge, 2009.
34. Schraeder, Peter J. (sud.), *Exporting Democracy: Rhetoric vs. Reality*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, Inc., 2002.
35. Schumpeter, Joseph A., *Capitalism, Socialism, and Democracy*. 6 leid. New York ir London: Routledge, 1994.
36. Speaker's Advisory Group on Russia, *Russia's Road to Corruption: How the Clinton Administration Exported Government Instead of Free Enterprise and Failed the Russian People*. The United States House of Representatives, September 2000.
37. Steinmetz, Sara, *Democratic Transition and Human Rights: Perspectives on U.S. Foreign Policy*. Albany: State University of New York Press, 1994.

38. Teixeira, Nuno Severiano (sud.), *The International Politics of Democratization: Comparative Perspectives*. London ir New York: Routledge, 2008.
39. Vachudova, Milada A., *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
40. Wheatley, Jonathan, *Georgia from National Awakening to Rose Revolution: Delayed Transition in the Former Soviet Union*. Aldershot and Burlington: Ashgate, 2005.
41. Whitehead, Laurence (sud.), *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*. 2 leid. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Akademiniai straipsniai ir pranešimai konferencijose

42. Ambrosio, Thomas, “Insulating Russia from a Colour Revolution: How the Kremlin Resists Regional Democratic Trends”. *Democratization*, vol. 14, no. 2, April 2007, 232–252.
43. Anable, David, “The Role of Georgia’s Media – and Western Aid – in the Rose Revolution”. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, vol. 11, no. 3, summer 2006, 7–43.
44. Arel, Dominique, “Is the Orange Revolution Fading?” *Current History*, vol. 104, issue 684, October 2005, 325–330.
45. Areshidze, Irakly, “An Opportunity Lost? Constitutional Changes in Georgia at the Start of the Saakashvili Presidency“. Washington, DC, 2004, <<http://www.cipe.org/pdf/publications/fs/areshidze.pdf>> [žiūrėta 2011 04 20].
46. Basora, Adrian A., “Must Democracy Continue to Retreat in Postcommunist Europe and Eurasia?” *Orbis*, vol. 52, issue 1, winter 2008, 3–24.
47. Boudreau, Vincent, “Security and Democracy: Process and Outcome in a New Policy Context”. *Democratization*, vol. 14, no. 2, April 2007, 313–330.
48. Broers, Laurence, “After the ‘Revolution’: Civil Society and the Challenges of Consolidating Democracy in Georgia”. *Central Asian Survey*, vol. 24, no. 3, September 2005, 333–350.

49. Bunce, Valerie J., ir Sharon L. Wolchik, "International diffusion and postcommunist electoral revolutions". *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, issue 3, September 2006, 283–304.
50. Bunce, Valerie J., ir Sharon L. Wolchik, "Postcommunist Ambiguities". *Journal of Democracy*, vol. 20, no. 3, July 2009, 93–107.
51. Cameron, David R., "Post-Communist Democracy: The Impact of the European Union". *Post-Soviet Affairs*, vol. 23, no. 3, July-September 2007, 185–217.
52. Carothers, Thomas, "The End of the Transition Paradigm". *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 1, January 2002, 5–21.
53. Cheterian, Vicken, "Georgia's Rose Revolution: Change or Repetition? Tension between State-Building and Modernization Projects". *Nationalities Papers*, vol. 36, no. 4, September 2008, 689–712.
54. Cooley, Alexander, "These Colors May Run: The Backlash Against the U.S.-Backed "Democratic Revolutions" in Eurasia". *PONARS Eurasia Policy Memo*, no. 92, 2010, <http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/pepm_092.pdf> [žiūrėta 2011 01 05].
55. Cornell, Svante E., "Georgia after the Rose Revolution: Geopolitical Predicament and Implications for U.S. Policy", Carlisle, 2007, <<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB757.pdf>> [žiūrėta 2009 05 10].
56. D'Anieri, Paul, "Explaining the success and failure of post-communist revolutions". *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, issue 3, September 2006, 331–350.
57. Devdariani, Jaba, "Georgia: Rise and Fall of the Façade Democracy". *Demokratizatsiya*, vol. 12, no. 1, winter 2004, 79–115.
58. Diamond, Larry, "Is the Third Wave Over?" *Journal of Democracy*, vol. 7, no. 3, July 1996, 20–37.
59. Fairbanks, Charles H., Jr., "Georgia's Rose Revolution". *Journal of Democracy*, vol. 15, no. 2, April 2004, 110–124.
60. Fairbanks, Charles H., Jr., "Revolution Reconsidered". *Journal of Democracy*, vol. 18, no. 1, January 2007, 42–57.

61. Fenger, Menno, "The Diffusion of Revolutions: Comparing Recent Regime Turnovers in Five Post-Communist Countries". *Demokratizatsiya*, vol. 15, no. 1, winter 2007, 5–28.
62. Finkel, Steven E., Anibal Pérez-Liñán ir Mitchell A. Seligson, "The Effects of U.S. Foreign Assistance on Democracy Building, 1990-2003". *World Politics*, vol. 59, no. 3, April, 2007, 404–440.
63. Gage, Mark, "Looking behind Potemkin's Wall: How American Policy Has Failed Russia". *Nixon Center Working Paper*, October 2000.
64. Hale, Henry E., "Democracy or Autocracy on the March? The Colored Revolutions as Normal Dynamics of Patronal Presidentialism". *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, no 3, September 2006, 305–329.
65. Hale, Henry E., "Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia". *World Politics*, vol. 58, no. 1, October 2005, 133–65.
66. Henderson, Sarah L., "Selling Civil Society: Western Aid to Nongovernmental Organization Sector in Russia". *Comparative Political Studies*, vol. 35, no. 2, March 2002, 139–167.
67. Holmes, Kim R., Caspar Weinberger , James Woolsey ir Ariel Cohen, "Who Lost Russia?" *Heritage Foundation Lectures*, no. 629, January 1999, <<http://www.heritage.org/research/lecture/who-lost-russia>> [žiūrėta 2011 11 28].
68. Ikenberry, G. John (sud.), *American Foreign Policy: Theoretical Essays*. 4 leid. New York: Longman, 2002.
69. Jacoby, Wade, "Inspiration, Coalition, and Substitution: External Influences on Postcommunist Transformations". *World Politics*, vol. 58, no. 4, July 2006, 623–651.
70. Jonavičius, Laurynas, „Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai“. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2010.
71. Jones, Stephen F., "The Rose Revolution: A Revolution without Revolutionaries?" *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 19, no. 1, March 2006, 33–48.

72. Kalandadze, Katya, and Mitchell A. Orenstein, "Electoral Protests and Democratization: Beyond the Color Revolutions". *Comparative Political Studies*, vol. 42, no. 11, November 2009, 1403–1425.
73. Karatnycky, Adrian, "Ukraine's Orange Revolution". *Foreign Affairs*, vol. 84, issue 2, March/April 2005, 35–52.
74. Katchanovski, Ivan, "The Orange Evolution? The "Orange Revolution" and Political Changes in Ukraine". *Post-Soviet Affairs*, vol. 24, no. 4, October-December 2008, 351–382.
75. Kramer, Mark, "Ukraine, Russia, and US Policy". *PONARS Policy Memo*, no. 191, April 2011, http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pm_0191.pdf [žiūrėta 2011 09 25].
76. Kubicek, Paul, "Problems of Post-Post-Communism: Ukraine after the Orange Revolution". *Democratization*, vol. 16, no. 2, April 2009, 323–343.
77. Kubicek, Paul, "The European Union and Democratization in Ukraine". *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 38, issue 2, June 2005, 269–292.
78. Kumar, Krishna, ir Laura Randall Cooper, "Promoting Independent Media in Russia: An Assessment of USAID's Media Assistance". *PPC Evaluation Working Paper*, no. 7, August 2003, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNACR757.pdf [žiūrėta 2011 05 29].
79. Kuzio, Taras, "Democratic Breakthroughs and Revolutions in Five Postcommunist Countries: Comparative Perspectives on the Fourth Wave". *Demokratizatsiya*, vol. 16, no. 1, winter 2008, 97–109.
80. Kuzio, Taras, "From Kuchma to Yushchenko: Ukraine's 2004 Presidential Elections and the Orange Revolution". *Problems of Post-Communism*, vol. 52, no. 2, March/April 2005, 29–44.
81. Kuzio, Taras, "The Opposition's Road to Success". *Journal of Democracy*, vol. 16, no. 2, April 2005, 117–130.
82. Lane, David, "The Orange Revolution: 'People's Revolution' or Revolutionary Coup?" *British Journal of Politics and International Relations*, vol. 10, issue 4, November 2008, 525–549.
83. Lanskoj, Miriam, ir Giorgi Areshidze, "Georgia's Year of Turmoil". *Journal of Democracy*, vol. 19, no. 4, October 2008, 154–168.

84. Lantz, Matthew, "The Democratic Presumption: An Assessment of Democratization in Russia 1994–1998". *BCSIA Occasional Paper*, September 1998.
85. Laverty, Nicklaus, "The Problem of Lasting Change: Civil Society and the Colored Revolutions in Georgia and Ukraine". *Demokratizatsiya*, vol. 16, no. 2, spring 2008, 143–162.
86. Lazarus, Joel, "Neo-liberal State Building and Western 'democracy promotion': the Case of Georgia". Pranešimas Europos politinių tyrimų konsorciumo Nuolatinės tarptautinių santykių grupės 7-ojoje paneuropinėje tarptautinių santykių konferencijoje, Stokholmas, 2010 m. rugsėjo 9–11 d.
87. Levitsky, Steven, and Lucan A. Way, "International Linkage and Democratization". *Journal of Democracy*, vol. 16, no. 3, July 2005, 20–34.
88. Levitsky, Steven, ir Lucan A. Way, "Why Democracy Needs a Level Playing Field". *Journal of Democracy*, vol. 21, no. 1, January 2010, 57–68.
89. Lipset, Seymour Martin, "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy". *American Political Science Review*, vol. 53, no. 1, March 1959, 69–105.
90. Lowenkron, Barry F., "Realism: Why Democracy Promotion Matters". *American Foreign Policy Interests*, vol. 29, issue 3, 2007, 201 – 206.
91. Magen, Amichai, "Evaluating External Influence on Democratic Development: Transition". *CDDRL Working Papers*, no. 111, March 2009, <http://iis-db.stanford.edu/pubs/22474/No_111_Magen_Evaluating_external_influence.pdf> [žiūrėta 2010 11 15].
92. Mahoney, James, ir Richard Snyder, "Rethinking Agency and Structure in the Study of Regime Change". *Studies in Comparative International Development*, vol. 34, no. 2, summer 1999, 3–32.
93. McFaul, Michael, "American Efforts at Promoting Regime Change in the Soviet Union and Then Russia: Lessons Learned". Pranešimas Amerikos politikos mokslų asociacijos metinėje konferencijoje, Vašingtonas, 2005 m. rugsėjo 2–4 d.

94. McFaul, Michael, Amichai Magen ir Kathryn Stoner-Weiss, "Evaluating International Influences on Democratic Transitions: Research Guide for Case Study Authors". Stanford, 2008, <[http://iis-db.stanford.edu/res/2278/Evaluating International Influences - Transition - Research Guide.pdf](http://iis-db.stanford.edu/res/2278/Evaluating_International_Influences_-_Transition_-_Research_Guide.pdf)> [žiūrėta 2011 01 23].
95. McFaul, Michael, "Transitions from Postcommunism". *Journal of Democracy*, vol. 16, no. 3, July 2005, 5–19.
96. McFaul, Michael, "Ukraine Imports Democracy: External Influences on the Orange Revolution". *International Security*, vol. 32, no. 2, fall 2007, 45–83.
97. McGlinchey, Eric, "Foreign Assistance and Domestic Power: Aiding Political Parties in Central Asia and the Caucasus". Pranešimas 48-ojoje Tarptautinių studijų asociacijos metinėje konferencijoje, Čikaga, 2007 m. vasario 28–kovo 3 d.
98. Mendelson, Sarah E., "Democracy Assistance and Political Transition in Russia". *International Security*, vol. 25, no. 4, spring 2001, 68–106.
99. Mendelson, Sarah E., ir John K. Glenn, "Democracy Assistance and NGO Strategies in Post-Communist Societies". *Carnegie Endowment Working Paper*, no. 8, February 2000, <<http://carnegieendowment.org/files/final.pdf>> [žiūrėta 2010 03 19].
100. Merry, Wayne, "Russian Aspirations Meet American Ambitions". *Problems of Post-Communism*, vol. 48, no. 3, May/June 2001, 10–18.
101. Metreveli, Ekaterine, ir Ester Hakobyan, "The Political Underpinnings of U.S. Bilateral Aid to the Countries of Transcaucasus". *Demokratizatsiya*, vol. 9, no. 3, summer 2001, 367–381.
102. Miller, Eric A., "Smelling the Roses: Eduard Shevardnadze's End and Georgia's Future". *Problems of Post-Communism*, vol. 51, no. 2, March/April 2004, 12–21.
103. Mitchell, Lincoln A., "Democracy in Georgia since the Rose Revolution". *Orbis*, vol. 50, no 4, autumn 2006, 669–676.
104. Mitchell, Lincoln A., "Georgia's Rose Revolution". *Current History*, vol. 103, issue 675, October 2004, 342–348.
105. Mitchell, Lincoln, ir Alexander Cooley, "After the August War: A New Strategy for U.S. Engagement with Georgia". *The Harriman Review*, vol. 17, nos. 3–4, May 2010,

- <<http://www.harrimaninstitute.org/MEDIA/01798.pdf>> [žiūrėta 2011 01 05].
106. Muskhelishvili, Marina, “Constitution Changes in Georgia“. Kn. Armineh Arakelian ir Ghia Nodia (sud.), *Constitutional/Political Reform Process in Georgia, in Armenia and Azerbaijan: Political Elite and Voices of the People*. Tbilisi, 2005,
<http://www.idea.int/publications/cprp_georgia/upload/DCMEnglishDraft.pdf> [žiūrėta 2011 04 20].
 107. Muskhelishvili, Marina, ir Gia Jorjoliani, “Georgia’s ongoing struggle for a better future continued: democracy promotion through civil society development”. *Democratization*, vol. 16, no. 4, August 2009, 682–708.
 108. Norkus, Zenonas, Vaidas Morkevičius ir Ligita Šarkutė, „Lyginamieji tyrimai su TOSMANA ir FS/QCA“,
<http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/qca/qca.html&course_file=qca_II_7.html> [žiūrėta 2012 01 08].
 109. Pop-Eleches, Grigore, “Between Historical Legacies and the Promise of Western Integration: Democratic Conditionality after Communism”. *East European Politics and Societies*, vol. 21, no. 1, February 2007, 142–161.
 110. Prescott, Natalie, “Orange Revolution in Red, White, and Blue: U.S. Impact on the 2004 Ukrainian Election”. *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 16, no. 1, 2006, 219–248.
 111. Rustow, Dankwart A., “Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model”. *Comparative Politics*, vol. 2, no. 3, April 1970, 337–363.
 112. Schedler, Andreas, “Concepts of Democratic Consolidation”. Pranešimas Lotynų Amerikos studijų asociacijos konferencijoje, Guadalajara, 1997 m. balandžio 17–19 d.,
<<http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/lasa97/schedler.pdf>> [žiūrėta 2008 11 10].
 113. Schedler, Andreas, “Measuring Democratic Consolidation”. *Studies in International Development*, vol. 36, no. 1, spring 2001, 66–92.
 114. Schimmelfennig, Frank, “European Regional Organizations, Political Conditionality, and Democratic Transformation in Eastern Europe”. *East European Politics and Societies*, vol. 21, no. 1, February 2007, 126–141.
 115. Schmitter, Philippe C., ir Imco Brouwer, “Conceptualizing, Researching and Evaluating Democracy Promotion and Protection”. *EUI Working Paper*, no. 9, 1999,

<http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/309/1/sps99_9.pdf> [žiūrėta 2008 11 10].

116. Schmitter, Philippe C., ir Terry L. Karl, "What Democracy Is... and Is Not". *Journal of Democracy*, vol. 2, no. 3, summer 1991, 75–88.
117. Schmitz, Hans Peter, "Domestic and Transnational Perspectives on Democratization". *International Studies Review*, vol. 6, no. 3, September 2004, 403–426.
118. Schraeder, Peter J., "The State of the Art in International Democracy Promotion: Results of a Joint European-North American Research Network". *Democratization*, vol. 10, no. 2, summer 2003, 21–44.
119. Schwartz, Victoria, "The Influences of the West on the 1993 Russian Constitution". *Hastings International and Comparative Law Review*, vol. 32, no. 1, winter 2009, 101–154.
120. Shapovalova, Natalia, "Assessing Democracy Assistance: Ukraine". FRIDE Project Report, May 2010, <http://www.fride.org/download/IP_WMD_Ucrania_ENG_jul10.pdf> [žiūrėta 2011 06 23].
121. Simes, Dimitri, "The Return of Russian History". *Foreign Affairs*, vol. 73, no. 1, January/February 1994, 67–82.
122. Solonenko, Iryna, "External Democracy Promotion in Ukraine: The Role of the European Union". *Democratization*, vol. 16, no. 4, August 2009, 709–731.
123. Spanger, Hans-Joachim, ir Jonas Wolff, "Complementary Objectives, Conflicting Actions? Democracy Promotion as Risk Management". Pranešimas metinėje Tarptautinės studijų asociacijos konferencijoje, Honolulu, 2005 m. kovo 5 d.
124. Stewart, Susan, "The Interplay of Domestic Contexts and External Democracy Promotion: Lessons from Eastern Europe and the South Caucasus". *Democratization*, vol. 16, no. 4, August 2009, 804–824.
125. Tolstrup, Jakob, "Studying a Negative External Actor: Russia's Management of Stability and Instability in the 'Near Abroad'". *Democratization*, vol. 16, no. 5, October 2009, 922–944.
126. Trochev, Alexei, "Meddling with Justice: Competitive Politics, Impunity, and Distrusted Courts in Post-Orange Ukraine". *Demokratizatsiya*, vol. 18, no. 2, spring 2010, 122–147.

127. Tucker, Elizabeth, "The Russian Media's Time of Troubles". *Demokratizatsiya*, vol. 4, no. 3, summer 1996, 422–438.
128. Tudoroiu, Theodor, "Rose, Orange, and Tulip: The Failed Post-Soviet Revolutions". *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 40, issue 3, September 2007, 315–342.
129. Way, Lucan A., "Kuchma's Failed Authoritarianism". *Journal of Democracy*, vol. 16, no. 2, April 2005, 131–145.
130. Way, Lucan, "The Real Causes of the Color Revolutions". *Journal of Democracy*, vol. 19, no. 3, July 2008, 55–69.
131. Wedel, Janine R., "U.S. Assistance for Market Reforms: Foreign Aid Failures in Russia and the Former Soviet Bloc". *Cato Policy Analysis*, no. 338, March 1999, <<http://www.cato.org/pubs/pas/pa338.pdf>> [žiūrėta 2010 03 19].
132. Weldon, Curt, "A New Vision for Russia". *International Affairs*, vol. 46, no. 2, 2000, 23–28.
133. Welt, Cory, "Still Staging Democracy: Contestation and Conciliation in Postwar Georgia". *Demokratizatsiya*, vol. 17, no. 3, 2009, 196–227.
134. Wilson, Andrew, "Ukraine's Orange Revolution, NGOs and the Role of the West". *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 19, no. 1, March 2006, 21–32.
135. Yilmaz, Hakan, "External-Internal Linkages in Democratization: Developing an Open Model of Democratic Change". *Democratization*, vol. 9, no. 2, Summer 2002, 67–84.
136. Žielys, Povilas, "New Version of the Kirkpatrick Doctrine in the Post-Soviet Space". *Democratization*, vol. 17, no. 5, October 2010, 878–898.

Žiniasklaidos straipsniai ir pranešimai

137. Applebaum, Anne, "Georgia's Leap Backward". *The Washington Post*, 2007 m. lapkričio 13 d., <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/11/12/AR2007111201419.html>> [žiūrėta 2010 12 31].
138. Bahrapour, Tara, "As Georgia Moves to End Emergency, Visiting Envoy Presses U.S. Agenda". *The Washington Post*, 2007 m. lapkričio 16

- d., <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/11/15/AR2007111502308.html>> [žiūrėta 2009 05 04].
139. Berry, Lynn, ir Maria Danylova, “Georgian Leader Poised for Election Win”. *USA Today*, 2008 m. sausio 5 d., <http://www.usatoday.com/news/topstories/2008-01-05-1230988952_x.htm> [2011 04 20].
 140. Chivers, C. J., “Georgia Leader Calls Early Election to Decide His Fate”. *The New York Times*, 2007 m. lapkričio 9 d., <<http://www.nytimes.com/2007/11/09/world/europe/09tbilisi.html>> [žiūrėta 2010 12 31].
 141. Civil Georgia, “‘Do not Trust Exit Polls’ – Nine-Party Opposition Coalition“, 2008 m. sausio 3 d., <<http://civil.ge/eng/article.php?id=16738&search>> [žiūrėta 2011 04 20].
 142. Civil Georgia, “Natelashvili Lambastes Foreign Observers“, 2008 m. gegužės 19 d., <<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=18302>> [žiūrėta 2011 04 26].
 143. Civil Georgia, “Officials Say Coup Attempt by Russian-Leaning Party Foiled“, 2006 m. rugsėjo 7 d., <<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13479>> [žiūrėta 2009 11 18].
 144. Civil Georgia, “Saakashvili Says Russia, ‘Some Radical Opposition’ Involved in Unrests“. 2007 m. lapkričio 7 d., <<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=16231>> [žiūrėta 2011 01 05].
 145. CNN, “Bush: Georgia ‘beacon of liberty’“, 2005 m. gegužės 11 d., <<http://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/05/10/bush.tuesday/index.html>> [žiūrėta 2009 05 10].
 146. Editorial, “Crisis in Georgia”. *The Washington Post*, 2007 m. lapkričio 13 d., <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/11/12/AR2007111201549.html>> [žiūrėta 2010 12 30].
 147. Editorial, “Roses and Reality in Georgia”. *The New York Times*, 2007 m. lapkričio 10 d., <<http://www.nytimes.com/2007/11/10/opinion/10sat3.html?scp=32&sq=&st=nyt>> [žiūrėta 2009 06 01].
 148. Finn, Peter, “Ukraine’s Yanukovich Halts NATO Entry Talks”. *The Washington Post*, 2006 m. rugsėjo 15 d.,

- <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/09/14/AR2006091401476.html>> [žiūrėta 2011 06 21].
149. Kuzio, Taras, “Yushchenko mars Orange anniversary”. *The Washington Times*, 2008 m. lapkričio 26 d.,
<<http://www.washingtontimes.com/news/2008/nov/26/yushchenko-mars-orange-anniversary>> [žiūrėta 2011 09 28].
150. Myers, Steven Lee, “Ukrainian Politics More Colorful than Free or Democratic”. *The New York Times*, 2007 m. birželio 1 d.,
<<http://www.nytimes.com/2007/06/01/world/europe/01iht-letter02.1.5959587.html?scp=5&sq=yushchenko%20democracy%20ukraine%20editorial&st=cse>> [žiūrėta 2009 05 10].
151. Nynka, Andrew, “President Viktor Yushchenko of Ukraine visits U.S.” *The Ukrainian Weekly*, 2005 m. balandžio 10 d.,
<<http://www.ukrweekly.com/archive/2005/15.pdf>> [žiūrėta 2011 09 28].
152. Kupchan, Charles A., “Wilted Rose”. *The New Republic*, 2006 m. vasario 6 d.
153. Lobjakas, Ahto, “Ukraine: Yanukovych Blows Hot and Cold in Brussels”. *Radio Free Europe/ Radio Liberty*, 2006 m. rugsėjo 14 d.,
<<http://www.rferl.org/content/article/1071342.html>> [žiūrėta 2011 06 21].
154. RFE/RL, “Ukrainian President Threatens to Dissolve Parliament”, 2008 m. rugsėjo 3 d.,
<http://www.rferl.org/Content/Ukraine_President_Snap_Poll/1195995.html> [žiūrėta 2009 12 22].
155. Siruk, Mykola, “Democratic partnership: US congressmen impressed by level of debates in Ukrainian parliament”. *The Day*, 2008 m. kovo 19 d.,
<<http://www.day.kiev.ua/196397>> [žiūrėta 2011 06 21].
156. Spiegel Online, “The Attempt to Push Georgia into NATO Is a Provocation”, 2008 m. kovo 10 d.,
<<http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,540426,00.html>> [žiūrėta 2011 11 30].
157. Vignansky, Mikhail, “American Father of Georgian Democracy: Former US Secretary of State Urges Shevardnadze to Hold Free Elections”. *Vremya Novosti*, 2003 m. liepos 7 d.
158. Voice of America, “US Welcomes Commitment to Early Elections in Georgia”, 2007 m. lapkričio 8 d.,

<<http://www.voanews.com/english/news/a-13-2007-11-08-voa79-66527552.html>> [žiūrėta 2010 12 31].

159. Zawada, Zenon, "Committee of Voters of Ukraine Faces Its Own Challenges ahead of Elections". *The Ukrainian Weekly*, 2009 m. lapkričio 8 d., <http://www.scribd.com/full/22221251?access_key=key-h92yvlymxywqao24j3> [žiūrėta 2011 09 15].
160. Украинская правда, "Тимошенко стала премьером. День в парламенте", 2005 m. vasario 4 d., <<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/4b1aae3775582/>> [žiūrėta 2011 06 21].

Ivairūs internetiniai šaltiniai

161. Bertelsmann Stiftung, <<http://www.bertelsmann-stiftung.de>>.
162. Democracy International, Inc., "A Study of Political Party Assistance in Eastern Europe and Eurasia". Bethesda, 2007 m. birželio 25 d., <http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADK586.pdf> [žiūrėta 2011 03 10].
163. Democratic Initiatives Foundation, "Nine Exit Polls of the Democratic Initiatives", 2007 m. spalio 23 d., <<http://www.helsinki.org.ua/en/index.php?id=1193136368>> [žiūrėta 2011 09 20].
164. Economist Intelligence Unit, <<http://www.eiu.com>>.
165. European Commission, "European Neighbourhood and Partnership Instrument. Georgia. Country Strategy Paper 2007-2013", <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_georgia_en.pdf> [žiūrėta 2011 12 04].
166. European Commission, "European Neighbourhood and Partnership Instrument. Ukraine. Country Strategy Paper 2007-2013", <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf> [žiūrėta 2011 12 04].
167. European Commission, "Tacis National Indicative Programme 2004-2006. Georgia", <http://eeas.europa.eu/georgia/csp/03_06_en.pdf> [žiūrėta 2011 12 04].
168. European Commission, "Tacis National Indicative Programme 2004-2006. Ukraine", <http://eeas.europa.eu/ukraine/csp/nip_04_06_en.pdf> [žiūrėta 2011 12 04].

169. Freedom House, <<http://www.freedomhouse.org>>.
170. Human Rights Watch, “Ukraine: Respect Independent Judiciary”, 2008 m. spalio 28 d., <<http://www.hrw.org/ru/news/2008/10/28/ukraine-respect-independent-judiciary>> [žiūrėta 2009 05 23].
171. Indiana University Home Pages, “SPEA’s Parliamentary Development Project receives AID funds for Ukrainian initiative”, 2005 m. spalio 14 d., <<http://www.iu.edu/~ocmhp/2005/10-14/story.php?id=110>> [žiūrėta 2011 06 21].
172. Institutional Reform and the Informal Sector at the University of Maryland, “Final Report on Georgia Rule of Law Project”, 2006 vasario 28 d., <http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDACG559.pdf> [žiūrėta 2011 03 10].
173. International Crisis Group, “Georgia: Sliding towards Authoritarianism?” Europe Report No. 189, 2007 m. gruodžio 19 d., <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/189_georgia_sliding_towards_authoritarianism.ashx> [žiūrėta 2010 12 29].
174. IRI, “Ukraine. Parliamentary and Local Elections”. Election Observation Mission Final Report, <http://www.iri.org/sites/default/files/Ukraine%27s%202006%20Parliamentary%20and%20Local%20Elections_0.pdf> [žiūrėta 2011 09 23].
175. IRI, “Ukraine Parliamentary Elections”. Election Observation Mission Final Report, <http://www.iri.org/sites/default/files/Ukraine%27s%202007%20Parliamentary%20Elections_0.pdf> [žiūrėta 2011 09 23].
176. McClear, Rich, ir Mark Koenig, “Mid-Term Assessment of IREX Media Innovation Program”, September 2004, 8, <http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pdacf799.pdf> [žiūrėta 2011 05 30].
177. McKeeby, David, “U.S.-Russian Relations Strong, Complex, Rice Says”, 2007 m. balandžio 4 d., <<http://www.america.gov/st/washfile-english/2007/April/20070404141051idybeekcm0.1698877.html>> [žiūrėta 2009 06 06].
178. Millennium Challenge Corporation, “2011 Country Scorebook”, <<http://www.mcc.gov/documents/reports/reference-2010001042001-fy11-scorebook.pdf>> [žiūrėta 2011 01 04].

179. Millennium Challenge Corporation, “MCC Policy on Suspension or Termination of Assistance and/or Eligibility for Assistance”.
<<http://www.mcc.gov/documents/guidance/07-suspensionandterminationpolicy.pdf>> [žiūrėta 2011 01 04].
180. NDI, “NDI Long-term Observation Mission Report Concerning Georgia’s 2008 Parliamentary Elections”. 2008 m. birželio 4 d.,
<http://www.ndi.org/files/Georgia_LTO_Statement_060408_ENG.pdf> [žiūrėta 2011 03 11].
181. NDI, “Statement of the NDI Election Observer Delegation to Georgia’s 2008 Presidential Election”. 2008 m. sausio 7 d.,
<http://www.ndi.org/files/2258_ge_statement_elections_010708.pdf> [žiūrėta 2011 03 11].
182. Official Online Office of Congressman Gus Bilirakis, “House Passes Resolution Supporting a NATO Membership Plan for Georgia and Ukraine”, 2008 m. balandžio 2 d.,
<http://bilirakis.house.gov/index.php?option=com_content&task=view&id=295> [žiūrėta 2011 12 01].
183. OSCE/ODIHR. ‘Georgia. Extraordinary Presidential Election’. Election Observation Mission’s Final Report, 2008 m. kovo 4 d.,
<http://www.osce.org/documents/odihr/2008/03/29982_en.pdf> [žiūrėta 2009 11 16].
184. OSCE/ODIHR, “Georgia. Parliamentary Election, 21 May 2008. Election Observation Mission Final Report”, 2008 m. rugsėjo 9 d.,
<<http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/33301>> [žiūrėta 2009 11 16].
185. OSCE/ODIHR, “Ukraine. Parliamentary Elections”. Election Observation Mission Report, 2006 m. birželio 23 d.,
<<http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/19595>> [žiūrėta 2011 09 23].
186. OSCE/ODIHR, “Ukraine Pre-term Parliamentary Elections”. Election Observation Mission Report, 2007 m. gruodžio 20 d.,
<<http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/29970>> [žiūrėta 2011 09 23].
187. Polity IV Project, <<http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>>.
188. Sushko, Oleksandr ir Olena Prystayko, “Ukraine”. Kn. Freedom House, *Nations in Transit 2009*,

- <http://www.freedomhouse.org/uploads/nit/2009/Ukraine-final.pdf>>
[žiūrėta 2011 09 25].
189. Tarnoff, Curt, “Millennium Challenge Corporation”. CRS Report for Congress, 2010 m. lapkričio 16 d.,
<<http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL32427.pdf>> [žiūrėta 2010 01 04].
190. Tarnoff, Curt, “U.S. Assistance to the Former Soviet Union”. CRS Report for Congress, 2007 m. kovo 1 d.,
<<http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL32866.pdf>> [žiūrėta 2009 05 10].
191. The White House, “President and President Saakashvili Discuss NATO, Democracy”, 2005 m. gegužės 10 d., <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/05/20050510.html>> [žiūrėta 2009 06 04].
192. The White House, “President Bush Delivers State of the Union Address”, 2008 m. sausio 28 d., <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/01/20080128-13.html>>
[žiūrėta 2009 11 16].
193. The White House, “President Bush Meets with President Saakashvili of Georgia”, 2008 m. kovo 19 d., <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/03/20080319-4.html>>
[žiūrėta 2009 06 04].
194. The White House, “President Bush Meets with President Yushchenko of Ukraine”, 2008 m. rugsėjo 29 d., <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/09/20080929-8.html>>
[žiūrėta 2009 05 10].
195. Ukrainos centrinės rinkimų komisija, <<http://www.cvk.gov.ua>>.
196. United Nations Commission on Human Rights resolution 1999/57 “Promotion of the right to democracy”,
<[http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(symbol\)/e.cn.4.res.1999.57.en?opendocument](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(symbol)/e.cn.4.res.1999.57.en?opendocument)> [žiūrėta 2010 11 16].
197. UNITER, “Exit Poll 2010 Press Conference”, 2011 m. sausio 13 d.,
<<http://uniter.org.ua/en/news/info/57>> [žiūrėta 2011 09 20].
198. U.S. Agency for International Development, <<http://www.usaid.gov>>.
199. USAID/Georgia, “Fiscal Year 2007 USAID Performance Report for Georgia”. Tbilisi, 2007 m. lapkričio 16 d.,
<http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDACL047.pdf> [žiūrėta 2011 03 10].

200. USAID/Ukraine, "Evaluation of the Indiana University Parliamentary Development Program". Kyiv, 2008,
<http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDACM769.pdf> [žiūrėta 2011 06 21].
201. USAID, "USAID Political Party Assistance Policy". Washington, D.C., 2003 m. rugsėjis,
<http://www.usaid.gov/our_work/democracy_and_governance/publications/pdfs/pdaby359.pdf> [žiūrėta 2011 03 10].
202. U.S. Department of State, <<http://www.state.gov>>.
203. U.S. Embassy in Kyiv, "Scenesetter for the Visit of the President and the Secretary to Kyiv", 2008 m. kovo 21 d.,
<<http://wikileaks.org/cable/2008/03/08KYIV606.html>> [žiūrėta 2011 09 28].
204. U. S. General Accounting Office, "Foreign Assistance: Harvard Institute for International Development's Work in Russia and Ukraine". Report to the Chairman, Committee on International Relations, House of Representatives, November 1996,
<<http://www.gao.gov/archive/1997/ns97027.pdf>> [žiūrėta 2010 03 19].
205. U.S. House of Representatives House Democracy Partnership, "Ukraine Program Profile",
<http://hdac.house.gov/pdf/HDP_UKRAINE_PROGRAM_PROFILE_06%2011.pdf> [žiūrėta 2011 06 21].
206. U.S. House of Representatives Resolution 44, "Supporting the Establishment and Full Funding of a Staff Exchange Program between the House of Representatives and the Parliament of Ukraine, the Verkhovna Rada, as Soon as Possible", 2005 m. sausio 25 d.,
<http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=109_cong_bills&docid=f:hr44ih.txt.pdf> [žiūrėta 2011 06 21].
207. U.S. Senate Resolution 391, "Calling on the President of the United States to Engage in an Open Discussion with the Leaders of the Republic of Georgia to Express Support for the Planned Presidential Elections and the Expectation that Such Elections Will Be Held in a Manner Consistent with Democratic Principles", 2007 m. gruodžio 6 d.,
<<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CREC-2007-12-06/pdf/CREC-2007-12-06-pt1-PgS14856-2.pdf>> [žiūrėta 2010 12 31].
208. U.S. Senate Resolution 439, "Expressing the strong support of the Senate for the North Atlantic Treaty Organization to enter into a Membership

- Action Plan with Georgia and Ukraine”, 2008 m. vasario 14 d.,
<http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=110_cong_bills&docid=f:sr439ats.txt.pdf>
[žiūrėta 2011 12 01].
209. U. S. Senate, “Striking the Balance: U.S. Policy and Stability in Georgia”. A Report to the Committee on Foreign Relations, December 22, 2009,
<http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=111_cong_senate_committee_prints&docid=f:53985.pdf> [žiūrėta 2011 03 10].
210. World Bank, “World Development Report 2004”. Washington, D.C., 2003, <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2003/10/07/000090341_20031007150121/Rendered/PDF/268950PAPER0WDR02004.pdf> [žiūrėta 2010 11 16].

PRIEDAI

1 priedas. Atliktų interviu sąrašas

Gruzijoje

1. Nino Burdžanadzė, buvusi Gruzijos parlamento pirmininkė, 2003 m. lapkritį–2004 m. vasarį laikinai ėjusi prezidentės pareigas, Tbilisis, 2010 m. spalio 21 d.
2. Džordžas Chelašvilis, Oksfordo universiteto doktorantas, Tbilisis, 2010 m. spalio 15 d.
3. Vachtangas Chmaladzė, 2002 m. Gruzijos prezidento sudarytos ir iki 2004 m. veikusios Konstitucinės komisijos narys, telefoninis interviu, 2010 m. spalio 19 d.
4. Ketevana Čačava ir Michailas Devdarianis, Gruzijos NVO „New Generation-New Initiative“ direktorė ir pirmininkas, Tbilisis, 2010 m. spalio 20 d.
5. Georgis Čcheidzė, Gruzijos NVO „Georgian Young Lawyers Association“ direktorius, Tbilisis, 2010 m. spalio 15 d.
6. Gruzijos žiniasklaidos ekspertas (pageidavo anonimiškumo), Tbilisis, 2010 m. spalio 13 d.
7. IRI Gruzijos skyriaus atstovas, Tbilisis (pageidavo anonimiškumo), 2010 m. spalio 18 d.
8. Nana Kakabadzė, Gruzijos NVO „Former Political Prisoners for Human Rights“ pirmininkė, Tbilisis, 2010 m. spalio 12 d.
9. Tamuna Kakulija, Gruzijos NVO „Internews Georgia“ plėtros direktorė, telefoninis interviu, 2011 m. gegužės 17 d.
10. Marina Muschelišvili, Ivano Javachišvilio Tbilisio valstybinio universiteto profesorė, Tbilisis, 2010 m. spalio 11 d.
11. Uča Nanuašvilis, Gruzijos NVO „Human Rights Center“ direktorius, Tbilisis, 2010 m. spalio 15 d.
12. Važa Salamadzė, Gruzijos NVO „Civil Society Institute“ direktorius, Tbilisis, 2010 m. spalio 18 d.

13. Ekaterina Siradzė-Delaunay, Gruzijos NVO „International Society for Fair Elections and Democracy“ direktorė, Tbilisis, 2010 m. spalio 15 d.
14. USAID Gruzijos skyriaus atstovai (pageidavo anonimiškumo), Tbilisis, 2010 m. spalio 13 d.
15. Davidas Usupašvilis, buvęs „IRIS Georgia“, USAID finansuotos teisės viršenybės programos Gruzijoje, vyresnysis patarėjas teisės ir politikos klausimais, Tbilisis, 2010 m. spalio 20 d.
16. George Zarubin, JAV fondo „Eurasia Partnership Foundation“ prezidentas, Tbilisis, 2010 m. spalio 13 d.

Ukrainoje

(vadovaudamasi disertacijos autoriaus parengtu respondentų sąrašu ir klausimynais, visus interviu Kijeve atliko VU TSPMI magistrantė Rūta Rudinskaitė)

1. Olha Aivazovska, Ukrainos NVO „Civil Network OPORA“ vadovė, Kijevas, 2011 m. kovo 10 d.
2. Irina Bekeškina, Ukrainos NVO „Democratic Initiatives Foundation“ direktorė, Kijevas, 2011 m. kovo 9 d.
3. Svitlana Frančiuk, Ukrainos NVO „Freedom House Ukraine“ prezidentė, Kijevas, 2011 m. kovo 1 d.
4. Chris Holzen, IRI Ukrainos skyriaus direktorius, Kijevas, 2011 m. kovo 2 d.
5. Serhijus Hordijenka, Ukrainos komunistų partijos parlamentinės frakcijos narys, Kijevas, 2011 m. kovo 2 d.
6. Volodymyras Javorskis, Ukrainos NVO „Ukrainian Helsinki Human Rights Union“ direktorius, Kijevas, 2011 m. kovo 4 d.
7. Ihoris Kohutas, Ukrainos NVO „Laboratory of Legislative Initiatives“ pirmininkas, Kijevas, 2011 m. kovo 9 d.
8. Adriana Kulčycka, Ukrainos Aukščiausiosios Rados Tarptautinių ryšių departamento vyresnioji konsultantė, Kijevas, 2011 m. kovo 2 d.
9. Natalija Ligačiova, Ukrainos internetinio leidinio „Telekritika“ įkūrėja ir vyriausioji redaktorė, Kijevas, 2011 m. kovo 1 d.

10. NDI Ukrainos skyriaus atstovas (pageidavo anonimiškumo), Kijevas, 2011 m. kovo 9 d.
11. Liubov Palyvoda ir Volodymyras Kuprij, Ukrainos NVO „CCC Creative Center“ prezidentė ir direktorius, Kijevas, 2011 m. kovo 11 d.
12. Natalija Pedčenko, Ukrainos NVO „Internews Ukraine“ direktorė, Kijevas, 2011 m. vasario 28 d.
13. Edvardas Rachimkulovas, USAID finansuojamos Ukrainos parlamentinio vystymo programos direktoriaus pavaduotojas, Kijevas, 2011 m. kovo 3 d.
14. Sergejus Rešetovas ir Olha Žyryjačenkova, JAV ambasados Ukrainoje kultūros reikalų asistentai (atsakingi atitinkamai už Smulkiųjų demokratijos grantų programą ir Žiniasklaidos vystymo fondą), Kijevas, 2011 m. vasario 28 d.
15. Viktorija Sumar, Ukrainos NVO „Institute for Mass Information“ direktorė, Kijevas, 2011 m. kovo 10 d.
16. USAID Ukrainos skyriaus atstovas (pageidavo anonimiškumo), Kijevas, 2011 m. kovo 10 d.
17. Svitlana Žolobailo, IREX vykdomos Ukrainos žiniasklaidos partnerystės programos koordinatorė, Kijevas, 2011 m. vasario 28 d.

AUTORIAUS PADĖKA

Noriu padėkoti visam VU TSPMI kolektyvui – dėstytojams, kolegoms doktorantams ir administracijos darbuotojams už visokeriopą paramą rengiant šią daktaro disertaciją. Taip pat esu dėkingas Valstybiniam mokslo ir studijų fondui, kurio skirtas finansavimas leido atlikti kokybiškesnį tyrimą.

Be išvykų į Gruziją ir Ukrainą, mano tyrimas nebūtų toks, koks yra. Todėl norėčiau padėkoti visų pirma Rūtai Rudinskaitei, nuvykusiai už mane į Kijevą ir atlikusiai interviu su Ukrainos respondentais. Kartu su ja mes esame dėkingi LR ambasadoms Gruzijoje ir Ukrainoje bei svetingiems jų darbuotojams Gediminui Sereikai (ir jo šeimai) ir Jūratei Usevičiūtei. Vizito į Tbilisį metu savo patarimais man taip pat daug padėjo Ilja Čavčavadzės valstybinio universiteto profesorius Davitas Aprasidzė.

Galiausiai noriu padėkoti visiems savo bendradarbiams už supratingumą bei savo šeimai ir draugams už nuolatinį palaikymą.